

V OSA

**EESTI
INIMARENGU
ARUANDED
2016–2020**

EESTI INIMARENGU ARUANDED 2016–2020

Sissejuhatus

Eesti inimarengu aruanne 2016/2017 pälvis rohkem avalikku tähelepanu ja vastukaja kui ükski varasem. Selle põhjuseks on ühelt poolt aruande sisu seos selle ilmumishetkel ühiskonna meeli üles kütnud rändetemaatikaga, mille kutsus esile ÜRO ränderaamistiku ümber toimuv poliitiline polariseerumine Eesti ühiskonnas. Teisalt aga tuleb tunnustada väljaandja ja toimetajate pingutusi, mis on muutnud kahe viimase EIA formaadi kaas-aegsemaks ja lugejasõbralikumaks. Sellele on kindlasti kaasa aidanud aruannete põhisõnumite

sissejuhatav esitamine lakooniliste, suhteliselt lihtsas keeles kõlavate väidetena ja samuti iga peatükiga kaasnev toimetaja selgitus peatükis esitatava sisu raamistamise kohta ning lühikokkuvõtte peatüki sisust. Tänu toimetajate ülevaadetele on ka töös olnud lihtne neid kahte viimast uue formaadiga aruannet esitleda. Allpool esitataksegi pilt EIA 2016/2017 ning 2019/2020 sisust nende toimetajate kirjutatud lühiülevaadete najal, neid ainult vähesel määral lühendades ja mõnda üksikut lauset veidi muutes.

Foto: Eesti Koostöö Kogu

1. EIA 2016/2017: Eesti rändeajastul

Peatoimetaja Tiit Tammaru, Raul Eamets, Kristina Kallas

Toimetajad Allan Puur, Rein Ahas, Anu Realo,
Anna Verschik, Marek Tamm

1. EIA 2016/2017 PÕHISÕNUMID TIIT TAMMARU, KRISTINA KALLAS, RAUL EAMETS

Autorid väidavad, et Eesti on astumas uude rändeajastusse, mida iseloomustab lisaks väljarändele sisserändajate arvu kasv ja rände olemuse muutumine. Seda uut ajastut iseloomustab rändevormide mitmekesisus ja põimumine. Endiselt on väljarändajate seas palju selliseid inimesi, kes lahkuvad ja jäävadki elama võõrsile. Üha enam aga on ka neid, kes vaid mõnda aega elavad, töötavad või õpivad mujal ja rändavad siis edasi järgmisse riiki (edasiränne) või naasevad sünniriiki (tagasiränne). Samuti on neid, kes niimoodi mitu korda elu jooksul rändavad (ringränne) või kes elavad pidevas liikumises, kui näiteks töökoht asub ühes ja elukoht teises riigis (pendelränne). Uut olukorda iseloomustab ka see, et Eesti on muutunud sisse-rändajatele atraktiivsemaks ja tööandjate huvi välistööjõu värbamise vastu on viimastel aastatel oluliselt suurenenud. Rändeajastu mõjutab aga ka neid, kes ise ei rända ja praegu veel moodustavad kõikides riikides valdava osa elanikest. Inimarengu seisukohalt on oluline rõhutada rände seost heaoluga:

Eesti inimarengu aruanne 2016/2017	
Eesti rändeajastul	
Presidenti eessõna Eesti president Kersti Kaljulaid	2
Põhised teemad inimarengu aruande koostamisel Eesti Riikliku Keskuse ja Tiit Tammaru	4
Põhisõnumid: Eesti rändeajastul Tiit Tammaru, Kristina Kallas, Raul Eamets	7
1 Ränne ja rahvastikumuutused Eestis ning Euroopas Tiit Tammaru, Raul Eamets	19
1.1 Ränne ja Euroopa demograafilised väljakutsed Allan Puur	24
1.2 Kas Eestis toimub rändepöör? Väikrände suundumusid 2000–2015 Allan Puur, Tiit Tammaru	33
1.3 Rändepoliitika suundumusid Euroopa Liidus ja Eestis Hanna-Maria Kallas, Tiit Tammaru	41
1.4 Põlisriikidele mõju Euroopale ja Eestile Evi Vastara, Tiit Tammaru, Tiit Tammaru	49
1.5 Rahvastikuprognosis erinevate rändestruktuuride korral Lisak Tamm, Tiit Tammaru, Tiit Tammaru, Tiit Tammaru	57
2 Väljapõike arvatus Eesti: hargnevad rändajad Tiit Tammaru, Tiit Tammaru, Tiit Tammaru, Tiit Tammaru	67
2.1 Eristatud maailmas Kalle Kuller, Tiit Tammaru, Tiit Tammaru	72
2.2 Eestist lähtuv hargnevus mobiilse rändesuundumuse ajal Rein Ahas, Tiit Tammaru, Tiit Tammaru	80
2.3 Eesti ettevõtete tootmis- ja innovatsioonivõrgustikud Rainer Kall, Tiit Tammaru	89
2.4 Välismaal töötavad noored ja nende edukus tööturul Marek Tamm, Tiit Tammaru	96
2.5 Tööajamobiilsuse väljakutsed: kuidas „rändada ajastul“ Marek Tamm, Tiit Tammaru	101
2.6 Hargnevad rändajad Marek Tamm	109

Eesti inimarengu aruanne 2016/2017 esikaas.

„Kuigi rände olemus on muutunud ja selle põhjused ning vormid on mitmekesisemad kui kunagi varem, on rändel üks tunnusjoon: see on tõmme heaolu poole. Inimesed rändavad küll erinevatel põhjustel, olgu see töötamine, perega seotud tegurid, õppimine või põgenemine tagasi- või edasi, kuid minnakse riikidesse, kus elu on parem. (EIA 2016/2017, lk 10)

Ulatuslik sisseränne aga võib viia riikide arengu tasakaalust välja. Seetõttu on viimastel aastatel paljudes Euroopa riikides kodanikud hakanud muretsema rände varjukülgede pärast, nagu probleemid ühiskonna sidususega ja siseturvalisuse vähenemine. Vaadeldavas inimarengu aruandes on keskendunud teemaringidele, kuidas on muutunud heaolu mõõdetuna inimarengu indeksiga viimasel 25 aastal, millised on uued suundumused Eesti rändes, millised muutused on toimunud Eesti kogukondades välismaal ja mida see Eesti arengu jaoks tähendab, millised uued väljakutsed kaasnevad lõimumisega ning Eesti rahvastiku, keele ja kultuuri arenguga praeguses avatud maailmas ja digi- ning rändeajastul.

Aruanne annab tõstatatud küsimustele vastused (vt EIA 2016/2017, lk 10–11):

- Eestis on heaolu kasv mõõdetuna inimarengu indeksiga (tervis, haridus, jõukus) viimase 25 aasta jooksul üks suuremaid Euroopas. Hariduse ja tervise poolest on Eesti võrreldav teiste väga kõrge inimarenguga riikidega, jõukuses on mahajäämus suurem. Ka ebavõrdsus on Eestis endiselt suur ja Gini indeksiga mõõdetuna üks kõrgemaid Euroopas.
- Eestis toimub rändepööre. Mitte kõik Eesti inimesed, eriti ääremaa elanikud ja lihtsamate tööde tegijad, ei saa küllaldaselt osa heaolu kasvust. See asjaolu põhjustab endiselt väljarännet Soome ja teistesse kõrgema elatustasemega Euroopa Liidu riikidesse. Heaolu kasvades aga on suurenenud ka sisseränne, eriti väljastpoolt Euroopa Liitu. 2015. aasta oli märgiline, sest esimest korda viimase 25 aasta jooksul ületas Eestisse saabujate arv Eestist lahkujate arvu.
- Avatud maailmas ei kattu enam riikide territooriumid, kodanike elukohad ega inimeste tegevusruumid. Tänapäeva Eesti on hargmaine, kus omavahel tihedalt suhtlevad kogukonnad, ettevõtted ja inimesed asuvad nii Eestis kui ka välismaal. Nagu kärgpere muudab meie arusaama laste kasvatamisest, vanemate ja laste suhetest ning peremudelid, nii muudab hargmaisus meie arusaama rändest, lõimumisest ja riigist.
- Eesti- ja venekeelse elanikkonna sotsiaalsed sidemed on endiselt puudulikud. Suurenev sisseränne asetab rahvussuhete teema uude valgusesse, sest saabujad pärinevad maailma väga erinevatest piirkondadest. Ühiskonna sidusust saab suurendada mitte üksnes eesti keele tähtsustamisega, vaid suhtluse toetamisega. Ühtne eesti lasteaed ja kool saavad olla lõimumise käivitajad, tööturg elluviija ning lõimumise edukust mõõdab see, kui eri rahvusest inimesed soovivad ja saavad elada samades piirkondades.
- Eesti rahvastik ei ole 21. sajandi lõpuks praegusest väiksem, kui on täidetud kaks tingimust: sündimus suureneb ja saabujaid on rohkem kui lahkujaid. Selleni jõudmiseks on vaja panustada nii pere- kui ka rändepoliitikasse. Rahvastiku arengu inertsit tõttu tuleb Eestil paari lähema kümnendi jooksul suure tõenäosusega siiski arvestada nii rahvaarvu kui ka töötajate arvu jätkuva kahanemisega. Töökäte arvu vähenemist aitab leevendada mõõdukas sisseränne, mida kombineeritakse olemasolevasse inimvarasse panustamise ja selle tõhusama kasutamisega. Tuleb ka arvestada, et tark majandus vajab vähem töökäsi.
- Euroopa riikide kogemus ulatusliku oskus- ja lihttöötajate sisserände soosimisel näitab, et vajalikud tööd saavad küll kohe tehtud, kuid selle hind on ühiskonna sidususe vähenemisega seotud pikaajalised probleemid. Eesti võiks kaaluda senisest passiivsest rändepoliitikast järkjärgulise loobumise järel aktiivset rändepoliitikat, mis lähtub nii tööturu vajadustest kui ka lõimumissuutlikkusest. Eesti rändepoliitika nurgakivid võiks olla punktisüsteemi kasutuselevõtt töörandes ja õpirände soodustamine.
- Avar käsitus ja tehnoloogiliste võimaluste kasutamine tagab väikeste keelte ning kultuuride püsivuse avatud maailmas rände- ja digiajastul. Mitmekesine kultuuripoliitika käsitleb eesti

kultuuri kogu selle eripalgelisuses (mitte vaid kutselist ja pärimuskultuuri) ning aitab kaasa teistest kultuuridest pärit laenude oskuslikule lõimimisele. Eesti kultuuri alus on eesti keel, kuid eesti keele ja kultuuri kandjad, sh eestlased, räägivad tulevikus praegusest enam ka teisi keeli ning suhtlevad rohkem eri kultuuridest pärit inimestega.

Põhisõnumite alapeatükis antakse kokkuvõtlik ülevaade Eesti inimarengu olukorrast ning aruandes esile toodud põhilistest probleemidest.

Heaolu kasv on olnud kiire, kuid ebavõrdsus on endiselt suur

Eestis on heaolu kasv mõõdetuna inimarengu indeksiga (tervis, haridus, jõukus) viimase 25 aasta jooksul üks suuremaid Euroopas. Hariduse ja terve poolest on Eesti võrreldav teiste väga kõrge inimarenguga riikidega, jõukuses on mahajäämus suurem. Ka ebavõrdsus on Eestis endiselt suur ning Gini indeksiga mõõdetuna üks kõrgemaid Euroopas.

Alates 1990. aastast, kui alustati inimarengu indeksi mõõtmist, on indeksi väärtus maailmas tervikuna kasvanud 0,597-lt 0,711-le. Eesti on 1991. aastaga võrreldes liikunud üles kuus kohta ja paikneb 2015. aastal indeksi väärtusega 0,861 maailma riikide seas 30. kohal. Aastatel 1990–2015 kasvas inimarengu indeks Eestis kiiremini kui enamikus teistes Euroopa Liidu riikides (suurem on muutus olnud vaid Iirimaa ja Horvaatias). Euroopa Liidu uutest liikmesriikidest on inimarengu indeksi väärtus meist suurem vaid Sloveenias ja Tšehhis.

Kiirel arengul on ka oma varjuküljed, millele on tähelepanu juhtinud mitu varasemat Eesti inimarengu aruannet. Ebavõrdsus kipub kasvama kiirete ühiskonnamuutuste alguses: on neid, kes saavad arengust ja heaolu kasvust rohkem osa, ja neid, kes jäävad muutuste hammasrataste vahele. Ka üleilmastumine ja turu rolli tähtsustumine kipuvad riikide ning inimeste ebavõrdsust suurendama. Nii pole ime, et tugevale turu-usule rajatud Eesti väike ja avatud majandus kasvatas 1990. aastatel

hüppeliselt ebavõrdsust, mis on jäänud suureks siiani. Ebavõrdsuse kõige levinuma näitaja, Gini indeksi järgi on EL-i riikide hulgas ebavõrdsus Eestist suurem vaid Lätis, Leedus ja Rumeenias. Tšehhis on suudetud muudatused ühiskonnas niisellu viia, et ebavõrdsus pole oluliselt kasvanud ja Gini indeks on võrreldav Põhjamaadega.

Eestis on eriti suureks kujunenud maa ja linna ebavõrdsus

Tallinnas on jõukus elaniku kohta juba suurem kui Euroopa Liidus keskmiselt, kuid äärealadel jääb jõukus EL-i keskmisest oluliselt maha. Paljuski on sel erinevusel objektiivsed põhjused. Inimesed koonduvad peaaegu kõikjal maailmas paremat elu otsides suurtesse linnadesse. Lisaks päris Eesti nõukogude ajast vanamoodsa majanduse ja sellega seotud rahvastikupaiknemise. Nõukogude aja lõpus elas Lääne-Euroopa riikidega võrreldes märkimisväärselt suur osa elanikest maal ja iga viies töötaja oli hõivatud põllumajanduses. Uutes turumajanduse tingimustes vähenes põllumajanduslik tootmine ja eriti töökohtade arv põllumajanduses, seetõttu kannatasid kõige enam just ääremaalised maapiirkonnad. Linnades pakkus tärkav teenindussektor kahanenud tööstustöökohtadele asendust, kuid linnadest kaugemal maapiirkondades sellist kompenseerivat tööturu muutust ei toimunud. Uus turumajandusel põhinev ühiskonnakorraldus ja elanike nõukogude ajast päritud suur maaelanike osatähtsus lihtsalt ei sobitunud enam teineteisega.

Saabujate ja lahkujate arv tasakaalustub, kuid rahvuslik koosseis muutub

Eestis toimub rändepööre. Mitte kõik Eesti inimesed, eriti ääremaa elanikud ja lihtsamate tööde tegijad, ei saa küllaldaselt osa heaolu kasvust. See asjaolu põhjustab endiselt väljarännet Soome ja teistesse kõrgema elatustasemega Euroopa Liidu riikidesse. Heaolu kasvades aga on suurenenud ka sisseränne, eriti väljastpoolt Euroopa Liitu. 2015. aasta oli märgiline, sest esimest korda viimase 25 aasta jooksul ületas Eestisse saabujate arv Eestist lahkujate arvu.

Väljaränne on endiselt suur ja lahkujate seas on ohtralt esindatud madalapalgalised töötajad ning ääremaade elanikud. Seega ei ole Eesti edu jõudnud kõigi elanikeni ja see on üks oluline jätkuva suure väljarände põhjus. Uus on aga see, et Euroopa Liiduga ühinemine ja heaolu kasv viimastel aastatel on oluliselt suurendanud ka sisserännet Eestisse. Enne Euroopa Liiduga ühinemist saabus Eestisse vähem kui 2000 inimest aastas, kuid 2015. aastal oli saabujaid juba ligi 6000. Aasta 2015 on märgiline ka seetõttu, et siis registreeriti Eestisse saabujaid rohkem kui lahkujaid. Siiski ei anna ühekahe viimase aasta andmed veel alust väita, et Eestist on juba saanud sisseränderiik. Pigem toimub praegu rändepööre, kus sisserännet suurendab heaolu kasv ja väljarännet mõjutab muu hulgas Euroopa Liidu riikide võrdluses suhteliselt suur ebavõrdsus. Ränne on seejuures eriti intensiivne naaberriikidega, väljaränne seostub peamiselt Soome, sisseränne Venemaaga.

Väliseestist ja kodueestist on saamas hargmaine Eesti

Avatud maailmas ei kattu enam riikide territooriumid, kodanike elukohad ega inimeste tegevusruumid. Tänapäeva Eesti on hargmaine, kus omavahel tihedalt suhtlevad kogukonnad, ettevõtted ja inimesed asuvad nii Eestis kui ka välismaal. Nagu kärgpere muudab meie arusaama laste kasvatamisest, vanemate ja laste suhetest ning peremudelid, nii muudab hargmaisus meie arusaama rändest, lõimumisest ja riigist.

Nii praegu toimuva kui ka varasemate väljarändelainete tulemusena elab väljaspool kodumaad vähemalt 200 000 eestlast, kes rohkem või vähem suhtlevad Eestisse maha jäänud sugulaste ja sõpradega. Digiajastu ja odav transpordiühendus on suhtluse muutnud lihtsamaks kui kunagi varem ajaloos. 2011. aasta rahvaloenduse ajal töötas lisaks veel ligikaudu 25 000 Eesti püsielanikku välismaal ja suurenenud on Eesti tudengite arv, kes õpivad lühemat või pikemat aega välismaal. Rohkem on ka Eesti elanike muid lühiajalisi välismaal viibimisi. Inimeste ja ettevõtete tegevust korruga mitmes

riigis nimetatakse hargmaisuseks ning väikeriikides kipub inimeste tegevus rohkem üle riigipiiride kanduma kui suuremates riikides. Digiajastul on lihtne ka eemal olles Eestiga suhelda ning nii on varem eraldi seisnud kodu- ja väliseesti üha tugevamalt kokku kasvamas hargmaisuseks Eestiks.

Ühelt poolt valmistab hargmaisus probleeme, näiteks lahus elavad pereliikmed, ettevõtete maksustamine või kodanike määratlemine. Kuid üha enam saavad riigid, inimesed ja ettevõtted aru ka hargmaisusega kaasnevatest võimalustest. Seda iseloomustatakse sageli „kolmikvõiduna“: lähteriik saab elanikele tööd ja raha, sihtriik saab hea töötaja, ilma et peaks tegelema sisserände ning lõimimisega, töötaja saab aga parema palga ja uusi kogemusi. Ettevõtetele pakub hargmaisus samuti uusi võimalusi. 1990. aastatel seisnes majanduse hargmaistumine eelkõige välisomnike Eestisse tehtud investeringutes ja siia rajatud tütarettevõtetes, mis andsid olulise tõe Eesti arengule. Praegu on peaaegu pool Eesti töötajatest hõivatud välisosaluselise ettevõtetes. Kuid nüüdseks on majanduse hargmaisus muutunud palju ulatuslikumaks ja mitmekesisemaks: Eestist on välja kasvanud siin asutatud tugevad ettevõtted ning üha enam on selliseid Eesti ettevõtjaid, kelle rajatud ettevõtted toimetavad alates sünnihetkest välisriikides.

Eesti majanduse arengu vaatenurgast tervikuna on kasulik, et meie ettevõtted oleksid ühendatud võimalikult paljude üleilmsete tarneahelatega ja looksid selles võimalikult suurt lisaväärtust ehk pakuksid tarku ning hea palgaga töökohti. Peale Soome on kõige loomulikum koostöövõrgustike kujunemine teiste lähiriikide, Rootsi, Läti ja Leeduga, keda ühtekokku võib üha enam käsitleda Eesti ettevõtete laiendatud koduturuna. Hargmaises maailmas on väga oluline see, kuidas ettevõtted suudavad luua oma toodete ja teenustega seotud lugusid ning sõnumeid nii, et need kedagi ei solvaks ning oleksid mõistetavad eri keele- ja kultuuritaustaga inimestele nii Eestis kui ka välismaal. Ainult inglise keelest läbilöömiseks ei piisa, vaja on ka teiste võõrkeelte oskajaid ja kaugemate

kultuuride tundjaid, just sellest algab riigi tugi ettevõtetele.

Eesti tuleviku üle arutledes ei saa me seega mööda vaadata asjaolust, et rändeajastul on toimunud nihked kaua aega meile enesestmõistetavana tundunud olukorras, kus kattuvad riigi territoorium ja selle ettevõtted ning kodanikud. Eesti elanike ja ettevõtete tegevusruum ulatub Eestist välja ning teiste riikide kodanike ja ettevõtete tegevusruum ulatub osaliselt Eestisse. Selle vastu võib protestida, kuid targem on siiski kohaneda nüüdisaegse avatud ning majandus- ja suhtlusvõrgustikest läbi põimunud maailmaga, püüdes sellega seotud võimalusi ära kasutada ning probleeme lahendada.

Siiski võib hargmaisus teravdada ühiskonna sidususega seotud probleeme. Lähteriigi vaatenurgast on hea, kui väljarändajad säilitavad tugevad hargmaised sidemed kodumaaga, jätavad alles lähteriigi kodakondsuse, asutavad sihtriigis oma seltse ja koole, elavad innukat ühist elu ja jälgivad lähteriigi meediat ning suhtlevad aktiivselt rahvuskaslastega kodumaal. Vastuvõtva riigi jaoks aga võib sellest saada probleem, kui tugevaid kodumaa- ja kogukonnasidemeid ei tasakaalusta mitmekülgne lõimumine sihtmaa ühiskonda, kui inimesed jäävad elama endise kodumaa info- ja meediaruumi. Kolmikvõidu asemel – lähteriik, hargmaised inimesed ja sihtriik – võib väga kergelt minna ka vastupidi, et kaotavad kõik kolm. See juhtub näiteks siis, kui inimesed hakkavad sihtriigis tegema oma kvalifikatsioonist madalamaid töid, lähteriigi kulutused koolitusele on nii olnud kasutatud, töötaja kaotab kvalifikatsioonis ja enesekindluses ning sihtriigi töötajad on rahulolematud, sest tunnetavad, et nende töökohad kaovad ja palgatase langeb.

Hargmaisusega seotud suurim väljakutse riikidele on olukord, kui omavahel ei kattu riigi territoorium ja kodanikkond. See tähendab, et lahendada on vaja küsimus, kelle omad on poliitilises, kodakondsuse, maksustamise või sotsiaalkindlustuse mõttes hargmaises maailmas elavad inimesed. See on oluline küsimus ka Eesti jaoks, sest väga

suur hulk Eesti kodanikke elab ja töötab väljaspool Eestit, samal ajal kui Eestis elab ja töötab palju teiste riikide kodanikke. Eesti põhiseadus toimib Eesti riigi poolt vaadatuna hargmaises maailmas hästi: põhiseadus topeltkodakondsust ei keela, küll aga ei luba sünnijärgselt Eesti kodanikult kodakondsust ära võtta. Nüüd on küsimus selles, kas kodakondsusseaduse peaks viima kooskõlla hargmaisuse levikuga.

Sidusa ühiskonna tagab eesti keelel põhinev ja teisi keeli väärtustav haridus. Eesti- ja venekeelse elanikkonna sotsiaalsed sidemed on endiselt puudulikud. Suurenev sisseränne asetab rahvussuhete teema uude valgusesse, sest saabujad pärinevad maailma väga erinevatest piirkondadest. Ühiskonna sidusust saab suurendada mitte üksnes eesti keele tähtsustamisega, vaid suhtluse toetamisega. Ühtne eesti lasteaed ja kool saavad olla lõimumise käivitajad, tööturg elluviija ning lõimumise edukust mõõdab see, kui eri rahvusest inimesed soovivad ja saavad elada samades piirkondades.

Sisseränne Eestisse ei ole veel kuigi suur ja viimase kümne aasta jooksul on kõige rohkem saabunud ida poolt, kuid ka teistest Euroopa riikidest ning mujalt maailmast. Uussisseränne kipub olemasolevaid paralleelühiskondi Eestis pigem võimendada kui vähendada. Euroopa Liidust saabuval sisserändajad asuvad elama küll piirkondadesse, kus elavad eestlased, kuid saabujate lastele rajatakse inglise keelel põhinevaid rahvusvahelisi koole, mis ei ole Eesti haridussüsteemiga otseselt seotud. Eestist ida poole jäävatelt aladelt saabuval inimesed aga asuvad elama venekeelsetesse piirkondadesse, võimendades nii nõukogude ajal tekkinud eesti ja vene keele põhiseid paralleelühiskondi.

Eesti keele oskus panustaks teistest rahvustest inimeste kaasamise Eesti ühiskonda ja muudaks eestlaste suhtumise positiivsemaks. Kuid rahvusrühmade ühise osa tekkimine haarab peale keeleoskuse ka palju muud: elukohamaa kultuuri tundmaõppimist, eri rahvustest inimeste koosõppimist, töötamist ja vaba aja veetmist, samades piirkondades elamist, kooselusid, sõpruskondade ja suhtlusvõrgustike teket jne. Eesti keele oskus

ei pruugi viia eri rahvusest inimeste suhtlemiseni, kuid eri rahvusest inimeste, eriti laste eesti keeles suhtlemisega paraneb ja areneb eesti keele oskus kiiresti. Oluline nihe viimasel kümnendil eestlaste seas on tõrjuva suhtumise vähenemine teistest rahvustest inimestesse ning avatud identiteedi suurenemine. See ei tähenda kuidagi rahvusidentiteedi nõrgenemist. Muutused venekeelse elanikkonna identiteedis aga ei ole märkimisväärsed.

Nii aruande lõimumise kui ka identiteedi- ja keelemuutuse peatükkides kordub sõnum kooli keskest rollist rahvuslik-keeleliste paralleelkondade sidumiseks. Eesti iseseisev riik on toimunud juba kaks ja pool aastakümmet, kuid endiselt eksisteerib lapsi eesti ja vene keele alusel paralleelsetesse maailmadesse jagav lasteaia- ja koolisüsteem. Noored hakkavad omavahel tihedamalt suhtlema alles ülikoolis, kuhu vene noored jõuavad vähem kui eesti noored. Nõnda on tekkinud olukord, et kõrgharidusega inimeste osatähtsus eesti-vene noorte seas on väiksem kui eestlaste hulgas. Sellise süsteemi juures ei teki noortel ühiseid suhtlusvõrgustikke ega isegi ühist informuumi. Aruande autorid leiavad, et aeg on küps asendada eesti ja vene koolid ühtse ning ühetaolise Eesti kooliga, mis tugineb eesti keelele, kuid arvestab Eesti keelelist mitmekesisust.

Õppekeele alusel segregeeritud koolist kanduvad erinevused tööturule ja sisetulekute erinevus suurendab rahvuspõhist elukohasegregatsiooni. Kui sisetulek on erinev, ei ole ka kinnisvaraturul võimalused samad ja eestlased ning teistest rahvustest inimesed ei saa kodu samasse piirkonda osta. Koolid on piirkonnapõhised, sellega sulgub ka segregatsiooni nõiarang, millest Eesti ei ole viimase 25 aasta jooksul suutnud välja tulla ja niisugune olukord kipub pigem süvenema. Kui sisserändajad on ülesindatud lihttööde tegijate hulgas ja koondunud elama odavamatesse linna- ja piirkondadesse, siis näitab Euroopa kogemus, et vaesuse ning rahvuse piiride kattudes ei ole sotsiaalsete probleemide eest pääsu.

Nõnda on praeguse uuesti kasvava sisserände tingimustes Eestil aeg võtta ette otsustavad sam-

mud keele- ja rahvuspõhiste paralleelühiskondade ühendamiseks. Lasteaed ja kool on need institutsioonid, mille kaudu saab muutuse algatada ning seda tuleb teha.

Kui kool on lõimumise käivitaja ja tööturg elluviija, siis eluasemevõimalused ja -valikud näitavad muudatuste edukust. Selleks, et elukohapõhist segregatsiooni ei oleks ja inimeste elukohavalikud ei oleneks rahvusest, peavad olema täidetud kaks väga olulist tingimust. Esiteks peavad eri rahvusest inimeste väärtused (elukohaelistused) olema sarnased. Teiseks peavad olema võrdsemad sisetulekud ehk ei tohi olla erinevusi tööturul. Eesti ja vene emakeelega inimeste elukohtade erinevused aga on viimase 25 aasta jooksul süvenenud, mitte vähenenud.

Rahvastiku püsimise tagab suurem sündimus ja positiivne rändesaldo

Eesti rahvastik ei ole 21. sajandi lõpuks praegusest väiksem, kui on täidetud kaks tingimust: sündimus suureneb ja saabujaid on enam kui lahkujaid. Sellel jõudmiseks on vaja panustada nii pere- kui ka rändepoliitikasse. Rahvastikuarengu inertsitõttu tuleb Eestil paari lähema kümnendi jooksul suure tõenäosusega siiski arvestada nii rahvaarvu kui ka töötajate arvu jätkuva kahanemisega. Töökäte arvu vähenemist aitab leevendada mõõdukas sisseränne, mida kombineeritakse olemasolevasse inimvarasse panustamise ja selle tõhusama kasutamise. Tuleb ka arvestada, et tark majandus vajab vähem töökäsi.

Kahekümne viie taasiseseisvusaasta jooksul on Eesti rahvaarv kahanenud 250 000 inimese võrra. Luule Sakkeus ja Allan Puur koos kolleegidega selgitavad aruandes, mis tingimustel Eesti rahvaarvu vähenemine võib peatuda ja asendada suurenemisega ning kuidas see mõjutab Eesti elanikkonna rahvuskoostist. Nende koostatud mitme variandiga prognoos pakub rände ja sündimuse stsenaariumide kombinatsioone.

Praeguse sündimuse jätkudes peab rahvaarvu püsimiseks sisserände toel lisanduma 21. sajandi lõpuks nüüdsega võrreldes umbes 440 000 inimest

(saabujad ja nende järeltulijad). Isegi kui pool tänapäeval mujal maailmas elavast enam kui 200 000 eestlasest tagasi Eestisse pöörduks, mis ei ole kuigi tõenäoline, langeb ligikaudu 200 000 kuni 250 000 teistest rahvustest sisserändaja mõjul eestlaste osatähtsus allapoole 50% piiri Eesti elanikest. Ühelt poolt ei ole paljud Eesti elanikud selleks valmis ja teiselt poolt tähendab see vajadust suunata veelgi suurem tähelepanu ühiskonna sidususele ja eriti koolides mitmekultuuriliseks muutumisele. Nimelt kasvab koolides teistest rahvustest laste osatähtsus kiiremini kui ühiskonnas tervikuna, sest sisserändajad on peamiselt noored perees inimesed.

Nii Eesti rahvaarvu kui ka eestlaste suurema osatähtsuse püsimisel väärivad tähelepanu need aruandes esitatud arengurajad, kus lisaks sisserändele on eeldatud ka sündimuse suurenemist. Ainsana tagab Eesti rahvaarvu kasvu (1,4 miljoni inimeseni aastaks 2100) stsenaarium, mille kohaselt tõuseb sündimus pärast 21. sajandi keskpaika tasemele keskmiselt 2,1 last ühe naise kohta ja rändesaldo on positiivne ligi 200 000 inimese võrra. Kui endiselt ligikaudu kümnendik naised ei saa lapsi ja peaaegu kolmandik piirdub ühe lapsega, peavad ülejäänud naised sellise laste arvu saavutamiseks sünnitama keskmiselt ligi kolm last. Siiski väheneb ka selle stsenaariumi korral rahvaarv prognoosi-perioodi alguses, sest lähikümnenditel jõuavad sünnitusikka väikesed, 1990. aastatel sündinud põlvkonnad.

Sisserände suurendamine kipub ühiskonda lõhestama, seetõttu tuleb senisest veelgi suuremat tähelepanu pöörata perepoliitikale, kui eesmärk on eesti rahva püsimine. Nagu näitab inimarengu aruande tarbeks koostatud rahvastikuprognosis, vähendab sündimuse kasv oluliselt sisserände vajadust. Kuigi perepoliitika konkreetsete meetmete ja laste arvu seost on raske põhjuslikult välja tuua, näitab sündimustaseme erinevus riigiti, et poliitikal ja ühiskonnakorraldusel laiemalt on oluline mõju. Eestis on perepoliitika vallas juba üsna palju tehtud alates hästi toimivatest lasteaedadest ja vanemahüvitisest kuni 2016. aastal hüppeliselt suurenenud ning Eesti toetuseni kolme ja enama

lapsega peredele. Lähiaastad näitavad, millised tulemused sellel meetmel on.

Autorid rõhutavad vajadust otsida veel lahendusi, kuidas parandada lastega perede toimetulekut, näiteks võimekust linnade eluasemeturul. Rahvastik koondub järjest enam suurematesse linnadesse, eelkõige Tallinna, kuid suurtes linnades on sündimus eriti madal. Kaks sama sissetulekut saavat linnaperet, üks ilma lasteta või ühe lapsega ja teine kolme lapsega, on eluasemeturul väga ebavõrdses seisus: kolme lapsega pere vajab suuremat eluaset, kuid tulu ühe pereliikme kohta on oluliselt väiksem. Sündiv laps mõjutab rahvaarvu kohe positiivses suunas, kuid tööturule jõuab ta alles 20–25 aastat hiljem. Sündimuse suurenemine lahendab seega pigem tulevasi, mitte praeguseid tööturuprobleeme. Varem tööturule sisenenud 1980. aastatel sündinud suurte põlvkondade asemel saavad praegu tööturule peaaegu poole väiksemad 1990. aastate põlvkonnad ja töötajate arvu vähenemine on seetõttu paratamatu.

Nii pole üllatav, et ettevõtjad näevad just sisserändes tööjõuvajaduse leevendamise peamist vahendit. Töötajate värbamine välismaalt võimaldab inimese kohe tööle võtta ja kindlasti on see mitmes valdkonnas ka otstarbekas. Inimarengu aruande tarbeks koostatud rahvastikuprognosis näitab siiski, et töötajate arvu vähenemise ärahoidmiseks läheb vaja palju suuremat sisserändajate hulka, kui Eesti ühiskond oleks võimeline lõimima. See tähendab, et tööjõuprobleeme peab lahendama mitmesuguste meetmetega, mitte üksnes sisserändega. Tõhus lahenduspakett lähemaks 20–25 aastaks hõlmab Eesti inimvara väärtuse suurendamist ja paremat kasutamist, ettevõtete liikumist väärtusahelas kõrgemale ehk tootlikkuse tõusu ja valikulist sisserännet. Samuti on vajalik eestivenelaste laialdasem kaasamine avalikus sektoris, mis aitaks kaasa Eesti töötajaskonna sisemiste ressursside rakendamisele. Kindlasti on teisigi rühmi, kelle hõive pole piisav (näiteks vanemaealised, erivajadusega inimesed), peale selle tuleb tegeleda soolise palgalõhega ning pensioniiga tõsta ja paindlikumaks muuta.

Mitte ainult tööturu, vaid ka rahvastiku arengu vaatenurgast on sisserändel oma roll Eesti ees seivate probleemide lahendamisel. Sisseränne aitaks selliseid demograafilisi laineid teatud määral tasandada ja praegu vähenevate pereeliste inimeste arvu suurendada. Sisserände korral aga peame olema valivad. Eelkõige tuleb kindlasti soodustada tagasirännet ja selleks on vaja jõudsalt edasi liikuda hargmaiuspoliitikaga. Eesti kunagine ettevõtmine „Talendid koju“ pälvis küll palju kriitikat ja pelutas seetõttu teostajaid, kuid see oli samm õiges suunas. Saadud kogemusest peaks õppima ja edasi minema tagasirännet soodustavate uute ning enam läbimõeldud tegevuskavadega. Aga uut käsitlust vajab sisserändepoliitika laiemalt.

Aeg on kasutusele võtta aktiivne sisserändepoliitika

Euroopa riikide kogemus ulatusliku oskus- ja lihttöötajate sisserände soosimisel näitab, et vajalikud tööd saavad küll kohe tehtud, kuid selle hind on ühiskonna sidususe vähenemisega seotud pikaajalised probleemid. Eesti võiks kaaluda senisest passiivsest rändepoliitikast järkjärgulise loobumise järel aktiivset rändepoliitikat, mis lähtub nii tööturu vajadustest kui ka lõimumissuutlikkusest. Eesti rändepoliitika nurgakivid võiks olla punktisüsteemi kasutuselevõtt töörandes ja õpirände soodustamine.

Arutelu sisserände üle asetub Eestis varasemate rännete negatiivse kogemuse ja rändega seotud mälutraumade konteksti. Ühiskonna sidususe probleemide leevendamiseks peab seega hooliga kaaluma, millist tööjõudu ja kui palju välismaalt värvata, rikkumata oluliselt ühiskondlikku tasakaalu. Selleks on vaja aktiivset rändepoliitikat. Euroopa praeguse põgenikekriisi õppetund on see, et kui sisserände üle kaob demokraatlik kontroll ja kokkulepe ühiskonnas, on tulemuseks ühiskonna lõhenemine. Sellest ei võida oma riigi kodanikud ega saabujad. Probleemide ennetamise alus on demokraatlik otsustusprotsess, mille tulemus on nii tööturu vajadusi kui ka ühiskonna sidusust tagav sisserändepoliitika. Eesti sisserändepoliitika

on võrreldes 1990. aastate algusega muutunud märgatavalt avatumaks, varasema rändepoliitika keskse vahendi, saabujate piiravuga mõjutatakse nüüd vaid üsna väikest osa sisserändest. Näiteks lihtsustati hiljuti juhtide ja tippspetsialistide ehk nn valgekraeliste töötajate värbamist. Töökäte vähenedes aga suureneb paratamatult surve ka oskus- ja lihttöötajate sisserände lihtsustamisele.

Just oskus- ja lihttöötajate rändest sünnib sageli rohkem pikaajalisi probleeme kui lühiajaline tööpuuduse leevendamine neid lahendab. Uute töötajate toomine pärsib paljudes valdkondades innovatsiooni, hoiab palgad ja tootlikkuse madalal ega panusta seega kuigivõrd ka maksutuludesse. Sageli ei edene lõimumine soovitud kiirusel ja pigem levib sisserändajate sotsiaalne tõrjutus, eriti kui nende sissetulekud jäävad madalaks ja nad koonduvad elama vaesematesse linnapiirkondadesse. Nii tekib paralleelsete ühiskondade tekke ja radikaliseerumise oht. Neid töid, mida Eesti elanikud teha ei taha, peavad nii palju kui võimalik tegema robotid, mitte võõrtöölised. Robotiseerimisega tekivad ka targemad töökohad. Targemad töökohad tähendavad suuremat palka, mis vähendab väljarändesurvet ja vajadust lihttöötajaid palgata.

Tuleviku töökohad on seega peamiselt targad ja loovad ning eeldavad digiajastu kirjaoskust. Piltlikult on vaja rohkem „ajusid“ ja vähem „töökäsi“. Tarkade töökohtade teke ja tööde automatiiseerimine omakorda vähendab tööjõupuudust ja nõudlust lihttööde järele. Hakkame juba tasapisi harjuma iseteenindavate kassadega poodides või kiiruskaameratega maanteedel. See aga on muutuse algus ja visionäärid, nagu Bill Gates, ütlevad, et pooled nüüdsed töökohad võivad tulevikus kaduda. Masinad võtavad inimestelt töö üle, olgu siis tegemist igasuguste vahendajate, maaklerite, raamatupidajate, liinitöölise, koristajate või väga paljude muude valdkondade ametite esindajatega. Sellise arengu taustal näeme vajadust uue, aktiivse ja otseselt sisserände juhtimisega tegeleva rändepoliitika järele, mis võiks toetuda kahele olulisele sambale: punktisüsteemile töörandes ning õpirändele. Punktisüsteemi juurutamine koos

tööandjate töövajaduse arvestamisega aitaks ära hoida neid lõimumisega seotud probleeme, millega praegu on silmitsi mitu Euroopa riiki. Tark on õppida teiste vigadest. Võõrtöäjõudu värbavad ettevõtted võiksid ühtlasi ühineda juba olemasoleva mitmekesisuse harta kui lõimumise hartaga. Viimane sisaldaks ühiskonna kõigi osaliste vahel läbi vaieldud ja heaks kiidetud põhimõtteid saabujate paremaks kaasamiseks Eesti ühiskonda. Kui saabujate arvu, oskuste ja Eesti ühiskonda kaasamise meetmete kohta on olemas demokraatlik kokkulepe, vähendab see kindlasti ka inimeste hirme sisserände ees. Tööandjatele teeb see ühelt poolt võõrtöäjõu värbamise küll keerulisemaks, kuid tagab neile teiselt poolt ühiskonna toe ja vähendab vastandumist ühiskonna sees.

Eestisse jäämise ja sidusa ühiskonna saavutamise vaatenurgast on väga hea viis suurendada tippspetsialistide arvu õpirände abil. Kui noor inimene on kolm kuni viis aastat Eestis õppinud, siis on ta tõenäoliselt omandanud eesti keele, ta on leidnud siin sõbrad ja võib-olla ka elukaaslase, ehk suurem on võimalus, et ta päriselt Eestisse elama jääb. Praegu jääb iga viies Eestis õppiv välistudeng pärast ülikooli lõpetamist Eestisse elama. Eesti majandusarengu vaatenurgast aga ei ole kadunud ka need 80%, kes Eestist lahkuvad. Ülikoolist saadakse sageli sõbrad kogu eluks ja õpingute käigus on noored omavahel suheldes teadvustanud ka oma koduriikide kultuurilisi eripärasid.

Eesti keele ja kultuuri püsimise alus on inimeste soov neid edasi kanda

Avar käsitlus ja tehnoloogiliste võimaluste kasutamine tagab väikeste keelte ning kultuuride püsimise avatud maailmas rände- ja digiajastul. Mitmekesine kultuuripoliitika käsitleb eesti kultuuri kogu selle eripalgelisuses (mitte vaid kutselist ja pärimuskultuuri) ning aitab kaasa teistest kultuuridest pärit laenude oskuslikule lõimimisele. Eesti kultuuri alus on eesti keel, kuid eesti keele ja kultuuri kandjad, sh eestlased, räägivad tulevikus praegusest enam ka teisi keeli ning suhtlevad rohkem eri kultuuridest pärit inimestega.

Eesti identiteeti ja kultuuri määratlevad inimesed eelkõige eesti keele kaudu. Eesti maa või territooriumi tähtsus enesemääratluses ei ole noortele enam sama oluline kui nende vanematele. Tänapäevane avatud ja hargmaine maailm, sealhulgas globaalne ja hargmaine Eesti, on noorte jaoks saanud uueks normaalsuseks. Valdav osa Eesti noortest valdab hästi inglise keelt ja teiste Euroopa riikide võrdluses on Eesti lapsed ning noored väga aktiivsed internetikasutajad. Seega ei piirdu noorte tegevusruum, igapäevased keele- ja kultuurikon-taktid enam ainult Eestiga ja siin elavate inimestega. Tänapäevane Eesti toimib tegelikult kolmes keeles: eesti keel on peamine suhtluskeel, kuid endiselt on mõnes piirkonnas oluline vene keel ja ühiskonnaelu mitmes valdkonnas kasvab inglise keele tähtsus. Digiajastule kohaselt tegutsetakse ka uutes visuaalsetes ehk pildilistes kultuurikeeltes.

Keeleoskus on seega suhtlemise alus. Kuigi Eesti elanike ja eriti noorte hea inglise keele oskus ning aktiivne pildikeele kasutus virtuaalruumis on nüüdisaegses avatud maailmas olulised, näitavad rahvaloenduse andmed ka probleemkohti. Esiteks on vene noorte inglise keele oskus halvem kui eesti noortel. Teiseks on nii Eesti noorte kui laiemalt ka kõigi Eesti elanike muude võõrkeelte oskus üpris napp. Osatakse veel soome keelt ja mõnevõrra teisi keeli (saksa, prantsuse, hispaania), kuid ülejäänud keeli oskame väga vähe. Nii võiks laste keeleline mitmekesisus suurened. Mitte nõnda, et iga laps oskab väga suurt hulka keeli, vaid nii, et Eesti elanike seas oleks rohkem eri keeli valdavaid inimesi. Inglise keel on küll avatud maailma *lingua franca*, kuid maailma nägemine üksnes inglise keeles on liiga kitsas. Võimatu on siseneda Hiina turule ettevõttel, kus ükski töötaja ei räägi kohaliku keelt. Keeruline on mõista Süüria kriisi ja põgenike olukorda, kui ei suudeta suhelda asjaosaliste emakeeles. Avatud maailmas ja digiajastul tuleks riigil investeerida ka kõikvõimalikesse keeletehno-logiatesse, mis aitaksid lihtsamalt tekste ühest keelest teise tõlkida, tehes koostööd ettevõtetega, kes sellega turuhuvist tegelevad.

Eesti e-edu on hästi tuntud, eriti riigi e-teenused. Kultuuriloomelise ja -pärandi digimisel ning laiemalt kultuuri tarbimisel digitaalsete meediumide kaudu on aga veel arenguruumi. Läbi on vaja vaielda, millist tuge peaks riik pakkuma digikultuuri arenguks erasektorile ja millised peaksid olema investeeringud uutesse ning uuenduslikesse digitaalsetesse kultuurivormidesse, mis aitaks muuta digitaalset kultuuriloomelise osaluskeskseks, kõigile kodanikele avatud kultuurivormiks ja kuidas saaksid need võimalused kättesaadavaks kõikidele eestlastele, ükskõik millises maailma otsas nad elavad. Eesti digikultuur on hargmase Eesti alustaristu, mis aitab eesti kultuurist osa saada kõikidel eestlastel, ükskõik kus maailma otsas nad asuvad. Samal ajal pakub digikultuur ka lõimumiseks võimalusi uute, värskete ja mänguliste lahendustega, sh koolidele uute atraktiivsete õppematerjalide loomisega, aga annab ka neile inimestele, kes ei soovi Eestisse elama asuda, võimaluse tutvuda eesti kultuuriga.

Eesti kultuur vajab avatud maailmas ja rändeaegastul senisest märksa avaramat vaadet, mis hõlmab nii Eestis elavate eri keele- ja kultuuritaustaga inimeste kui ka väljaspool Eestit elavate eestlaste enesemääratlusi ja tähendusloomet. Eesti kultuur on seda elujõulisem ja ligitõmbavam, mida enesekindlam see on, mida avaramad on selle tähendusloome võimalused ja inimeste oskus ning võimalus suhestuda teiste keelte ja kultuuridega. Eesti kultuur jääb ka tulevikus põhinema eesti keelele, kuid eesti keele kandjad, eestlased nii Eestis kui ka välismaal, räägivad üha enam ka teisi keeli. Sageli paneme võrdusmärgi eestlaste arvu ja eesti keele oskajate vahele. Muidugi on kattuvus suur, kuid tänapäeva maailmas see kattuvus väheneb. Nii ei tähenda eestlaste arvu vähenemine Eesti riigi territooriumil automaatselt sammu eesti keele ja kultuuri hääbumise suunas: eesti keele ega kultuuri püsijäämine ei olene üksnes Eesti demograafilisest arengust, vaid eelkõige eesti keele ja kultuuri arenemisvõimest nii Eestis kui ka väljaspool Eestit. Kuid kahaneval rahval on raske üleval hoida piisavalt mitmekesisist kultuuri, mis on muutuva maailma mõistmise ja selle väljakutsetega toimetuleku eeldus.

Tulevik

Eelmise inimarengu aruande (2014/2015) lõpetas Raivo Vetik Eesti arengust rääkides ilmeka botaanilise kujundiga, et õitsemiseks on vaja ka juuri. Õite ilu nautimiseks on lisaks vaja taime eest ka hoolitseda: eesti keele ja kultuuri püsijäämisele aitab oluliselt kaasa meie üldkultuurilise kirjaoskuse paranemine, inimeste praeguse eesti-inglise-vene keele keskse keelepagasi rikastumine, parem lõimumis- ja lõimimisvõimekus, avatud maailmas nii vajalik mobiilsuskapital ning rahvastiku- ja majandusarengu rändesõltuvuse vähendamine. Ajal, kui me seda inimarengu aruande käsikirja lõpetame, on paljudes Euroopa riikides kasvanud vastuseis sisserändele, ehk nagu Anu Realo aruandes tabavalt sõnastab: maailm, kus me oleme harjunud elama, ei ole enam endine. Suureks kasvanud ränne tekitab taas riikide vahele piire. Paljude Euroopa riikide, ka Eesti kodanikud tunnevad, et kontroll oma elu oluliste otsuste üle kipub kaduma. See on oht demokraatlikule ühiskonnakorraldusele.

Kas praegune areng Euroopas on üksnes ajutine muutus ja väike hingetõmbehetk või uue suletuma maailma suunas liikumise algus, on veel vara öelda. Küll aga kordub siinses aruandes ühe olulise sõnumina avatuse tähtsus Eesti senises eduloos ja vajadus avaralt mõista rahva, keele ning kultuuri püsijäämist. See jätab võimaluse paindlikeks, või nagu eelmises inimarengu aruandes rõhutati, säilenõueteks lahendusteks. Põhiseaduses sätestatud eesti keele ja kultuuri püsijäämise ülesanne avaras tähenduses puudutab seega eranditult kõiki poliitikavaldkondi. Viimased 25 aastat on Eesti olnud turuusuks ja majanduskasvule suunatud, samal ajal kui riiklik kultuurikäsitus on jäänud kitsamaks põhiseaduses sätestatud eesmärkidest ning keskendunud liiga piiratult vaid kutselisele ja institutsionaalsele kultuurile. Liiga lihtsustatud on arusaam, et alles siis, kui majandus areneb ja jõukus kasvab, saab hakata kultuuri toetama. Pigem on inimeste keeleoskus, teadmised oma ja teistest kultuuridest, kultuuridevaheline suhtlus, uute kultuuriliste tähenduste loomise oskus

ja ühiskondlik ning majandusareng omavahel lahutamatu seotud. Eesti kultuuri arengusse panustamist ei tohi seetõttu käsitleda mitte toetusena, vaid ühiskonna sidusust ja arengut toetava pikaajalise investeeringuna, mis aitab kaasa ka Eesti majanduse eduloole palju laiemalt kui lihtsalt loomemajanduse arengu kaudu.

Rahvastiku püsijäämise kesksete poliitika-meetmete komplekti moodustavad pere-, eluaseme-, rände-, haridus-, tööturu-, lõimumis- ja hargmaisuspoliitika. Need on horisontaalsed, mistõttu tuleb teha tihedat ministeeriumide ja ametkondade koostööd, et leida parimad lahendused. Eduka tegevuse peamine eeldus on teadmispõhisus ehk tähtsad on nii eespool nimetatud poliitikavaldkondade alusteave kui ka alus- ja rakendusuringud. Eesti senised valitsused on keskendunud arenguks soodsa majanduskeskkonna, sh füüsilise taristu arendamisele. 21. sajandi Eesti valitsuste peamine väljakutse on panustada inimvara arengusse rändeajastu vajaduste alusel. Praegu teeb selle töö Eesti eest suuresti ära Euroopa Liit oma toetusprogrammidega. Eestil on vaja välja töötada oma rände- ja inimvarastrateegia. See ei puuduta üksnes inimesi, vaid ka ettevõtteid. Eesti rahva püsijäämisele aitab kaasa see, kui Eesti ettevõtted on tugevad, hästi lülitunud üleilmsetesse tarneahelatesse ja pakuvad tarku töökohti. Riigi roll peaks olema toe pakkumine ettevõtetele ja muutuste eestvedamine. Selleks on tarvis läbimõeldud innovatsioonisüsteemi, mis alates lasteaiast aitab kaasa loovuse arengule, mitmekesise keelelis-kultuurilise pagasi tekkele ja digiajastule vajaliku tehnoloogilise kirjaoskuse omandamisele kõigis ühiskonnakihtides.

Järgnevalt toome ära aruande toimetajate ja autorite koostatud lühiülevaated eri peatükkides esitatud valdkondade sõlmküsimumustest ja lahendustest.

2. RÄNNE JA RAHVASTIKUMUUTUSED EESTIS NING EUROOPAS TOIMETAJA ALLAN PUUR

Peatüki kolm peamist sõnumit Allan Puur

- Riikidevahelise rände mõju ühiskondadele on praegu suurem kui eales varem lähiajalooos. Paljudes Euroopa riikides on sisseränne muutunud peamiseks ja ainsaks rahvastikukadu tagasihoidvaks või seda pidurdavaks teguriks. Rände lakkamisel pöörduks rahvaarv mõne kümnendi pärast kasvult kahanemisele isegi Põhjamaades, nüüdis-Euroopa kõige kestlikuma rahvastikutastega piirkonnas. Sellist olukorda võib iseloomustada kui demograafilist rändesõltuvust.
- Arusaam, nagu aitaks sisseränne lihtsamini toimeta rahvastiku vananemisest tulenevate väljakutsetega, on pikemas vaates ekslik. Ka sisserändajad saavad iga aastaga vanemaks, nende sündimus läheneb enamasti juba teises põlvkonnas sihtmaa keskmisele tasemele, kuid võib olla sellest ka väiksem. Seepärast eeldab edukas kohanemine vananemisega ühiskonnalt mitmekülgsemat vastust kui rände soodustamine. Rände abil saab leevendada töökatte nappust, kuid selle tee kaaslaseks kipub olema rahvastiku koostise teisenemine. Mitmes Euroopa riigis kujuneks praeguste suundumuste jätkumisel 21. sajandi teisel poolel välja rändelist päritolu rahvastiku enamus. See annab ainet mõtlemiseks, kas sisserännet võib mõnikord saada ka liiga palju.
- Rahvastikuprognosi tulemused näitavad, et väljarände ja madala sündimuse jätkudes väheneks Eesti rahvaarv 21. sajandi lõpuks allapoole 800 000 piiri. Kahanemissuundumuse murdmisel tõuseb üheks keskseks küsimuseks see, kui palju panustada selle juures sisserändele ning kui tõsiselt üritada ühiskonna pere- ja lapsesõbralikumaks muutmise kaudu luua eeldusi sündimuse suurenemiseks. Lahenduse osana tuleb arvesse ka tagasirände soodustamine, kuid selle mõju on kahe ülejäänuga võrreldes siiski tagasihoidlikum.

Toimetaja ülevaade peatüki sisust

Peatüki keskmes on rahvusvaheline ränne selle klassikalises tähenduses, s.t inimeste püsielukoha vahetused üle riigipiiride. Lühemaajalise liikuvuse (ajutine ränne, hooajaline ränne, pendelränne, turism jms) sagenemisest hoolimata toimib rände demograafiline mõju just püsielukoha vahetuste kaudu. Avatud piiride korral tõuseb ränne sündimusega ja suremusega võrdseks või isegi neist olulisemaks riikide rahvastikuolukorda vormivaks teguriks. Peatükki koondatud artiklite eesmärk on anda lugejale ajakohane ülevaade rände suundumustest, mõjust rahvaarvu dünaamikale ja rahvastikukoostisele ning rände reguleerimisele suunatud poliitikast. Peatükis püütakse välja tuua Eesti uuema rändearengu tunnusjooni ja arutletakse ka võimalike poliitikavalikute üle.

Peatükk koosneb viiest kirjutisest, mis lähenevad teemale üksteist täiendavate vaatenurkade alt. Peatüki toimetaja rõhutab, et enamikku artikleid võib käsitleda originaaluurimustena, mis toovad käibesse uudset ainet ja aitavad olemasolevaid teadmisi laiendada.

Peatüki esimeses artiklis „**Ränne ja Euroopa demograafilised väljakutsed**” (autorid Allan Puur ja Luule Sakkeus) antakse ülevaade riikidevahelise rände põhisuundumustest nüüdis-Euroopa eri piirkondades ja riikides ning rände tulemusena kujunenud rahvastiku rühmadest (sisserännanud, väljarännanud ja tagasirännanud). Samuti arutletakse võimaluste üle, et ränne leevendaks Euroopa ees seisvaid demograafilisi väljakutseid. Peatüki toimetaja sõnul lisab artiklile teabeväärtust rohkem kui 30 Euroopa riigi viimaste rahvaloenduste kooskasutus, mille võimalusi on seni ka erialakirjanduses väga vähe kasutatud. Autorid rõhutavad Eesti olukorra ainulaadsust:

■ *Alapeatükis saadud tulemused näitavad ka Euroopa väikeriikide avatust ja rände suuremat mõju neile. See tõsiasi paistab kehtivat nii sisse- kui ka väljarände puhul, sest väikeriike iseloomustab sagedamini ühelt poolt keskmisest suurem*

välispäritolu rahvastiku osa ja teiselt poolt kodumaalt lahkunute suhtarv. Ka Eesti tõusis riikidevahelistes võrdlustes esile mitme tähelepanuväärse erijoonega. Alapeatükis käsitletud ajavahemikku tervikuna vaadeldes ei mahu Eesti pikemaajaline rändeareng ühegi piirkondliku mudeli piiridesse. Kuni okupatsiooniaja lõpuni lähendas plussmärgiline rändesaldo Eestit Põhja- ja Lääne-Euroopale. Iseseisvuse taastamisele järgnenud perioodil on Eesti rände puhul aga jälginud Ida-Euroopa arengujoont, lähedus Põhjamaadele on selgesti täheldatav üksnes väljarände geograafias. Vaatamata 20. sajandi lõpul toimunud ulatuslikule tagasirändele hoiab Eesti välispäritolu rahvastiku osatähtsusele Euroopa Liidu riikide hulgas teist kohta. (EIA 2016/2017, lk 34)

Teises artiklis „**Kas Eestis toimub rändepööre? Välisrände suundumused 2000–2015**” (autorid Alis Tammur, Allan Puur ja Tiit Tammaru) käsitletakse Eesti välisrände suundumusi sajandivahetusest praeguseni. Eri andmeallikaid ja hinnangumeetodeid abiks võttes püüavad autorid selgusele jõuda, kas Eestis on alust rääkida lähenevast või juba toimunud rändepöördest, mille käigus asendub väljarände ülekaal sisserände ülekaaluga.

■ *Rohkem kui 1000 inimese võrra plusspoolele ulatunud rändesaldo andis põhjuse küsida, kas tegemist on pöördega, mis paneb lõpuks punkti rohkem kui veerand sajandit kestnud ajajärgule, mille vältel on ränne kahandanud Eesti rahvaarvu enam kui 180 000 inimese võrra. Siinse inimarengu aruande jaoks tehtud analüüsi tulemused lubavad rändepööret üsna tõenäoseks pidada. Seda toetavad ka nende ridade kirjutamise ajal avaldatud esialgsed andmed 2016. aasta kohta, mille kohaselt oli kõnealuse aasta sisseränne samuti väljarändest suurem. (EIA 2016/2017, lk 41)*

Oluline on ka kirjutises toodud eestlaste ja teistest rahvustest Eesti elanike uuemate rändesuundumuste võrdlus, mis aitab paremini mõista nüüdisaegse rände mõju Eestile.

■ *Rahvusrühmade rändesuundumuste võrdlus näitab, et rändepöörde ajastus ja sisu võib eestlaste ja teisest rahvusest eestimaalaste puhul erineda. Teiste rahvuste puhul toimus pööre väljarändelt sisserände ülekaalule juba kümmekond aastat tagasi. Alates aastast 2006, mil kõnealuse rühma rändesaldo esimest korda positiivseks muutus, on Eestisse saabunud keskmiselt 700 teistest rahvustest inimest aastas rohkem kui siit välismaale siirdunud. Eestlastel pole rändesaldo seni positiivseks muutunud. (Ibid)*

Kolmas artikkel „**Rändepoliitika suundumused Euroopa Liidus ja Eestis**” (autorid Eva-Maria Asari ja Helina Maasing) on pühendatud rändepoliitikale. Kirjutise algusosas juhivad autorid tähelepanu kõnealuse poliitikavaldkonna eripärale, mida rändepoliitika kujundamisel ja teostamisel tuleb teadvustada. Kirjeldades rändepoliitikat demokraatlikes riikides, rõhutavad autorid, et see käsitleb otseselt vaid sisserände reguleerimist, kuna väljarännet demokraatlikud riigid ei piira. Seda saab mõjutada vaid kaudsete, eeskätt inimeste heaolu suurendavate meetmetega.

■ *Rändeprotsesside mitmekesisuse tõttu on rännet kaudselt mõjutavate meetmete ulatus lai, hõlmates majanduslikke (nt töajõud), õiguslikke (nt kodakondsus), kultuurilisi (nt kohanemine, lõimumine), julgeoleku (nt terrorism, kuritegevuse tõkestamine) ja muid aspekte. Nende meetmete rakendamise mõju sisse- või väljarändele võib kokkuvõttes osutada isegi suuremaks kui otsene rändepoliitika. Näiteks piirikontrolli mõjutavad julgeoleku küsimused, välistööjõu riiki lubamise tingimused arvestavad ettevõtete vajadust tööjõu järele ja tööturu üldist olukorda, välistudengite ränne on tingitud ülikoolide rahvusvahelistumisest jne. Otseselt reguleerib rändepoliitika seaduslikku sisserännet, ebaseadusliku sisserände tõkestamist, tagasipöördumist, rahvusvahelise kaitse ja viisa küsimusi. (EIA 2016/2017, lk 44)*

Artikli põhiosas käsitletakse Euroopa Liidu ja Eesti sisserändepoliitika kujunemist ning põhijooni, välis- tööjõu värbamist ja selle sobivust Eesti oludesse, samuti rändeküsimuste kajastatust Eesti riiklikes strateegiadokumentides. Detailselt analüüsitakse Eesti sisserände poliitika põhimeedet, sisserände piirarvu, mille puhul tuuakse esile, et tänu mitmesuguste erandite pidevale lisandumisele

■ *on sisserände piirarv muutunud Eestis universaalsest poliitikavahendist rännet valikuliselt reguleerivaks vahendiks, mis keskendub ainult kolmandatest riikidest lähtuva majanduslikel põhjustel toimuva rände kontrollimisele. (EIA 2016/2017, lk 47)*

Toetudes rahvaloenduse andmetele ja siseministeriumi uuringu tulemustele, tõstavad autorid alates 2000. aastast Eestisse saabunud välismaalasi iseloomustades esile, et siia on tulnud

■ *parimas tööeas sisserändajad (vanusrühmas 25–49). Samasse vanusevahemikku kuuluvate Eestis sündinud inimestega võrreldes väärrib märkimist sisserändajate mõnevõrra kõrgem haridustase: uussisserändajate puhul on enamasti tegemist kõrgelt kvalifitseeritud töötajate ja oskustöölisega. Seega on üldjoontes realiseerunud alates 2003. aastast seatud eesmärgid saada juurde haritud inimesi ja oskusöölisi. (EIA 2016/2017, lk 50)*

Autorid leiavad, et Eesti rändepoliitika peaks ka edaspidi toetama majanduse arengu jaoks oluliste spetsialistide valikulist sisserännet, selle valiku tingimusi täpsustades ning panustades senisest rohkem sisserännanute lõimimisele.

■ *Püsiva majanduskasvu toetamiseks vajab Eesti aktiivset ja valikulist rändepoliitikat, mis eeldab ühiskonna vajadustest lähtuvate sisserände-eesmärkide (eelkõige rände profiil ja maht) täpsemat sõnastamist. Rahvusvahelisel tööturul konkurentsis püsimiseks peab Eesti end samuti tutvustama atraktiivse elamis- ja töötamiskohana. (Ibid)*

Neljas artikkel „**Pögenikekriisi mõju Euroopale ja Eestile**” (autorid Kert Valdaru, Eva-Maria Asari ja Lauri Mälksoo) keskendub viimaste aastate vältel uudistevoogu täitnud põgenikekriisile. Artiklis on juttu kriisi põhjustest, senisest käigust ja riikide kohustustest varjupaiga taotlejate ees. Autorid tutvustavad lähemalt EL-i senise rändepoliitika õiguslikke raame ning arutlevad ka üldisemalt sisserände sotsiaal-majanduslike, poliitiliste ja õiguslike järelmite üle Euroopa ühiskondadele, pidades rändeprobleeme EL-i suurimaks väljakutseks.

■ *Euroopa Liidu ülesanne on leida tulevikku suunatud lahendused rände haldamiseks, mis ühelt poolt tagaks turvalise elukeskkonna Euroopas, teiselt poolt aga päästaks põgenike elusid, suurendaks tagasipöördujate arvu, võimaldaks põgenikel jääda oma naaberriikidesse ja aitaks kolmandaid riike ebaseadusliku rände algpõhjustega tegelemisel. Selle ülesande täitmisel seisab Euroopa tõenäoliselt ühe suurema väljakutse ees pärast Teist maailmasõda: kuidas reformida rände ja pagulaskaitse korraldust ja elluviimist nii, et Euroopasse kolimise õigust ei tajutaks igameheõigusena. Varjupaigaõigus peab jääma, ent tuleb silmas pidada, et see oli algusest peale kavandatud ajutise, leevendava ja elusid päästva meetmena, mitte rahvaste õigusena ümberkolimisele. (EIA 2016/2017, lk 57)*

Peatüki viimases artiklis „**Rahvastikuprognosis erinevate rändestsenaariumide korral**” (autorid Luule Sakkeus, Jerome McKibben, Allan Puur, Leen Rahnu ja Liili Abuladze) esitatakse spetsiaalselt inimarengu aruande tarbeks koostatud Eesti rahvastikuprognosis aastani 2100, mille eesmärk on selgitada riikidevahelise rände mõjusid Eesti rahvaarvule, tööealise elanikkonna suurusel ja vanuskoostisele pikema aja jooksul. Peatüki toimetaja tõstab selle põhjaliku ja mitmekülgse prognoosi puhul esile asjaolu, et autorite käsitusel on uudne ka rahvusrühmade (eestlaste ja teiste rahvuste) eristamine, mis on asjakohane just rände kontekstis ja mida pole püütud teha üheski

varasemas Eesti kohta koostatud rahvastikuennustuses. Ühtlasi raamib see prognoos inimarengu aruande järgnevaid arutelusid rände rollist Eesti kui rahvusriigi tulevikus.

■ *Mõnevõrra lihtsustades on Eestil rahvaarvu ja tööealise rahvastiku vähenemise peatumise ja stabiliseerumiseni võimalik jõuda kaht erinevat teed mööda. Üks rada eeldab rändemudelit, mille puhul inimeste liikumine üle riigipiiride võib olla küll intensiivne, kuid pikemas vaates valitseks sisse- ja väljarände voogude vahel tasakaal. Selle arengutee juurde kuulub põhieeldusena sündimuse suurenemine taastetasemeni, mille puhul laste põlvkonnad ei oleks vanemate omadest väiksemad. Teine, alternatiivne tee näeb ette sündimuse mõõdukamat suurenemist ega eelda, et laste põlvkonnad peaksid olema ligilähedaselt sama suured kui nende vanemate omad. Sellest püüdlusest loobumisel peab aga sünnipõlvkondade suuruse vähenemist kompenseerima püsiv ja pikema ajavahemiku kokkuvõttes küllalt suur sisserände ülekaal. (EIA 2016/2017, lk 67)*

Artikli autorid rõhutavad, et rahvastikuprobleemide positiivse lahenduse leidmine sõltub Eesti inimarengu üldisemast edukusest.

■ *Demograafiliste muutustega eduka toimetuleku strateegia peab olema mitmekesisem. See peaks hõlmama pikema tööelu eelduseks olevat tervise säilitamist, kvaliteetset haridust, elukestvat õpet ja õppimist, järjekindlat panustamist perepoliitikasse ning ühiskonna lapse- ja peresõbralikkuse suurendamist. Samuti eeldab edukas rahvastikumutustega toimetulek majanduse konkurentsivõime suurendamist, millela on mõeldamatu elatustaseme tõus ja hariduse, kultuuri, teaduse, riigikaitse ning sotsiaalprogrammide jätkusuutlik rahastamine. Tark ja teadmispõhine tegevus nende eesmärkide saavutamiseks aitab otseselt või kaudselt kaasa ka rändest ja rahvastikuarengust johtuvate murede leevendamisele. (Ibid)*

3. VÄLJAPOOLE AVATUD EESTI: HARGMAISTUMINE TOIMETAJAD REIN AHAS JA ERIK TERK

Hargmaisuse peatüki sõnumid

Rein Ahas, Erik Terk

- Tänapäeva avanenud maailmas on kasvanud mitmes riigis tegutsevate ehk hargmaiste inimeste ja ettevõtete hulk. Hargmaisust võimaldab digimeedia, mis võimaldab osaleda kodumaises meediaruumis ja lähedastega vahetult suhelda ka võõrsil olles. Mitmes riigis tegutsemise pideva suurenemise tõttu vajab maailm uusi käsitlusi lõimumis-, tööturu-, maksu- ja sotsiaalhoolekandepoliitika kujundamisel.
- Hargmaisusega seostub oluline muutus rändekäsitlustes, üha rohkem rändajaid ei jää sihtriiki püsivalt ega soovi sihtkoha ühiskonda lõimuda, vaid säilitab tugeva sideme kodumaa, kultuuri ja lähedastega, et vajadusel edasi või tagasi rännata. Hargmaisusel on ka negatiivne mõju, pideva rändamise tõttu väheneb sotsiaalne turvalisus, identiteet muutub ebamäärasemaks, kannatavad tervis, perekond ja suhted.
- Hargmaisus ei tähenda ainult töökäte ja ajude äravoolu, vaid seda võib käsitleda kui võimalust uusi teadmisi ja oskusi koguda ning võrgustunud maailmas nähtavam olla. Paljud ettevõtted ja teadusasutused kasutavad rahvusvahelist mobiilsust uute oskuste omandamiseks, turgude ja spetsialistide leidmiseks. Paljud riigid kujundavad oma hargmaisuspoliitika, et hargmaiseid aktiivsemalt enda tutvustamisel või turgude leidmisel kaasata.

Sissejuhatus

Toimetajad iseloomustavad hargmaisust kui järjest suuremat ulatust ja kaalu omavat mitmetahulist nähtust, mida seni ei ole ei teadlaste ega avalikkuse poolt piisavalt lahti mõtestatud.

“Avatud ühiskonna üks oluline näitaja on rahvusvahelises: inimesed, ettevõtted, tooted, raha ja ideed on järjest avatumad ja mobiilsemad. Selle maailma mõistmiseks on vaja mõista mobiilsust, kas see meile meeldib või mitte, sest paljusid nähtusi ei saa enam käsitleda ühe riigi keskselt. Tänapäeval kuulub üleilmastunud süsteemi ka suur osa kohalikust tegevusest. Paljude nähtuste rahvusvaheline ulatus aga on korralikult mõtestamata ja nende puhul puuduvad sageli ka täpsed mõõtmise ning hindamise vahendid. /---/ Selles peatükis käsitletakse mitmes riigis elamise ja tegutsemise eri tahke. Üks võtmesõna on siin hargmaisus ehk transnatsionaalsus, mida võiks lühidalt sõnastada kui mitmes riigis tegutsemist. (EIA 2016/2017, lk 70)

Toimetajad toovad välja kolm põhilist hargmaisuse tahku.

Esiteks saab hargmaisust käsitleda rändeteooria seisukohast, kui võõrsile kolinud inimene säilitab tugeva sideme kodumaa kultuuri, lähedaste või võrgustikega. Sellest küljest on aruandes vaatluse all välismaal elav Eesti kogukond.

Ehkki nähtus pole uus, on autorite arvates põhjust välismaal elavaid ja rahvuslikku identiteeti säilitavaid kogukondi mõtestada tänapäeval uut moodi ehk hargmaistena. Autorid selgitavad selle mõistega seoses, kuidas teise riiki rännanute kogukonnad saavad olla hargmaised ning milliseid probleeme see võib tekitada uuel kodumaal.

“Kiire ja odava transpordi ning info- ja sidetehnika arengu tõttu saab ka kauges riigis elades olla tihedalt omavahel ja emamaaga seotud. Seda peetakse paljudes riikides isegi probleemiks: osa sisserännanuid ei taha enam lõimumisest kuuldagi, nad elavad oma tavade maailmas, oma kogukonnas ja meediaruumis. Digiühiskonnas kujundab oma meediaruumi igaüks ise. Eestis on see teema kõige rohkem seotud meie venekeelse kogukonnaga. Enamik eestlasi peab venekeelsete inimeste „lõimumatust“ probleemiks. (EIA 2016/2017, lk 70)

Teine siin peatükis esitatud hargmaisuse käsitlus lähtub tööturu seisukohtadest, kus hargmaisuseks peetakse mujal kui koduriigis töötamist. Kusagil pole väga selgelt määratletud, kes on õiged hargmaised, kas on vahet igapäevasel, iganädalasel või sesoonsel välismaale pendeldamisel.

■ Igatahes on Eestis palju niisuguseid inimesi, kelle töökoht on välismaal ja kes liiguvad erineva graafiku järgi kodu- ja välismaal asuva töökoha vahel. Kõige tuntumad Eestist välismaal tööl käivad inimesed on nn Kalevipojad Soomes. Aga tegelikult töötab meie kaasmaalasi paljudes riikides ja palju välismaalasi käib Eestis tööl. Me elame mobiilses, avatud piiridega ja hästi ühendatud maailmas. Pole keeruline leida tööd või käia tööl Helsingis, Londonis või USA-s. See on leviv elustiil, kogu maailmas. (EIA 2016/2017, lk 71)

Kolmas hargmaisuse teema on ettevõtluse rahvusvahelistumine. Mitmes riigis tegutsevad ettevõtted on nüüdisaegse majanduse lahutamatu osa, ettevõtete hargmaisus mõjutab väga tugevalt ka paljude firmaga seotud inimeste hargmaisust. Eesti puhul on ettevõtluse rahvusvahelistumise peasuund välismaa ettevõtete allüksuste tegevus Eestis. Siin arendatakse, toodetakse, müüakse ja vahendatakse, igal ettevõttel on oma loogika ja struktuur. Tähtis on ka Eesti ettevõtete laienemine välismaale ja Eestist võrsunud ettevõtjate ning ettevõtete kolimine välismaale, et mõne tuntud riigi või ärikeskuse identiteediga või rahvusvaheliste võrgustikega enda arengut kiirendada. Niisuguseid Eestist pärit ettevõtteid tegutseb edukalt paljudes riikides.

Peatüki valmimise käigus küsitletud eksperdid olid üsna üksmeelsed, et

■ Eestis asuvad ettevõtted hakkavad tulevikus viima tootmis- ja arendustegevust üha enam teistesse riikidesse. Selle põhjus on nii meelitatav välisurg kui ka sisendimaksumuse tõusu surve Eestis. See võib, aga mitte tingimata olla Eestile ohtlik, eelkõige siis, kui tegemist on välismaa

omaniku ettevõtte või ettevõtte müügiga. Senine kogemus on näidanud, et Eestis asuva ettevõtte laienemisel välismaale ei pruugi Eestis tehtava töö maht ega ka valgekraeliste töötajate arv tingimata väheneda, vaid võib isegi suurened. Palju oleneb sellest, kas suudame seda objektiivset protsessi ka suunata. (EIA 2016/2017, lk 72)

Ekspertide hinnangul on väga positiivne Eestis asuvate ettevõtete ja nende töötajate lülitumine rahvusvahelistesse koostööprogrammidesse ja võrgustikesse, näiteks tehnoloogia ja tootearenduse alal. Eriti kasulik on see siis, kui Eesti ettevõtted ei jääks selle juures vaid nn väikese Peetri rolli.

■ Muretsedes eelkõige sisse- ja väljarände pärast, oleme liiga vähe mõelnud rahvusvahelisele töö- ja pendelrändele ning kaugtööle. Seda peeti Eestile kasulikuks, eriti just paremate kutseoskustega tööjõu puhul. Siiski pole kaugtöö üksnes väheste valitute võimalus, vaid on kättesaadav päris paljude ametite pidajatele, näiteks rahvusvaheliste kõnekeskuste töötajad, mitmesugused tehnilised kontrollid, dispetšerid jne. Pendelrände ja kaugtöö korral võib kerkida õigus- ja maksuprobleeme, mida aga on võimalik lahendada. Eesti kui e-riik võiks teadvustada end kui kaugtööplatvormi koos selleks sobivate oskustöötajatega. (EIA 2016/2017, lk 74)

Peatükis on käsitletud ka hargmaistumisega seotud poliitikate kujundamist. Leitakse, et järjest laialdasema leviku tõttu vajaks hargmaistumine ehk ka laiaulatuslikku poliitilist sekkumist. Peale tegevuse, mille eesmärk on säilitada välismaal elavate inimeste side kodumaa ja eesti kultuuriga või soodustada nende tagasirännet, pidasid eksperdid tähtsaks,

■ et saaks kasutada meilt pärit või muul viisil Eestiga seotud inimeste võimeid Eesti hüvanguks ka siis, kui nad, vähemalt esialgu, tagasi pöörduda ei kavatse. See võib olla seotud nende erialaga, näiteks kõrgtehnoloogia, või teadmistega

asukohamaast, selle kultuurist, turismi- ja äri- võimalustest, inimestest, kes võiksid Eesti jaoks kasulikud olla jne. Need valdkonnad on meil senini veel unaruses. (EIA 2016/2017, lk 74)

Eestlased maailmas

Kaja Kumer-Haukanõmm, Keiu Telve

Selles alapeatükis käsitletakse Eestist lähtunud kolme väljarändelaine põhjust, sarnasusi ning erinevusi. Kõiki rändelaineid iseloomustab eestlaste kokkuhoidmine, keele ja kultuuri säilitamine ning ühistöö. Viimast, iseseisvuse taastamisega alanud väljarändelainet iseloomustab ehk kõige rohkem ka hargmaisus: väljarännanute side kodumaa ja kultuuriga on tihe. Selle põhjused on avanenud maailmas, arenenud meedias ja logistikas. Mõni välisriigis elav ja kohaliku eluga vähe lõimunud eestlane on digimeedia vahendusel koduste uudiste ja kultuurieluga rohkem kursis kui paljud siin elavad inimesed. Võib esitada palju küsimusi, millele ühest vastust pole. Kas väljaspool Eestit elavad ja tihedalt meie kultuuriruumiga seotud eestlased on osa Eesti ühiskonnast? Või on nad välismaalased? Kas välismaal on nad meie ühiskonna jaoks kadunud hinged ja peame arendama tagasirändepoliitikat? Või on nad välismaal elades meie väärtuslikud saadikud?

Eestist lähtuv hargmaisus mobiilside rändlusandmete alusel

Rein Ahas, Siiri Silm, Margus Tiru

Autorid kirjutavad selles alapeatükis, kuidas hargmaisust mobiiltelefonide rändlusandmete abil mõõta. Mobiiltelefonide rändlusandmed sobivad mitmes riigis tegutsemise mõõtmiseks hästi, sest neist on kujunenud inimeste „lähim kaaslane“, neid kantakse igal pool kaasas ja nende kasutuse andmed võimaldavad eri riikides tegutsemist üldistada. Eesti kahe suurema mobiilsideoperaatori rändlus- teenuse andmete summana selgub Eestist lähtu- vate pendelrändajate, hargmaiste ja välismaal töötajate suurusjärk päris hästi.

Probleem on aga see, et puuduvad andmed ja andmekogud niisuguse mobiilpõhise uuringu tulemuste andmete täpsustamiseks. Kindlasti ei näita mobiiltelefonide rändlusandmed täielikku tõde. Aga registritel, rahvaloendusel ja küsitlus- uuringutel on kõikidel oma probleemid mitmes riigis tegutsejate „kättesaamisel“. Samuti ei tea me täpselt, kui palju ja mis asjaoludel välismaal tegutsevad inimesed kodumaa telefoninumbrit aktiivsena hoiavad ja kasutavad ning kuidas mõju- tab rändlusteenuse hind mobiiltelefoni kasutust.

Autorid pakuvad välja idee määratleda hargmai- sust kodumaa telefoni välismaal aktiivse kasuta- mise järgi. Ka rändlustasude ühtlustumine ei tohiks mõjutada kodumaise telefoninumbri kasutust maailmas liikudes. Kui Inglismaal töötav eestlane hoiab kodumaa telefoni iga päev aktiivsena, siis on tal põhjust kodumaa sõpradele, kolleegidele, riigiasutustele või ettevõtetele kättesaadav olla. Tal on tugev side kodumaa eluga, seega võiks teda nimetada hargmaiseks. Kui side kodumaaga nõrgeneb, siis ei tasu enam Eesti telefoni välismaal sees hoida ja hargmaisus lõppeb.

Mobiiltelefonid näitavad, et ligi 30 000 Eesti elanikku viibib tihti ja kaua välismaal. Suurem osa hargmaiseid inimesi on eestikeelsed (85%). Eesti- keelsete inimeste osatähtsus on suurim, üle 90%, Belgias, Soomes ja Poolas. Venekeelsed inimesed on ülekaalus vaid hargmaisuses Venemaaga (65%). Uuring „Mina. Maailm. Meedia“ näitas, et Eestis elav üsna arvukas venekeelne kogukond on Venemaa meediaruumiga tihedalt seotud, 92% venekeelse- test inimestest jälgib pidevalt Vene meediakanaleid.

Hargmaisus mahuks väga hästi digi- või virtu-aalriiki, selles suunas areneb ka Eesti e-residentsus. Siiski osutavad autorid, et

■ *vaatamata ennustustele hargmaisuse jätkuva leviku kohta, ei saa see muutuda valdavaks, sest tagasilöögid inimese olulistele suhetele, perele, tervisele, enesemääratlusele jms on üsna olu- lised. /---/ Hargmaist eluviisi ei jaksata kaua taluda, sest see on väsitav nii endale kui ka lähe- dastele. (lk 89)*

Hargmaisuse levik sunnib esitama olulisi küsimusi traditsiooniliste riigimääratluste sobivuse kohta piirideüleses virtuaalmaailmas.

Eesti ettevõtete tootmis- ja innovatsioonivõrgustikud

autorid Rainer Kattel ja Urmas Varblane

Selles alapeatükis käsitletakse Eestis asuvate ettevõtete tootmis- ja innovatsioonivõrgustikke kui ressursi Eesti majanduse tõusuks rahvusvahelise väärtusahela kõrgematele astmetele. Nad selgitavad, et ettevõtete rahvusvahelistumine toob kaasa inimeste ja teadmiste liikumise, rahvusvahelised ettevõtted on kujunenud omamoodi üleilmseteks koolitus- ja karjäärikoridorideks. See aitab kaasa Eesti allüksuste arengule ja siinsete inimeste kutseoskuste täiendamisele. Probleem aga on see, et Eesti allüksused ise on rahvusvaheliste firmade väärtusloomeahelates tihti madalal ja nende osalemisvõimalused teadus-, arendus- ning uuen dustegevuses on piiratud. Nõrk on ka side Eesti ülikoolide ja instituutide teadustööga, mis areneb samuti rahvusvahelisi, kuid teistsuguseid, akadeemilisi kanaleid pidi.

Autorid tutvustavad Eestis tegutsevate hargmaiste ettevõtete tegevuse kolme tüüpi. Esiteks, rahvusvahelises ettevõttes kitsamaid tootmisülesandeid täitvad või allhankeid tegevd Eestis üksused. Sellised ettevõtted ei suuda üldjuhul teadmisi kohale tuua ega kõrgel tasemel tootearendust Eestiga siduda. Võimekamad juhid ja insenerid võidakse tõmmata ettevõtte teistesse osadesse välismaal. Nii võib nende liidrite edutamine ettevõtte tegevusele Eestis negatiivselt mõjuda ega too sageli teadmisi tagasi. Teist tüüpi on need ettevõtted, mis Eestis tegutsevate rahvusvaheliste ettevõtete osana on iseseisvamad ja neil on suuremad õigused areneda ning arendada. Kaasates rohkem kohalikke partnereid ja tuues Eestisse rahvusvahelisi spetsialiste, arendavad niisugused ettevõtted rohkem Eesti majandust ja ühiskonda. Kolmanda tüübina tõstavad autorid esile kodumaises omanduses olevaid ettevõtteid, kus on suudetud üles ehitada

rahvusvaheline kontsern ning Eesti ettevõtte on ise muutunud rahvusvaheliste teenuste osutamise ja tootmisvõrgustike juhtideks. Selliste ettevõtete näitena tuuakse Tallink, Nortal ja Fortumo, tootmis-ettevõtetest BLRT, TMB ja Harju Elekter.

Autorid nendivad, et kuigi Eesti ettevõtte on teinud suuri edusamme reaalsete võrgustike loomisel, on nende kasutamine uue teadmuse saamiseks ja levitamiseks on siiski veel tagasihoidlik. Põhjustena nimetatakse Eesti ettevõtete väiksust, aga ka ettevõtjate väheseid teadmisi. Seetõttu tunnistatakse, et kuigi meie ettevõtete allhankija kuvand on vähenenud, võtab väärtusahela kõrgematele astmetele liikumine veel aega. Autorid rõhutavad, et hargmaiste ettevõtete allüksuste otsustamisprotsessi iseseisvus ei tohiks käsitleda muutumatu nähtusena.

Mida suurem on hargmaise ettevõtte Eestis asuva all üksuse iseseisvus ka väljapool tootmist, seda enam võib käivituda teadusarendus ja innovatsioonikoostöö Eesti teiste ettevõtete ja teadusasutustega. Autorid märgivad hargmaiste ettevõtete küllalt suurt kasvuruumi Eesti innovatsioonivõimekuse tõstmisel. Seejuures on eesmärgiks ka välisosaluses ettevõtete senisest mitmekülgsem sidumine kohaliku majandusega.

„ See peaks sisaldama senisest hoopis tihedamat seost valitsuse ja välisinvestorite vahel, näiteks peaministri välisinvestorite ümarlaua loomisena, Eesti ülikoolide ja välisinvestorite kohtumiste sarjana jne. Juba sellised lihtsad, kuid pidevalt toimivad võrgustikud võimaldaksid hargmaisust enam ära kasutada meie majanduse arendamisel. (EIA 2016/2017, lk 95)

Välismaal töötanud noored ja nende edukus tööturul

Maryna Tverdostup, Jaan Masso

Hargmaisuse majanduslikku mõju saab hinnata peale ettevõtete ka töötajate seisukohalt. Üldine arvamus on, et tööjõu vaba liikumine mõjub positiivselt töötajate kutsepädevusele, tööturg muutub paindlikumaks ja mujalt toodud teadmised ning

kogemused aitavad ka piirkonda teistmoodi edendada. Selle tõttu on tööturu avatust ja töötajate mobiilsust erialakirjanduses ning majanduspoliitikas ikka pigem positiivselt käsitletud. Tavalisest töörandekirjandusest aga on üllatavalt erinev Eestist välismaale tööle läinute ja tagasipöörduvate madal haridustase. Nüüdisaja Euroopas on tavaline, et rändavad kõrgemalt haritud ja kvalifitseeritud spetsialistid. Eesti eripära aga on väljarändajate ja tagasirändajate keskmisest madalam haridustase. Selle põhjus on lihtsamate töökohtade ligitõmbavus Soomes, sinna läheb palju lihtsamate tööde tegijaid ja nemad mõjutavad ka tagasirännet.

Teadlasmobiilsuse väljakutse: kuidas „rikastada ajusid” maailmas, vältides „ajude kadu” Eesti jaoks?

Marion Pajumets

Seda alapeatükki tutvustades väidavad peatüki toimetajad, et Eesti jääb teadusmaailma ääremaale ja tipptasemel tegutsemise oluline tegur on edukates teaduskeskustes õppimine ning töötamine. Üks kesksemaid teemasid on siin maailma teaduskeskuses „rikastatud ajude” kodumaale tagasi toomine või vähemalt meie kasuks tööle rakendamine.

Pajumetsa käsitlestest selgub, et erinevalt tavalisest tööga seotud hargmaisusest on teadlaste rände puhul palk ja töötingimused pigem vähem tähtsad. Oluline on hoopis teadlaskarjääri arendamine, tippspetsialistidelt õppimine ja teadustöö vahendid.

Loomult on teadushuvi töörännetest erineva motivatsiooniga, seetõttu pole võimalik edukaid teadlasi ainult rahaga meelitada. Teadlaste mobiilsuse muudab veelgi keerulisemaks pigem nooremana rändavate teadlaste elukaar, tihti takistavad tagasirännet perekonnaseis ja teiste pereliikmete vajadused. Autor jõuab järeldusele, et kindlasti ei saa ega pea ajude kaotamise vältimiseks hoidma Eesti teadlasi eemale teadlasringlusest. Pingutada tuleks, et meie teadusasutused kujuneksid nii Eestist pärit kui ka välismaa teadlaste jaoks põnevaks ja tõsiseltvõetavaks peatuspunktiks üleilmsel haridus- ja teadusmaastikul.

Hargmaisuspoliitika

Mari-Liis Jakobson

Viimases alapeatükis kirjutab autor, et vaatamata teema uudsusel on maailmas välja arendatud erinevaid hargmaisust käsitlevaid poliitikavaldkondi ja institutsioone. Hargmaisuspoliitika tähendab meetmete rakendamist, mille eesmärk on luua, säilitada ja tugevdada riigi ning nende inimeste sidemeid, kes elavad ajutiselt või püsivamalt mujal. Autor toob välja hargmaisuspoliitika erinevad tähendused sõltuvalt seotusest eri valdkondadega. Hargmaisuspoliitika võib käsitleda kultuuri- ja ususidemeid, rände- ja välispoliitikat või välismaal töötajate kasusaamist majandusedust. Kõige keerulisem hargmaisuspoliitika on seotud välispoliitilise lobiga päritoluriigi kasuks. Kõige levinum hargmaisuspoliitika on seotud keeleõppega ja välismaal elavate kaasmaalaste kultuurisideme tugevdamisega.

Pole ka ühtset tava hargmaisuse haldamiseks, mõnes riigis on selleks ministriumid või valitsusasutused, mõnes eraldi üksused või valitsusvälised organisatsioonid. Eesti hargmaisuspoliitika kätkeb erinevate meetmete rakendamist, meil on juba kolmas rahvuskaslaste programm (2014–2020), mis väljaspool kitsast diasporaapoliitikat käsitleb meie kultuuriruumi ja digimeedia kasutamist selles, samuti e-residentsust ja Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse koordineeritud globaalse Eesti võrgustikku.

4. SISSERÄNNE JA LÕIMUMINE TOIMETAJA ANU REALO

Peatüki kolm peamist sõnumit

- Lõimumisel on märgata positiivseid arenguid, näiteks on järk-järgult suurenenud Eesti kodanike osa elanikkonnas eelkõige noorema põlvkonna seas, kuid ühiskonda iseloomustab endiselt lai rahvus- ja keelepõhine lõhe. Märkimisväärsed etnilised erinevused ei esine ainult Eestis elavate inimeste väärtuste ja identiteedi, vaid ka

nende õpiedu, haridustaseme, ameti, töökoha, sissetuleku ja elukoha lõikes.

- Eestlaste ja eestivenelaste meediaruum kattub vaid vähesel määral. Eestlased jälgivad pigem kohalikku eestikeelset meediat, kuid venekeelse elanikkonna meediatarbimine hõlmab peale kohaliku venekeelse meedia ka Venemaa ning teiste riikide kanaleid. Seega ei ela eestivenelased täielikult Venemaa meediaruumis, nagu sageli ekslikult arvatakse, kuid on tõsi, et kohalike eestikeelsete kanalite jälgimine on viimase kümnendi jooksul järjepanu vähenenud.
- Eesti ühiskonna eduka lõimumise olulisemaid takistusi näib olevat eestlaste ja eestivenelaste ühiste sotsiaalvõrgustike vähesus ning ühise meedia- ja aruteluvälja puudumine, mille algpõhjused on ennekõike senises erikeelses ja -meelses hariduskorralduses. Just haridussüsteemil on peale tööturul vajalike ametioskuste õpetamise ja ühiste väärtuste ning identiteedi kujundamise tähtis roll ka rahvusüleste suhtlus- ja koostöövõrgustike loomisel.

Lõimumise väljakutsed: nõukogude aja pärand ja uussisseränne

Anu Realo

„Maailm, nagu me seda tundsim, ei ole enam endine“

2016. aasta 4. jaanuaril hakkas kehtima seadus, mille järgi peavad reisijad Taani ja Rootsi piiril esitama isikut tõendava fotoga dokumendi. Seaduse jõustumine lõpetas enam kui 50 aastat kestnud vaba liikumise nende riikide vahel ning tõi kaasa pikad ooteajad ja ummikud Öresundi väina sillal, mis oli enam kui 15 aastat Rootsi ja Taani koostöö, nende majandusliku, kultuurilise ning poliitilise lõimumise, riigipiire ületava ühise Öresundi piirkonna sümbol.

Vaid mõni kuu varem olid ilmunud kõrged okastraadiga kaitstud piirdeaiad nii Ungari ja Serbia kui ka Austria ning Sloveenia piirile, et takistada migrantide ja põgenike saabumist riiki, kuid sellega piirati mitte ainult inimeste, vaid ka

loomade ja teiste metsaelanike vaba liikumist. 2016. aasta jaanipäeval hääletasid Ühendkuningriigi kodanikud, et soovivad oma riigi lahkumist Euroopa Liidust ja selle jätkamist iseseisva sõltumatu riigina. Nii on piirideta ja müürideta Euroopa, nagu me seda aastakümneid tundsim, aruande kirjutamise ajaks vähemasti ajutiselt lakanud olemast.

Maailma tõmbetuultest ei ole puutumata jäänud ka Eesti, kellest on saanud uue külma sõja koidikul taas oluline piiri riik Euroopa ja Venemaa vahel, lääne ja slaavi-ortodoksi tsivilisatsioonide kokkupõrke joonel. Just see, et Ameerika Ühendriigid olid valmis võtma suuri riske väikeste ja kaugete kohtade kaitsmiseks, hoidis NATO-t külma sõja ajal koos ja kaitses Lääne-Berliini kui vabaduse saart keset totalitaarset ning nõukogude võimu mõjuväljas olevat Ida-Saksamaad. Nüüd on samas rollis Eesti, kelle saatus ja kohustus on olla läänelike väärtuste ning demokraatia viimane vahipost ida suunal. Sel põhjusel on Eesti ühiskonna sotsiaalse sidususe küsimus olulisem kui kunagi varem.

Kas venelasest võib saada eestlane?

Euroopa rändekriisi taustal on mured ja arutelud eestluse sisu ning olemuse üle omandanud laiemat tähendust ja väljunud vastandusest eestlased ja mitte-eestlased, kelle all kaua aega peeti silmas üksnes Eesti venekeelset elanikkonda. See muidugi ei tähenda, et 25 aastat kestnud lõimumine oleks lõppenud või saavutanud soovitud eesmärgid. Kuigi integratsioonimonitoringu viimase aruande kohaselt on tõesti märgata positiivseid arengujooni, sh eesti keele oskuse paranemist eestivenelaste seas ja asjaolu, et nii eestlaste kui ka eestivenelaste suhtumine omavahelistesse kontaktidesse on muutunud märgatavalt positiivsemaks, toob aruanne välja ka negatiivsed suundumused ja murekohad. Näiteks väheneb määratlemata kodakondsusega isikute hulk Eestis ikka väga aeglaselt, hoolimata asjaolust, et nende seas on suur osa Eestis sündinud ja eesti keelt oskavaid noori. Endiselt tekitab muret Ida-Virumaa, mille lõimumisnäitajad on teiste piirkondadega võrreldes märgatavalt madalamad. Ka on eestivenelaste hulgas viimase viie

aasta jooksul oluliselt suurenenud Eestis elavate rahvusrühmade sotsiaal-majandusliku ning poliitilise ebavõrdsuse tajumine.

Lõimunud ühiskonna ülesehitamist on muu hulgas takistanud eestlaste vähene soov ja valmisolek kaasata Eestis elavaid vähemusi ühiskondlikku ja kultuuriellu. Kuigi mitte-eestlaste integratsiooni sihtasutusest on aastate jooksul saanud sihtasutus Meie Inimesed, ei ole siinsetest venelastest siiski saanud kõigi eestlaste jaoks „meie inimesi”, kelle kätte võiks muude asjade kõrval usaldada ka riigi juhtimise.

Uuseestlaste tulek

Eestivenelaste lõimimise kõrval, mida on peetud iseseisvuse taastanud Eesti suurimaks väljakutseks ja millele on viimase 25 aasta jooksul palju aega ning raha kulutatud, on vähem tähelepanu pälvinud uued tegijad lõimumisprotsessis: uussisserändajad ja Eestisse tagasi pöördunud. Tegemist pole sugugi marginaalse hulga inimestega, keda saaks või võiks ignoreerida. Statistikaameti andmetel rändas Eestisse aastatel 2010–2014 ligikaudu 17 100 inimest, nende seas ligikaudu 7300 Eesti ja 5400 Ukraina ning Venemaa kodanikke. Neile lisaks oli Eesti 2016. aasta oktoobriks võtnud Euroopa rändekava alusel vastu 60 sõjapõgenikku Süüriast.

Paari aasta tagune ministriumide algatatud ja Balti uuringute instituudi korraldatud uuring „Uus-sisserändajate kohanemine Eestis: valikud ja poliitikaettepanekud tervikliku ja jätkusuutliku süsteemi kujundamiseks” tõi selgelt välja välismaalaste kohanemise toetusmudeli nõrgad küljed ja kitsaskohad: teenuste osutamine on killustunud, värbajate ja avaliku sektori koostöö on vähene, teave riigi ja kohalike omavalitsuste pakutavatest üldteenustest ja ka kitsamalt välismaalastele suunatud kohanemist toetavatest teenustest on halvasti kättesaadav ja sageli vaid eesti keeles. Muu hulgas selgus uuringus oluline erinevus eestlaste ja välismaalaste arusaamas selle kohta, kus lõpeb sõnavabadus ja algab sallimatus ning vihakõne. Välismaalased pidasid sallimatuse ilminguks iga-sugust negatiivset arvamust inimese kohta tema

etnilise, rassilise või religioosse tunnuse põhjal, kuid eestlaste arvates on sellised sõnavõttud õigustatud sõnavabaduse kaitseks.

Peatüki toimetaja ülevaade peatüki sisust

Toimetaja sõnul püüab EIA 2016/2017 peatükk „Siseränne ja lõimumine” pakkuda värsket vaate eespool käsitletud teemadele, analüüsida Eesti ühiskonna sidusust ja lõimumist ning selle aluseks olevaid või sellest tulenevaid rändeprotsesse põlvkondade lõikes. Paraku ei ole kõigi huvipakuvate küsimuste analüüsimiseks piisavalt häid ja usaldusväärseid andmeid, eriti uussisserändajate identiteedi ning haridussüsteemis ja tööturul toimetuleku kohta. Seetõttu kaldub peatüki peatähelepanu sarnaselt varasemate aruannetega ikkagi eestlaste ja eestivenelaste lõimumisprotsessi analüüsile.

Peatükk jaguneb viieks alapeatükiks, mille sisu on toimetaja kokku võtnud järgnevalt:

Kodakondsus ja poliitilised õigused rändejastul autor Kristina Kallas

Selle alapeatüki keskmes on küsimus, milliseid probleeme toob Eesti demokraatiale kaasa elanikkonna jagunemine kodakondsuse alusel ja Eesti kodanike jätkuv väljaränne. 2011. aasta rahvaloenduse andmetel moodustasid Eesti kodanikud riigi elanikkonnast ligikaudu 85% ja nende osa on viimaste aastakümnete jooksul pidevalt suurenenud ennekõike määratlemata ehk n-ö halli passiga kodanike (6%) arvelt. Kolmanda märkimisväärse rühma (7%) Eesti elanikkonnas moodustavad Vene Föderatsiooni kodanikud. Artikli autori sõnul on tekkinud olukord, et ligikaudu 15%-l Eesti alalistest elanikest puuduvad poliitilised õigused (v.a õigus hääletada kohaliku omavalitsuse valimistel), kuid väljarände tõttu suureneb nende inimeste arv, kellel Eesti kodakondsuse tõttu on poliitilised õigused Eestis, kuid kes enam püsivalt Eestis ei

ela. Just Eesti kodanikud moodustavad valdava osa (77–94%) viimasel kümnendil väljarännanud Eesti elanikest. Põlvkondlikest erinevustest rääkides teeb murelikuks asjaolu, et viimase integratsiooni- ja monitooringu (2015) andmetel ei ole 19% teisest rahvusest inimestest, kes on nii ise kui ka kelle vanemad on siin sündinud, Eesti kodanikud: 9% neist on Venemaa kodanikud ja 10% määratlemata kodakondsusega. Autor rõhutab, et Eesti kodakondsuse taotlemata jätmise põhjus on ennekõike vähene motivatsioon. Eesti kodakondsust ei peeta mainekaks, oluliseks ega praktiliseks, sest Eesti selle puudumine ei takista Eestis elamist, küll aga võimaldab reisida nii Euroopa Liidus kui ka Venemaal ja SRÜ riikides. Nii on Eesti elanikkonda endiselt sisse kirjutatud mitte ainult identiteedi, vaid ka kodakondsuse alusel õiguslik nihe, mis takistab ühiskondliku sidususe tugevnemist.

Meedia roll rändes ja lõimumises

autor Triin Vihalemm

Ühiskondliku sidususe oluline näitaja on ka ühine ja jagatud meediaruum. Triin Vihalemma artiklist paraku selgub, et Eesti elanike meediakasutus on nii etnilis-keeleliselt kui ka vanuseliselt eristunud. Eestlased jälgivad eeskätt kohalikku eestikeelset meediat, kuid venekeelse elanikkonna meediatarbimine hõlmab peale kohaliku venekeelse meedia ka Venemaa ja teiste riikide kanaleid, samal ajal kui kohalike eestikeelsete kanalite jälgimine on viimase kümnendi jooksul järjepanu vähenenud. Seega oleks vale väita, nagu elaksid eestivenelased täielikult Venemaa meediaruumis, kuid on tõsi, et eestlaste ja eestivenelaste meediaruum kattub vaid vähesel määral. Meedia jälgimise ja lõimumise parim näitaja näib olevat päevauudiste jälgimise regulaarsus, pidevas infovoos olemine, mis aitab ühiskonnas toimuvat paremini mõista ja jälgida. Arvestades Eesti tööjõuturu etnilist ebavõrdsust, pole imestada, et eestlaste hulgas on iga päev uudiste jälgijaid oluliselt enam (61%) kui eestivenelaste seas (45%). Põlvkondlikud erinevused ilmnevad pigem eestlaste seas, kelle

noorem põlvkond jälgib vanematega võrreldes rohkem välismeediat ja kellel on ühtlasi ka suurem rändehuvi ning mobiilsuskapital. Välismeedia osa rändes on raske muudest teguritest eristada, pigem võib olemasolevatele andmetele tuginedes väita, et tegemist on vastastikuse mõjuga: võimalik, et just soov Eestist lahkuda suurendab ka huvi välismeedia vastu, mitte vastupidi.

Elukoht kui lõimumise mõõdupuu: muutused keelekogukondade elukohtade eraldatuses

autor Kadri Leetmaa

Peale etnilise lõhe kodakondsuses ja meediakasutuses avaldub etniline eraldatus endiselt üsna selgelt ka Eesti elanike elukohavalikus. Suurem osa Eesti venekeelsest elanikkonnast elab praeguse ni samades asulates, kuhu asuti elama nõukogude ajal (s.o ennekõike Tallinna paneelilamupiirkonnad ja endised militaarsed satelliitlinnad ning Ida-Viru tööstuspiirkond), samal ajal kui ülejäänud Eesti linnades ja maapiirkondades jääb venekeelsete elanike osa enamasti alla 5%. Paradoksaalsel kombel ei ole Tallinna elanike elukohavahetuse tulemusena viimase 15 aasta jooksul eestlased ja eestivenelased enam segunenud, hoopis vastupidi, etniline eraldatus nii Eesti asustussüsteemis tervikuna kui ka Tallinnas pigem kasvab kui kahaneb. Muret tekitab asjaolu, et venekeelne elanikkond koondub üha rohkem neisse elupiirkondadesse, kus elanike sotsiaal-majanduslik seisund on tervikuna madalam. Sama malli järgib uussisserändajate elukohavalik: endise Nõukogude Liidu aladelt sisserändajad asuvad pigem elama suurema venekeelse elanikkonna arvuga Tallinna paneelilamupiirkondadesse, kuid muudest Euroopa ja arenenud majandusega riikidest saabuvad valivad elukohaks kesklinna või sellele lähedal asuva mainekama piirkonna. Ennekõike üsna heal järjel uussisserändajate tõttu on nõnda mitu Tallinna kesklinna piirkonda (nt Kalamaja) muutumas senisest oluliselt mitmekultuuriliseks ja -keelelisemaks.

Rahvuslik segregatsioon Eesti tööturul

Ellu Saar, Jelena Helemäe

Elukohavaliku etniline eraldatus peegeldab hästi olukorda Eesti tööturul, mida Ellu Saar ja Jelena Helemäe aruandes analüüsivad. Kuigi horisontaalne etniline segregatsioon, s.o jagunemine tegevusalade lõikes, on Eesti tööturul 25 aasta jooksul pigem vähenenud, töötas 2015. aastal vaid kümnendik eestlastest ja alla kolmandiku eestivenelastest segakollektiivis, kus eestlasi ning eestivenelasi oli umbes pooleks. Samal ajal töötas peamiselt eestlastest või eestivenelastest koosnevates töökollektiivides 80% eestlasi ja 50% eestivenelasi. Artikli autorid rõhutavad, et tegemist pole eestivenelaste vabatahtliku kapseldumisega, vaid pigem väljendab see rahvuspõhist ebavõrdset kohtlemist Eesti tööturul, mida ka Eesti ettevõtjad ise tunnistavad ja eestivenelased selgelt tajuvad. Näiteks vene õppekeelela gümnaasiuminoorte hinnangul pole neil pelgalt venepärase nime tõttu Eesti tööturul tulevikku. Samuti on viimase 25 aasta jooksul suurenenud vertikaalne etniline segregatsioon tööturul: juhtide ja tippspetsialistide seas on märkimisväärselt enam eestlasi, kuid eestivenelaste esindatus on suurem liht- ja oskustöölise hulgas. Kahetsusväärset on eestivenelastel eestlastega võrreldes ka võrdsete eelduste korral raskem soodsa ametipositsioonidele pääseda. „Võitjad“ on vaid hea eesti keele oskuse ja Eesti kodakondsusega eestivenelased, kellel õnnestub läbi murda tegevusaladel, kus eestivenelased on üldiselt alaesindatud, näiteks poliitikas. Kui see raske läbimurre juba õnnestub, kaasnevad sellega ka väga head väljavaated hõivata juhi või tippspetsialisti koht.

Eesti koolisüsteemi väljakutsed: õpiedukuse erinevused erikeelsetes koolides ja sissereändajate koolivalikud

Triin Lauri, Kaire Põder, Leen Rahnu

Autorite analüüsid 2012. aasta PISA andmete põhjal näitavad, et vene õppekeelela koolide õpilaste tulemused matemaatikas on märkimisväärselt

madalamad kui eesti õppekeelela koolide õpilastel, jäädes eesti õppekeelela koolide tulemustest peaaegu aasta võrra maha. See võib omakorda olla põhjus, miks vene õppekeelela põhikoolil-õpetajad valivad tõenäolisemalt edasiõppimiseks kutsekooli, mitte keskkooli või gümnaasiumi, nagu seda teevad eestikeelse põhikooli lõpetanud õpilased. Püüdes selgitada eesti ja vene õppekeelela koolide õpitulemuste lõhet, leiavad autorid, et vaid väikest osa erinevustest saab seletada sotsiaal-demograafiliste taustatunnuste abil, millest kõige enam näib erinevusi suurendavat vene õppekeelela perede väiksem kultuuriline kapital. Nii on võimalik, et suure selgitamata lõhe taga on tööturu etnilisest segregatsioonist ja klaaslae efektist tulenev venekeelsete koolide õpilaste madalam õpimotivatsioon või ka asjaolu, et eestikeelsed koolid on venekeelsetelt koolidelt „koore riisunud“. 2014. aastal oli vene keelt emakeelena rääkivaid õpilasi eestikeelsetes koolides ligi 10% ja varasemad uuringud on näidanud, et just parema sotsiaal-majandusliku taustaga venekeelsed pered, kes toetavad tugevamalt ka lapse õpimotivatsiooni ja haridusedukust, otsustavad panna lapse eestikeelsetesse kooli. Ka valdav osa uussisserändajate lapsi õpib Eesti tavakoolides, mitte rahvusvahelistes koolides. Sellest lähtub ka riiklik toetussüsteem, mis kehtib vaid eesti õppekeelela koolidele, kes sissereändajate lapsi vastu võtavad. Kuigi otsesed andmed uussisserändajate laste kohanemise kohta puuduvad, ollakse üldiselt arvamusest, et nad tunnevad ennast Eesti koolisüsteemis hästi.

Kokkuvõte

Anu Realo

Paraku näitavad nii arvukad varasemad kui ka selle peatüki artiklites esitatud uuringute tulemused, et märkimisväärsed etnilised erinevused ei esine ainult Eestis elavate inimeste väärtuste ja hoiakute, vaid ka nende õpiedu, haridustaseme, ameti, töökoha, sissetuleku ja elukoha lõikes. Seega, kuigi meil ei ole heaks kombeks rääkida ebavõrdsusest või sotsiaalsest kihistumisest Eestis, meenutab

Eesti ühiskond aastal 2017 liigagi palju rahvus- ja keelepõhist klassiühiskonda, kus kõigele eespool nimetatule lisaks on isegi oodatava eluea pikkus ühe etnilise või keelerühma liikmete hulgas oluliselt lühem kui teises. Me ei saa muuta ajaloolisi ega poliitilisi põhjusi, mis on Eesti rahvastiku koosseisu kujundanud nii, nagu me seda praegu teame, kuid Eesti sajanda sünnipäeva lävel võiks seada eesmärgi, et kõik Eestis elavad inimesed tunneksid ennast tõesti „meie inimestena“.

Oluline samm edasi oleks ühine arusaam, et kuigi ametlikult räägime kogu ühiskonda hõlmavast lõimumisprotsessist, oleme salamisi siiski lootnud ja eeldanud, et küll eestivenelased aegapidi iseeneslikult eestlaste hulka sulanduvad. Paraku ei ole seda 25 aasta jooksul juhtunud, isegi mitte sisserännanute lapselaste seas. Pigem on tulemuseks separatsioon, kus venekeelne elanikkond on surutud või tõmbunud omaette füüsilisse ja sotsiaalsesse ruumi või marginaliseerumine, kus Eestis sündinud ja kasvanud venekeelsed noored ei tea, kes nad tegelikult on, ega oska ennast samastada ühegi rahvuse või kultuuriga.

Avatud Eesti identiteedi kujunemine annab lootust, et eestlased on valmis lõimumisprotsessis eestivenelastele sammu lähemale astuma, kuid peale üldise sallivuse ja ligimesearmastuse kasvu on ilmselgelt hädavajalikud olulised muudatused kodakondsus- ja hariduspoliitikas, mida on varem rõhutanud ka Eesti ühiskonna integratsioonimonitoringu 2015 autorid. Kuid edukaks lõimumiseks peaksid ka eestivenelased (ja uussisserändajad) senisest enam ja aktiivsemalt osalema ühiskondlikus ning poliitilises elus, usaldama võimuinstitsioone, jälgima eestikeelset meediat, mis aitaks neil omakorda Eesti elu ja siin toimuvat paremini mõista. Selleks kõigeks on hädavajalik eesti keele oskus, mis ei ole küll lõimumise peamine ega ainus, kuid selle üks oluline eeltingimus.

Kokkuvõtteks: eestlaste ja eestivenelaste paralleelmaailmade ühendamise küsimus ei taandu üksnes Eesti julgeolekupoliitilisele olukorrale või hirmule Venemaa ees, nagu seda meedias sageli käsitletakse. Kaalukeelel on Eesti demokraatia ja

selle aluspõhimõtted, nagu inimväärikus, õiglus, sallivus ja võrdsed võimalused. Avatud Eestis, kelle ülesanne on muu hulgas olla läänelike väärtuste kaitsja tsivilisatsioonide kokkupõrke piiril, ei tohiks erinev rahvus, emakeel, usk ega nahavärv olla mis tahes erikohtlemise, diskrimineerimise või lihtsalt kapseldumise põhjus.

5. RÄNNE, IDENTITEET JA KEELEMUUTUSED TOIMETAJA ANNA VERSCHIK

Peatüki põhisõnumid

- Inglise keel kui selline ei ähvarda eesti keele püsimist. Oluline on, et säiliks emotsionaalne side eesti keelega ja soov seda keelt järgmistele põlvedele edasi anda. Radikaalsed lahendused stiilis „ei mingit muud keelt peale eesti“ või „kogu teadus, äri vms ingliskeelseks“ ei tundu mõistlik, pigem tuleb otsida konkreetseid paindlikke lahendusi valdkonniti. Keeled ei sure välja võõrmõjude tõttu, vaid kõnelejate soovimatusest keelt edasi anda.
- Identiteet on emotsionaalne seos, seda ei saa tihti määratleda objektiivsete tunnuste kaudu. Inimene ei vali, mis maal ta sünnib ja mis keelt tema vanemad kasutavad, küll aga valib hiljem oma suhtumisi ja kujundab keelelist repertuaari. Eesti keel on eesti identiteedi alus ja oluline väärtus, kuid tuleks leida rohkem väärtusi, mida jagab kogu ühiskond.
- Eesti keele tundide arvu suurendamine koolis ei aita, kuna tihtilugu puudub vajadus ja võimalus eesti keelt kasutada. Selleks et luua paremad tingimused eesti keele õppimiseks, omandamiseks ja lõimumiseks, tuleks senise eraldatud haridussüsteemi asemel võimalikult kiiresti luua ühtne haridussüsteem, kuid lastel peaks soovi korral olema võimalik õppida kodukeeli ja -kultuure (kaasa arvatud vene). Keelekümblus on hea võimalus, et ületada hirmu teise keele kasutamise ees, kuid sellest ei piisa, kuna koolis

on sama etnokultuurilise taustaga õpilased ja piirkonnas, kus eestikeelseid inimesi elab vähe, ei tekigi võimalust eesti keelt kasutada.

Teema raamimine

Inimese olek ja tegevus on keelest lahutamatu, seetõttu on keele teema tihedalt seotud ka muu aruandes kogumikus käsitletud probleemistikuga. Võib eristada vähemalt kolme teemat, mida peatüki autorid käsitlevad koos keeleküsimustega ja mille üle arutlevad.

Esiteks, oluline on keele, antud juhul **eesti keele säilitamine**. Eesti keele ja kultuuri kestmine läbi aegade on Eesti riigi eksistentsi alus: see eesmärk on sätestatud põhiseaduses ja paljudes seadusandlikes aktides. Kuid iga keel muutub ajas ja ruumis: eesti keel täna pole selline, nagu sada aastat tagasi. Ka Eesti sees on piirkondlikke iseärasusi, rääkimata eesti keele kujudest välismaal. Seega tuleb lahti mõtestada, mida tähendab säilitamine.

Teine teema on **ränne ja keel**. See puudutab nii välismaal elavaid eestlasi kui ka neid, kes Eestisse elama asuvad. Osa probleemide juured on veel nõukogude ajas: püüd eralduda (füüsiline ja mentaalne segregatsioon), eri keelekogukondade kontaktide nappus jms. Nendele probleemidele lisaks tuleb mõelda ka uutele sisserändajatele, keda tuleb nii vaesematest riikidest kui ka jõukamatest Euroopa riikidest: kuidas õpetada neile eesti keelt, vältida segregatsiooni ja eraldatust.

Kolmanda suure teemana peaks käsitlema **identiteeti**. Nagu peatükist ilmneb, ei võrdu identiteet lihtsa sildistamisega („eestlane”, „muulane”, „sisserändaja”), vaid tuleb tunnistada identiteedi keerukust – pealtnäha ühtse rühma, näiteks „venekeelsete” seas võivad hoiakud ja keeleline käitumine olla üpris erinevad, nii et kerkib küsimus, kas tegemist on sama rühmaga. Identiteeti võib käsitleda mitte kindlaksmääratud, ette antud mõistena (eesti päritolu vanemate laps = eestlane), vaid soovina samastuda/olla samastatav teatud rühma, keele, kogukonnaga vms.

Kõik need teemad on omakorda seotud mitmekeelsusega. Tänapäeva keeleteaduse seisukohalt

pole mitmekeelsus mitme keele võrdne oskus ja/või kõigi keelte omandamine varajases lapsepõlves. Põhirõhk on nende kasutusel ja suhtluse sujuvusel. Enamik Eesti elanikest on mitmekeelsed. Mitmekeelsus ei ole iseenesest uus nähtus ega piirdu vaid mitmekeelsete kõnelejatega, näeme selle avaldusi reklaamis, siltidel jne. Mida mitmekeelsus ja mitmekeelseks saamine praktiliselt tähendab? Tänapäeva kontekstis räägime eesti keele ja nn suurte keelte õpetamisest, aga kas sellest piisab?

Toimetaja ülevaade peatükis käsitletud teemadest

Keel ei ole ainult suhtlemisvahend ega sõnade ja grammatika kogum. Keelt võib mõista ka isiku või rühma sümbolina. Võib öelda, et keelevahendite kasutamine ongi tihti ajendatud sellest, mida me parajasti teeme, aga ka sellest, kes oleme, kelleks end arvame ja mis rolli antud juhul mängime. Keel võib muutuda, kuid ikkagi püsida sümbolina. Väikerahvas on paratamatult mitmekeelne, alati on ka mitmesuguste tõlgete roll väikerahva kultuuri loos üsna oluline. Tõlked ei tähenda ainuüksi uute tekstide teket, vaid ka uute keelendite, reaalide ja mõistete importi. Mitmekeelsus muutub keskseks teemaks iseäranis meie ajal.

Keele säilitamine tähendab keele edasikandmist järgmistele põlvedele, mitte aga sõnade ja mallide muutumatust. Igas keeles on sõnu ja konstruktsioone, mis on tegelikult laenatud, samal ajal ei tea tänapäeva keelekasutajad sellest midagi ja peavad neid oma keele osaks. Laenud inglise keelest (või eesti laenud vene keeles) ei ole iseenesest mingi ohu märk. Ka kohaliku vene keele kohta võib öelda, et see erineb paratamatult Venemaal, aga ka mujal kasutatavatest vene keele variantidest. Laenamise põhjuseks pole n-ö vaste puudumine või emakeelsete hulgas keele hääbumine, vaid teistsugune reaalsus: kohalikus vene keelepruugis viitab eesti sõna täpselt ja konkreetselt Eesti kontekstispetsiifilistele mõistetele ning on selge, millest on jutt.

Ka teiste keelte oskus ei tähenda, et emakeel on ohus. Mõelda tuleb sellele, et eesti keele kõnelejad,

kes peavad eesti keelt oma esimeseks keeleks, tahaksid järeltulijatega eesti keeles suhelda.

Kui mõista identiteeti kuuluvuse soovina, siis tasuks vaadata, mis on ühist kõigil ühiskonna liikmetel, s.o mis väärtusi jagavad kõik. Võib kuuluda korraga mitmesse rühma või jagada mõnd väärtust ühe ja mõnd teise rühmaga. Erisuguseid identiteedikihete ja väärtusi võib kujutada ringidena. Kõigi ringide ühine osa tähistab tuumväärtusi, mida jagavad kodueestlased, teise päritoluga Eesti elanikud ja ka välismaal elavad eestlased. Võib rääkida väike- ja suur-Eestist, mille ühisosa on tuumväärtused. Keeleoskus on endiselt oluline, kuid mitte ainus tunnus. Rõhk nihkub emotsionaalsele seotusele Eestiga ehk soovile jagada samu väärtusi. Rääkides suur-Eestist, tuleb rõhutada tänapäeva keeleteaduse seisukohti, et loevad kõik keelekasutajad, mitte ainult ükskeelsed emakeelsed kõnelejad. Ei saa öelda, et muu päritoluga eesti keele kasutajad ei ole „päris õiged”, ka nemad hoiavad seda keelt elus omal viisil.

Teistest rahvustest eesti keelt oskavate inimeste arvu muutus võrreldes viimase nõukogude aja loendusega 1989. aastal näitabki, et sisserändajate kolmas-neljas põlvkond on tegelikkuses esimene mitte-ükskeelne põlvkond. Nagu inimõiguste instituudi 2015. aasta küsitlusest ilmneb, mida noorem on vastaja, seda tõenäolisem on, et ta on omandanud eesti keele varases lapsepõlves. Oluline on seos eesti keele oskuse ja selle tähtsustamise vahel: need, kellel on juba arvestatav eesti keele oskustase, väärtustavad seda. Kuid segregatiivsed keelekeskkonnad Ida-Virumaal ja osaliselt Tallinnas pole kuhugi kadunud.

On inimlikult arusaadav soov elada omasuguste hulgas ja suhelda omas keeles, kuid muret tekitab see, et eesti- ja venekeelsete elanike eraldatus püsib ning tekib ka ruumiline eraldatus (teatud linnaosad Tallinnas, kus tekib suletud ükskeelne venekeelne keskkond ja kust eestikeelsed soovivad välja kolida). Eraldatus ei ole ainult geograafiline, vaid virtuaalne (inforuum, suhtlusvõrgustikud, lektüür). Seega toimivad keelepõhine identiteet ja asustusgeograafia koos ja võimendavad teineteist:

kummagi keele kõnelejaskond on piisavalt suur, et kokku puutumata teise kõnelejaskonnaga hakkama saada.

Siin on koht, kus mõelda keeleõppele. On levinud arvamus, et pole mõtet raskendada elu kakskeelse õppega, pigem tuleb suurendada eesti keele tundide arvu. Näilisele loogilisusele vaatamata see lähenemine ei aita. Isegi kui eesti keelt õpetatakse koolis palju, ei teki segregatiivses keskkonnas motivatsiooni eesti keelt kasutada ja luua suhtlusvõrgustikke väljaspool oma harjumuspärast keelekeskkonda. Seega oleks määrama strateegilise tähtsusega murda keelelist ja sotsiaalset segregatsiooni taastotev mehhanism, kujundades ühtset keskhariidussüsteemi (vene ja muude keelte ja kultuuride õppimise võimalusega soovi korral) nõukogude ajast pärit kahe paralleelse süsteemi asemel.

Veel üks probleem ilmneb ootamatus kohas, nimelt seoses eesti ja inglise keele oskuse vahel. Inglise keele oskus on rohkem levinud eesti- kui venekeelsete inimeste hulgas, isegi nooremate põlvkondade lõikes. See tähendab, et eestikeelsete orientatsioon on pigem muu maailm, venekeelsed on aga valdavalt jätkuvalt orienteeritud venekeelsele inforuumile.

Rände ja keeleõppe teema puhul on oluline, kuhu ja kuidas soovivad kuuluda uued sisserändajad. Ohtlik oleks, kui nad sobituksid olemasoleva segregatsioonimustriga: sotsiaal-majanduslikult edukamad, nooremad, põhiliselt Euroopast pärit sisserändajad sarnanevad elukoha valiku puhul pigem eestlastega, samas endisest Nõukogude Liidust saabuvad aga pigem venekeelsetega. On võimalik, et osa uutest sisserändajatest jääbki rääkima pigem inglise keelt, toetudes nooremate eestimaalaste heale inglise keele oskusele. Erandiks võivad olla Venemaalt viimasel ajal poliitilistel põhjustel välja rännanud üksikud haritlased ja kodanikuühiskonna aktivistid, kes võivad küll määratleda end venekeelseks, kuid kes ei samasta end Venemaa kui riigiga ja peavad Eesti poliitilist kliimat endale sobivaks.

Keele rollidest eesti rahvusidentiteedis

Martin Ehala

Artikli esimene osa on pühendatud erisugustele viisidele, kuidas rahvusidentiteeti määratletakse ja kuidas võimalused mõjutavad arusaamist eestluse olemusest. Analüüsi eesmärk on näidata, millisel moel eri identiteeditüüpide ühendamine võiks olla aluseks laiapõhjalisele arusaamisele eestlusest, n-ö suur-Eesti identiteedist. Artikli teine osa avab mitmikidentiteedi mõiste ja analüüsib eri põlvkondade väliseestlaste mitmikidentiteetide haldamise strateegiaid. Artikli kolmas osa annab ülevaate hargmaiste kogukondade tüüpidest ja nende mõjust identiteedi ja keele püsimisele.

Autor toob välja neli põhilist rahvusidentiteedi allikat: emakeel, kodakondsus, päritolu („juured“) ja kultuuri tuumväärtused, emotsionaalne ühtekuuluvus.

Autor leiab, et vaieldamatult on eestluse elujõu huvides olla keele ja kodakondsuse ühendamisel eesti kollektiivses identiteedis võimalikult paindlik: eesti keel on vaid osale kodanikest emakeel, teine osa räägib seda suuremal või vähemal määral teise keelena. Samas on üsna palju selliseid inimesi, iseäranis väliseestis, kes kõnelevad eesti keelt küll emakeelena, kuid ei ole Eesti kodanikud, ja selliseid, kes on Eesti kodanikud, kuid eesti keelt ei kõnele (näiteks Eesti kodaniku välismaal sündinud ja üles kasvanud lapsed). Ei keel ega kodakondsus iseenesest taga veel inimese emotsionaalset sidet eesti rahvusidentiteediga, kuid mõlemad aitavad selle kujunemisele kindlasti kaasa.

Enamikule kolmanda põlvkonna väliseestlastele on eesti juured muutunud peamiseks eesti identiteedi osaks sedavõrd, kuidas keeleoskus on nõrgenenud või kadunud. Ja eesti juured on olulised ka kolmanda rändelaine puhul: eesti päritolu on omamoodi kultuuriline pagas, millest vabaneda polegi võimalik.

Lisaks eelnevatele on neljandaks oluliseks rahvusliku identiteedi määratlejaks kultuurilised tegurid, n-ö identiteedi tuumväärtused.

„Eesti identiteedi puhul on tuumväärtused samuti olulised ja need leiavad otsese väljenduse laulupeotraditsioonis, mis aitab luua eesti juurtega inimestel emotsionaalse sideme eesti identiteediga, mis mõjutab enesemääratlust. Nii on teise põlvkonna väljarännanud maininud murdepunktina oma eestluse säilitamise või avastamise jaoks just osalemist laulupeol. (EIA 2016/2017, lk 172)

Subjektivistset enesemääratlust peetakse väliseestis oluliseks, isegi kui teistele pealtnäha kuidagi ei paista, et inimene võiks eestlane olla. Enesemääratluse kõrval peetakse siiski oluliseks armastust Eesti vastu, s.t emotsionaalset sidet. Ehala rõhutab ka seda, et rahvuslik identiteet, nagu iga muu kollektiivne identiteet, pole kunagi üksnes enesemääratluse küsimus, vaid vajab kogukonna tunnustust. Autor leiab, et tänapäeva üleilmastunud maailmas ei pruugi kitsas identiteedimääratlus olla enam jätkusuutlik. Demograafilisi protsesse arvestades on üksnes keelelisele identiteedile rajatud eestlus määratud pikaajalisele kahanemisele.

Artiklis avatakse ka mitmikidentiteedi mõiste, mida ei käsitleta kui identiteedi mitmemõõtelisust või mitmetasandilisust, vaid kui isiku identiteedi ambivalentsust ühe ja sama mõõtme suhtes (nii poiss kui tüdruk, nii eestlane kui venelane jne).

Kokkuvõttes rõhutab Ehala:

„Selleks et üleilmne Eesti ühiskond saaks kujuneda, on vaja avarat rahvusidentiteedi määratlust, sellist, mille kohaselt saab eestlaseks pidada kõiki, kes mingi tunnuse alusel ennast eestlasena määratleda soovivad. Ja selline eesti identiteedi avardamine ei peaks olema mitte lihtsalt jahe mõõndus, vaid aktiivne kaasav hoiak, mis võimaldaks emotsionaalse sideme tekkimist Eestiga, ilma milleta tasakaalustatud ja püsiv mitmikidentiteet kujuneda ei saa. Lootust annab asjaolu, et kodueestlaste identiteedimääratlus on viimastel aastakümnetel muutunud mõnevõrra avatumaks. (EIA 2016/2017, lk 177).

Eesti keele kontaktid

Anastassia Zabrodskaja, Helin Kask

Artikkel on oma loomult sotsiolingvistiline ning kaardistab sotsiaalsetes situatsioonides esinevaid keelekontakte. Autorite eesmärk on kirjeldada, millised on suhted eesti, inglise ja vene keele vahel praeguses Eesti ühiskonnas, mitte anda hinnanguid. Sotsiolingvist ei kasuta kogutud mitmekeelse materjali kirjeldamiseks sõnu „õige” ja „vale”. Sotsiolingvistika pakub piisavalt ainet mõtisklemiseks ja probleemipüstitusteks, aidates aru saada, kuidas mingi keelemall toimib tegelikult just vahetus keskkonnas, mitte aga õpikute kaante vahel.

Autorid näitavad rohkete näidete varal, et Eesti keeleruum on mitteametlikult kakskeelne (eesti-vene) ja muutumas üha enam mitteametlikult kolmekeelseks (eesti-vene-inglise). Eesti-vene kakskeelsust võib jaotada ühiskondlikuks ja individuaalseks. Ühiskondlikul tasemel on eesti keel Eestis ainuke riigikeel. Samas on individuaalne kakskeelsus ehk kahe keele valdamine saanud taasiseseisvunud Eestis pigem normiks kui erandiks. Vene emakeelega eesti keele omandanud inimesed kasutavad kahte keelt spontaanselt ja loomulikult, minnes rahulikult üle ühelt keelelt teisele vastavalt vajadusele, vestluspartnerile, olukorrale. Sageli ja tihti isegi alateadlikult kasutatakse eestikeelseid sõnu ja fraase venekeelse kõne sees. Just selliste inimeste kaudu kasvabki keelekontakt, kõnesse ilmuvad uuendused, muutub nii eesti kui ka vene keel.

Viimasel aastakümnel on intensiivistunud keelekontaktid eesti ja inglise keele vahel ning Eesti on muutumas üha enam kolmekeelseks ühiskonnaks. Inglise keelt kasutatakse Eestis laialt infotehnoloogias, see on populaarseim esimene võõrkeel nii eesti kui ka vene õppekeelega koolides. Nii ei ole üldse mitte harvad olukorrad, kus eesti ja vene emakeelega inimesed suhtlevad omavahel just inglise keeles, sest see on ainus ühine keel, mida piisavalt hästi osatakse. Inglise keele kasutamine seondub ka modernsuse ja üleilmastumisega ning selle tõttu on tavaliseks saanud uussõnade laenamine ning üksiksõnade kasutamine.

Artiklis tõdetakse, et keelekontakt toimib eelkõige üksikisiku tasandil: kakskeelse (või mitmekeelse) isiku keelepruugis sulavad keelte struktuur ja sõnavara kokku. Niisiis ei tohi unustada, et kontaktis on eri keelte kõnelejad, mitte keeled, sest kõik muutused toimuvad esialgu kakskeelse (või mitmekeelse) isiku kõnes. Sellest tulenevalt saab keelekontakte vaadata teatava hierarhiana, kus ühelt tasemelt teisele jõudmine on aeganõudev protsess. Mitmekeelsus on meie ümber: internetis, siltidel, igapäevases suhtluses. Keeli kasutatakse paralleelselt või läbisegi, kui situatsioon ei ole formaalne ega nõua rangelt ükskeelset suhtlust. Seda ei peaks mõistma kui vastuolu ühe riigikeele poliitikaga. Üks riigikeel on Eestis oluline just sümbolises mõttes, aga see ei tähenda, et teisi keeli ei tohiks kasutada.

Muutused eesti kogukondades ja eesti keele oskus

Kristiina Praakli

Artikkel võtab vaatluse alla eesti keele võimaliku käekäigu eesti kogukondades. Artikli esimene osa teeb sissevaate sellesse, kuidas on kogukonnad muutunud ning mida võiksid need rääkida eesti keele positsiooni, arengute ning kestlikkuse kohta. Teine osa käsitleb eesti keele oskuse, kasutusala ja keelevalikute küsimusi ning vaatlleb eri kogukondade näitel eesti keele kõnelejate keelelist käitumist. Kolmandas osas peatutakse eesti keele õppel ja selle toetamisel.

Eesti elanikkonnast räägib eesti keelt emakeelena 886 859 inimest ehk 68,5% rahvastikust. Nagu näitavad kahe eelmise rahvaloenduse andmed (2000, 2011), on loendusevahelisel ajal eestikeelse elanikkonna arv kahanenud 34 958 inimese ehk 3,8% võrra. Kõnelejate arvu vähenemise peamised põhjused on väljaränne ning negatiivne loomulik iive.

Väljarändajate kaudu on eesti keel on viimase paarikümne aastaga jõudnud paljude riikide keelemaastikule. Eri riikide statistikas ning uurimustes esitatud andmete põhjal väidab autor, et üle 50 000 eesti keele kõneleja elab Soomes, vähemalt 20 000

Ameerika Ühendriikides, Kanadas, Rootsis ja Venemaal, ligi 10 000 Austraalias, tuhandeid kõnelejaid on Saksamaal ja Suurbritannias. Seega võib väljaspool Eestit elava eestikeelse elanikkonna puhul hinnanguliselt rääkida suurusjärgust kuni 200 000.

Mis tahes keskkonnas pole emakeele säilitamine, selle püsimiseks vajalike algatuste, tegevuste ja struktuuride loomine ning elushoidmine kunagi kerge ülesanne. See sõltub eeskätt kogukonnast ja selle struktuurist, kõnelejate arvust ja keeleoskusest, kohapealsetest institutsioonidest ning aktiivsest inimressursist, keele tuumikala (Eesti) institutsioonide toetusest, aga ka keele nähtavusest, positsioonist ning staatusest teiste keelte kontekstis. Ennekõike aga siiski kõnelejast endast, tema soovist, vajadusest ja valmisolekust emakeelt rääkida, arendada ja põlvkondlikult edasi anda.

Eesti keele käekäigu osas lähitulevikus ongi üks võtmeküsimus, milliseks kujunevad keeltevahelised suhted noorima, praegu koolieelse ja põhikooliealise põlvkonna jaoks: kas ja millisel tasemel nad eesti keele omandavad, kui palju on nende hulgas eesti keele potentsiaalseid säilitajaid ning keele võimalikke edasiandjaid tulevikus?

Artiklis antakse üksikasjalik ülevaade eesti keele oskusest ja keelevalikutest, samuti eesti keele õpetamisest välismaistes eestlaste kogukondades.

Eesti keele õiguslik ja tegelik staatus Eesti tööturul

Mart Rannut

Nõukogudeaegse sisserände tagajärjed ei ole siiani kadunud. Õiguslikus ja keelesotsioloogilises mõttes ei ole nõukogude aja sisserändajad ja nende järglased võrreldavad nn põlisvähemustega ega äsja sisserännanud vähemustega. Muidugi on raske täpselt tabada hetke, millal sisserännanud vähemus muutub põlisvähemuseks, kuid on selge, et selleks peaks vahetuma mitu põlve. Klassikalises mõttes sisserändaja ületab riigi piiri, mis tähendab, et ta on teadlik, et keel, normid, elukeskkond jms muutub ja on vaja mingil määral teha jõupingutusi, õppida asukohamaa keelt jms. Nõukogude aja

ränne oli midagi muud, toleaeegseid liiduvabariike ei käsitletud teiste riikidena ja asukohamaa keele oskus ei olnud vajalik. Kõigi rahvuste võrdsuse ja rahvaste sõpruse retoorika ning kohalike keelte nähtavus (nn vastavad keele ja kirjanduse uurimis- instituudid, sildid vene ja kohalikus keeles jms) oli aga suitsukate, sest tegelikkuses oli venekeelsetel õigus jääda ükskeelseks, teistel aga sellist õigust ei olnud. Eesti keele oskuse nõuded võivad seetõttu tunduda tüütusena, kui igatsetakse taga endist olukorda ja ükskeelsust. Sisuliselt pärineb soov luua endale ükskeelne maailm nõukogude aja keele- ja rahvastikupoliitikast.

Identiteet avatud maailmas

Aune Valk

Eestlaste jaoks on eesti keele oskus üks identiteedi olulistest tahkudest ja eesti keele oskust oodatakse ka Eestis elavatelt teistest rahvustest inimestelt. Eesti põhiseaduse vaimust tulenevalt on Eesti lõimumispoliitika olnud seni eesti keele õppe keskne. Eesti keele oskus on oluline nii sümbolises mõttes (keel kui eesti identiteedi kandja) kui ka funktsionaalses mõttes (üks riigikeel muudab asjaajamise lihtsamaks). Eesti keele oskus panustaks teistest rahvustest inimeste kaasamise Eesti ühiskonda ja muudaks eestlaste suhtumise positiivsemaks. Kuid rahvusrühmade ühise osa tekkimine haarab peale keeleoskuse ka palju muud: elukohamaa kultuuri tundmaõppimist, eri rahvustest inimeste koos õppimist, töötamist ja vaba aja veetmist, samades piirkondades elamist, kooselusid, sõpruskondade ja suhtlusvõrgustike teket jne. Eesti keele oskus ei pruugi viia eri rahvusest inimeste suhtlemiseni, kuid eri rahvusest inimeste, eriti laste eesti keeles suhtlemisega paraneb ja areneb eesti keele oskus kiiresti.

Autor väidab, et olulisem nihe viimasel kümnendil on eestlaste seas vähenenud tõrjuv suhtumine teistest rahvustest inimestesse ning avatud identiteedi suurenemine. Viimane ei tähenda seejuures kuidagi rahvusidentiteedi nõrgenemist. Muutused venekeelse elanikkonna identiteedis aga ei ole märkimisväärsed.

Kokkuvõte

Anna Verschik

Peatükk tervikuna näitlikustab kasvavat keerukust, keele kui sellise ja konkreetsete keelte oskuse seost elukeskkonna ja suhtlusvõrgustike kujundamisega, elukohavaliku, rände, tööturu ning identiteediga.

Nii keel kui ka identiteet on dünaamilised ajas ja ruumis. Keel ei tähenda ainuüksi normitud kirja-keelt, see on vaid üks keelekuju, mida on kohane kasutada teatud olukordades. Keeleline repertuaar on oma loomult mitmekesine, sest keelekasutus sõltub paljudest teguritest, nagu olukord ja selle formaalsuse aste, kaasvestlejate/kuulajate/lugejate taust, suhtluseesmärgid jms. Keeletaju muutub kogu aeg, piisab vaid, kui läbi lugeda sada aastat vana eestikeelne tekst, et selles veenduda. Ruumis on keele varieerumine tuntud eelkõige kohamurrete kaudu, kuid keelekasutajate ränne välismaale toob paratamatult kaasa veelgi mitmekesisema keelekasutuse.

Keelemuutus on iga keele arenguga kaasnev loomulik nähtus: ei ole olemas puhtaid keeli. Ka muutus teiste keelte mõju all on loomulik ja eesti keel pole erand. Ajalooliselt on terve hulk igapäevaseid sõnu tegelikult mujalt laenatud, sama puudutab ka lauseehitust ja võimalikke häälikute kombinatsioone.

Tegelikult pole Eestis (võrreldes mõne suurriigiga) kunagi kahtluse alla seatud mitmekeelsuse vajadust. Teine asi on see, et populaarne ettekujutus mitmekeelsusest erineb teaduslikust, näiteks arvatakse sageli ekslikult, et mitmekeelne inimene oskab kõiki keeli võrdsel tasemel, on omandanud nad varases lapsepõlves ja samastab end kõigi oma keeltega. Siiski ei pruugi nii olla; mitmekeelsust kirjeldatakse üha rohkem pigem kasutuse kui oskustaseme kaudu, kusjuures viimast on tihtilugu raske mõõta. Mitme keele oskus ja vilumus nende keelte kasutamisel ei ähvarda eesti keelt ega identiteeti.

Mitmekeelsuse kohta arvatakse tihti, et see tekitab probleeme, kuid pigem on vastupidi, probleeme tekitab n-ö võitlev ükskeelsus. Eesti ühiskond on mitmekeelne, kuigi suuremaid rahvus-

rühmi vaadates on eestlased mitmekeelsemad kui venelased. See on seletatav ühelt poolt väikerahva paratamatult suurema avatusega mitmekeelsele, aga teiselt poolt nõukogude ajastu inertsi, kui venekeelsetel oli sisuliselt õigus jääda ükskeelseks, kuid teistel niisugust võimalust polnud. Nõukogude aja keele- ja rahvastikupoliitika negatiivseid tagajärgi on veelgi. Kuigi on positiivseid nihkeid (rohkem eesti keele oskajaid ja kasutajaid, eesti identiteedi avatum olek, ühiskonna avatus), ei ole keeleline segregatsioon kadunud. Praegu kasvava uussisserände puhul ei tohiks juhtuda nii, et saabujate keeleline ja sotsiaalne käitumine taastoodaks olemasolevaid segregatiivseid mustreid.

Identiteeti ei õnnestu kirjeldada lihtsates terminites. Kirjeldus sõltub eesmärgist, näiteks kas on vaja pelgalt nentida kellegi etnilist kuuluvust/kodakondsust või seada kirjeldus laiemasse konteksti (sh võrdlusesse sarnaste, aga siiski teistsuguste identiteetidega, nagu eestivenelane, erinevalt Venemaa venelastest). Seda keerukust tuleb arvestada, muidu kannatab analüüsi täpsus, tekivad ebaadekvaatsed hinnangud, valed järeldused, valed otsused, soovimatus ja suutmatus omavahel asju selgeks rääkida, jätkub kogukondadevaheline pingeline ning Eesti ühiskonnas säilivad keele- ja identiteedipõhised paralleelühiskonnad.

6. EESTI KULTUURIMUUTUSED AVATUD MAAILMAS TOIMETAJA MAREK TAMM

Peatüki kolm peamist sõnumit

- Põhiseadus sätestab eesti kultuuri säilimise ja arendamise Eesti riigi ühe peamise ülesandena. Riigi tasandil on seda ülesannet tihti mõistatud kitsalt, üksnes kutselise ja rahvakultuuri riikliku toetamisena. Eriti praeguses avatud maailmas, kus ideed ja inimesed rändavad Eestist välja ja sisse üha suuremal määral, vajab eesti kultuur märksa avaramat vaadet. Oluline on selle käsitlemine tervikliku tähendusloome süsteemina,

mis hõlmab kõike seda, kuidas Eesti inimesed ennast ja teisi mõistavad ning mõtestavad. Eesti kultuur on seda elujõulisem ja ligitõmbavam, mida rikkalikumad on tähendusloome võimused ja vahendid, mida mitmekülgsemalt suudame kiiresti muutuva maailmaga suhestuda.

- Nüüdismaailma iseloomustab tihe põimitus ja aktiivne kultuurisuhtlus, mis seab Eesti-suguse väikese ja avatud kultuuri suure ülesande ette, kuidas mitmekesistada Eesti inimeste kultuurikogemust, suurendada meie kultuurilist suhtlusvõimekust ja arendada digiajastusse sobivaid kultuurilisi väljendusviise, uusi kultuurikeeli. Samal ajal on oluline edendada meie kultuurilise eneseanalüüsi võimekust, saada juurde teadmisi nii eesti kui ka teistest kultuuridest ehk teisisõnu suurendada meie kõigi üldkultuurilist kirjaoskust.
- Digikultuuril on hariduse, osaluskuultuuri, kultuuri-pärandi jt valdkondade arengus järjest suurem roll. Nii peame e-Eesti senise edu hoidmiseks ja uute digitehnoloogiliste võimaluste täielikumaks kasutamiseks pöörama digikultuurile riiklikul tasandil senisest rohkem tähelepanu ja seda enam toetama. Sarnaselt riigi e-teenustega loob kultuuri digistumine paremad eeldused hargmase Eesti edukaks toimimiseks. Arenguhüppeks on seetõttu vaja digikultuuri valdkonda süsteemselt arendada, seniseid teadmisi ja asjatundjaid riigi tasandil koondada.

Teema raamimine

Eesti riik määratleb ennast põhiseaduslikult keele, kultuuri ja rahvuse säilitajana. Seega eeldab riigi arengu ja muutuste igakülgne analüüs vältimatult kultuurimuutuste ja arengusuundade eritlemist. Kuid kultuur on mitmetähenduslik termin, mis on aja jooksul ise muutunud. Selles peatükis on mõtestatud Eesti viimaste aastate kultuurimuutusi selle sõna kõige avaramas mõttes. Tähelepanu keskmes pole saavutused kaunites kunstides või nihked kultuuritarbimises, vaid eesmärk on sõeluda muutusi kohalikus tähendusloomes, selles, kuidas me ennast eestlastena kultuuriliselt määratleme,

mida minevikust mäletame, mismoodi teisi kultuure ja ümbritsevat mõtestame.

Siinkohal on lähtutud aluseeldusest, et inimene on tähendusi otsiv, loov ja vahendav liik, et inimene ei ole üksnes füüsilise, vaid ka sümboolse maailma elanik. Inimest nii üksikisikuna kui ühiskonna liikmena ümbritsev „sümbolite võrgustik“, ühine tähendusloome ruum ei püsi aga kunagi paigal, vaid on pidevas teisenemises.

Teisenemiste tempo oleneb suuresti kultuuri avatuse astmest ja muutustest väliskeskkonnas. Üldise arengu sõiduvees on Eesti kultuuriruumis viimasel veerandsajandil toimunud suured ja kiired muutused, millest üks olulisemaid on plahvatuslikult kasvanud kultuurivahetuste ja -ülekannete hulk. Seda protsessi on võimendanud üleilmastumine, eeskätt maailma üha tihedam põimumine infotehnoloogilise edenemise tõttu. Viimastel aastatel on uute ideede, vormide ja leiutiste piiriülest rändlemist täiendanud aina ulatuslikum inimeste ränne, mis on andnud alust rääkida üleilmse rändeajastu saabumisest.

Avatud väikekultuurina on Eesti allutatud väga mitmesugustele mõjudele, nii ideede, asjade kui ka inimeste elavale liikumisele, mis suuremal või vähemal määral on ümber kujundamas meie senist kultuurikeskkonda. Kõige krooniks on digitehnoloogia väga kiire areng kaotanud suure osa tavapära piiridest, mis on ühel kultuuril lubanud ennast ruumiliselt määratleda. Digiajastu tähendusloome erineb mitmes osas varasemast, korraga on võimalik aktiveerida nii ulatuslikke kultuurivaramuid (digitud kultuuripärand) kui ka osaleda kultuurideüleles tähendusloomes (internet ja selle võimalused).

Eesti kultuurimuutuste mõtestamisel pakub head tuge Tartu–Moskva koolkonnas väljatöötatud semiootilise kultuuriteooria mudel, mis lähtub arusaamast, et kultuuri saab käsitada paljumeelse tähendusloome süsteemina, milles kõrvuti loomulike keeltega eksisteerivad nendel põhinevad kultuurikeeled. Keel ei ole semiootilisest vaatenurgast üksnes suhtlusvahend, vaid maailma vormiv, modelleeriv märgisüsteem. Nii nagu inimkeel

kujundab ümbritsevat teatud kindlal moel, varustab seda eri tähendustega, nii teevad seda samuti kultuurikeeled (sh kunsti-, kirjanduse-, filmi- jne keeled). Kultuurikeelte muutumine ja nende uued vahekorrad toovad kaasa meie maailmapildi teisenemise, uued viisid ennast ja ümbritsevat mõista. Samal ajal tähendavad muutused kultuurikeeltes harva seda, et üks keel tuleb teise asemele, pigem on tegemist varasemate vahekordade ringivaatamisega, uute põimingute kujunemisega.

Arvestades Eesti kultuurimuutuste ulatust ja radikaalsust viimasel paaril kümnendil, ei ole nende vähegi ammendav analüüs siinkohal mõeldav. Seega on tehtud teadlik valik konkreetsete küsimuste kvalitatiivsele uurimisele, lähtudes eeldusest, et üksikosade süvendatud vaatlus lubab teha järeldusi ka terviku kohta. Peatüki peamine eesmärk on mõista ja mõtestada valitud näidete abil olulisemaid kultuurimuutusi taasiseseisvas Eestis, pöörates põhitähelepanu ühiskonna kiirest avanemisest, infotehnoloogilistest uuendustest ja välismõju suurenemisest tingitud muutustele. Põhjendatult võib väita, et kiired kultuurimuutused viimastel kümnenditel teevad Eestist tänuväärse „labori“, kus testida ja edasi arendada olulisi kultuuriteoreetilisi teemasid: kultuurilise enesekirjelduse dünaamika, „oma“ ja „võõra“ vahekord, uute kultuurikeelte esiletõus ja põimingud, kultuurimälu teisenemine, tähendusloome vahendite uuenemine jne.

Ülevaade peatüki sisust

Marek Tamm

Juri Lotman on õpetanud, et kultuuril on loomupärane võime enesekirjelduseks, mis lubab kultuuril luua endast mudeleid ja lülitada oma mällu käsituse iseendast kui tervikust. Ka eesti kultuur ei ole midagi etteantut ega püsivat, vaid me kõik loome seda kultuuri oma tegevuse käigus iga päev, sh uute kultuuriliste enesekirjelduste kaudu.

Peatüki esimeses **artiklis „Eesti kultuuri muutuvad enesemääratlused“** analüüsibki **Tõnu Viik** Eesti avalikkuses käibivaid kultuuridefinitsioone,

nende omavahelisi suhteid ja ajas muutumist, pöörates eraldi tähelepanu sellele, kuidas mõista eesti kultuuri avatuse ja suletuse dilemmat. Kuigi eesti kultuuri hoidmine ja arendamine on põhiseaduslik põhimõte, ei valitse sugugi üksmeel selles, mida eesti kultuuri all silmas pidada. Artiklis on ilmekalt esile toodud ametlikes dokumentides käibivate kultuurimääratluste ühildamatus, kultuuri käsitlemine sageli kitsas, kutselise kunstiloometähenduses, mitte avaras, põhiseaduslikus mõttes eestlastele iseomase käitumis- ja mõtteviisina. Eesti eesmärk peaks aga olema nimelt eesti kultuurikeskkonna üldine arendamine, meie tähendusloome vahendite ja võimaluste suurendamine, mitte üksnes kutselise loometöö ja rahvakultuuri toetamine.

Kuidas suhtume võõrastesse, kuidas mõtestame oma minevikku, kuidas kohaneme uute tehnoloogiatega, kuidas osaleme avalikus elus – kõik see kujundab meie kultuurikeskkonna iseloomu. Tähendusloome kestlikkus ja mitmekesisus on inimarengu üks väga olulisi näitajad, mis on senistes analüüsidest tihti tagaplaanile jäänud. Eesti kultuur on seda tugevam, mida avaramad on selle tähendusloome võimalused, et aktiivselt ja adekvaatselt suhelda teiste inimeste, kultuuride ja muutuva maailmaga meie ümber. Avatud väikese kultuurina on Eestile väga tähtis tõlke- ja tõlgendamise võime avardamine, kultuuriülekannete väärtustamine ja dialoogivõimekuse arendamine.

Peeter Torop käsitleb artiklis „Eesti kultuurikeelte identiteet ja muutumine“ Eesti kultuurikeelte identiteeti ning dünaamikat „oma“ ja „võõra“ teljel ning kultuurisest suhtlust ja suhestumist välismõjudega. Kuuludes avatud maailma, eeldab Eesti kultuuriidentiteedi hoidmine toimivat kohaliku ja rahvusvahelise kultuuri dialoogi. Kui eri kultuuridest inimeste dialoog ei toimi ja vastastikune mõistmisvõime on piiratud, siis on tulemuseks kultuurikonfliktid, eriti tänapäeva rändeajastul. Artiklis on esile toodud, kuidas teiste kultuuride mõistmine eeldab kultuuri enesemõistmist, suutlikkust iseennast kirjeldada ja analüüsida. Eesti kultuuri sisedialoogi ja väljapoole avatust pärsib kultuurikriitika ebapiisav hindamine ja õpetamine, kasin

kultuuriline kirjaoskus, mis omakorda on seotud humanitaarhariduse vähese väärtustamisega. Ajal kui lihtsamad tööd antakse järjest rohkem robotitele, vajab tööturg üha enam loovaid ja teisi keeli ning kultuure tundvaid inimesi.

Eesti ettevõtted muutuvad järjest hargmaisemaks, mis eeldab nii ettevõtjatelt kui ka töötajatelt aina paremat ja ulatuslikumat kultuuridevahelist suhtlusoskust. Kultuurikeelte ja -suhtluse kiiret arengut aga ei ole seni toetanud kriitilise tagasivõtte ja kultuurianalüüsi sama kiire areng. Seetõttu võib Eesti kultuuri arengut pidurdada vähene võimekus end iseendale arusaadavaks teha, sh oma käekäiku teadlikult kujundada. Tänapäeva Eesti üks väljakutseid seisneb seega selles, kuidas mitmekesistada oma kultuurikogemust, parandada kultuurilist suhtlusvõimekust ja arendada uusi kultuurikeeli, suutes samal ajal edendada kultuurilise eneseanalüüsi võimekust, suurendades kultuurilisi eksperditeadmisi ja ühiskonnaliikmete üldkultuurilist kirjaoskust.

Peatüki kolmandas **artiklis „Eesti mäluksuhtluse avanemine“ keskendub Eneken Laanes** konkreetsete filmide ja kunstiteoste näitel eesti kultuurimälu muutumise uurimisele, seades tähelepanu keskpunkti kohaliku kultuurimälu avanemise üleilmsete muutuste tõttu. Artiklis avanevad hästi need probleemid, mis kaasnevad kultuurilise kirjaoskuse puudumisega avatud maailmas, olgu see seotud holokausti või praegu Euroopas rulluva rändekriisiga. Kultuuri järjepidevust ja sidusust aitab tagada kultuuri mäletamisvõime, suutlikkus salvestada ja töödelda mitmesugust tähenduslikku teavet.

Kultuurimälu kõige olulisemad meediumid on kirjandus, film, kunst, arhitektuur, ajalookirjutus. Kultuurimälu loogika ja selle muutumise uurimine annab võimaluse mõista, miks mõni minevikunähtus pälvib kultuuris tähelepanu ja väärtustamist, teine aga mitte. Nagu artiklis osutatakse, on eesti uuemat kultuurimälu, eriti seoses 20. sajandi traumaatiliste sündmustega, nagu küüditamine ja vangistused, iseloomustanud suunatus väljapoole, eri moel on püütud traagilist minevikukogemust tõlkida arusaadavaks laiemale maailmale. Sealjuures

on seda nihet toetanud globaalsed muutused rahvaste üheses mäluksuhtluses, esmajoones suurem rõhk ohvrite mälestusele ja inimsusvastastele kuritegudele, olgu need eestlaste põgenemine läände 1944. aastal või praegu Süürias rulluv kodusõda, mis on toonud kaasa Euroopa põgenikekriisi.

Vastastikuste mäluksuhtluse mõistmine on eri päritolu inimeste omavahelise suhtluse alus. Vastasmõjus rahvusvaheliste mäluvormidega, on eesti kultuurimälu aga omandanud uue iseloomu: selle kese on nihkunud vastupanu ja kangelaslikkuse rõhutamiselt üksikinimese kannatustele, mille põhjustasid küüditamised jt repressioonid. Pärilise viimase arenguna saab aga esile tuua kultuurimälu uue suunatuse sissepoole, kasvava huvi ja vajaduse mõtestada üleilmses kontekstis Eesti ühiskonna sisemisi probleeme, sh põgenikekriisiga seotud inimlikke kannatusi. Vastse väljakutsena on esile kerkinud vajadus rikastada eesti kultuurimälu erinevate kultuuriliste ja rahvuslike kogukondade mäluksuhtlusega, luua uusi ja mitmekesiseid dialoogivõimalusi minevikukogemuste, kultuurikeelte ja kultuuride suhtluse pinnal.

Neljandas, **Indrek Ibruse artiklis „Eesti digikultuuri poliitika rahvusvahelises ruumis: areng ja kitsaskohad“** on keskpunktis eesti kultuuri digistumine kui viimaste aastate keskseid kultuurimuutusi ja sellega seotud riiklik poliitika. Nagu Indrek Ibrus artiklis näitab, on digiajastu saabumine loonud kultuurimälu arenguks sootuks uued väljavaated, sest veel nähtavas tulevikus võib saada teoks plaan digida kõik või vähemalt suurem osa eesti kultuuripärandist, muutes selle korraks nii kõigile mugavalt kättesaadavaks kui ka avades selle uuteks tõlgendusteks ja edasiarendusteks. Digipöörde mõju tähendusloome võimalustele ja vahenditele aga on muidugi suurem ja sügavam kui üksnes kultuuripärandi tähelepanu keskmesse seadmine ja sellele ligipääsu tagamine.

Digikultuur on olemuselt piiriülene, mistõttu võib see avardada eesti kultuuriruumi, sobida virtuaalseks tähendus- ja identiteediloomeks eesti keelsetele diasporaakogukondadele. Samuti saab digikultuur kaasa aidata kultuuri väljendusvormide

mitmekesisistamisel, kultuurikeelte põimimisel, tekstide, helide ja piltide sünteesimisel, osalusvõimaluste suurendamisel, levivõimaluste avardamisel jne. Kuid nagu artikkel näitab, nõuavad digikultuuri võimalused riiklikul tasandil senisest suuremat tähelepanu ja teadvustamist. Digipööre kultuurivallas on olnud tõenäoliselt sedavõrd kiire ja laiaulatuslik, et riigi kavad ja poliitika ei ole jõudnud sellega sammu pidada. Need võimalused, mida digikultuur pakub haridusele, loomemajandusele, kultuuripärandile, osaluskultuurile jne, alles ootavad Eestis kasutamist ja arendamist, eriti riigi ja erasektori mõtestatud koostöös. Esimese sammuna on vaja koondada asjaomane pädevus, asutada digikultuuri arenduskeskus, mis lubaks asuda valdkonna süsteemsele ja teadmispõhisele arendamisele. Tähtis on osaleda Euroopa Liidu aruteludes, et kujunev digitaalne ühisturg tagaks kultuurilise mitmekesisuse ja ligipääsu kultuuriteenustele ka väikeriikides nagu Eesti.

Peatüki **viendas artiklis „Maaelu muutuv tähendus ja väljaränne“ analüüsib Aet Annist** maapiirkondades elavate inimeste silme kaudu ääremaa tähenduse muutumist ja selle seost eestlaste väljarändega. Kiired muutused ühiskonnas on viimastel aastatel andnud uue tähenduse nii maa- ja linnaelu vahekorrale kui ka kodu- ja väliseesti suhetele. Pärast iseseisvuse taastamist muutus täielikult suhtumine maaellu Eesti tähendusmaastikul. Turumajandusele üleminek mõjutas negatiiv-

selt äärealasid ja olukorda ei muutnud paremaks regionaalpoliitikas rakendatud meetmed. Seetõttu tunnevad maaelanikud sümboolset ilmajätust Eestis positiivsetest muutustest ja arengust, mille kõige ilmsem tulemus on see, et viimastel aastatel on maalt välismaale lahkunud pea kaks korda enam inimesi kui linnast.

Artiklist selgub, et väljarände põhjuseid ei tule otsida üksnes sotsiaal-majanduslikest teguritest, vaid niisamuti inimeste elukeskkonnaga seotud tähenduste teisenemisest, mille tagajärg on soov rände abil oma sümboolset positsiooni parandada. Väljaränne on pakkunud võimaluse siduda oma elu positiivse tähendusega paikadega, isegi kui sotsiaalses plaanis ei ole inimeste elujärg välismaal tingimata paranenud. Maailm on aga muutlik ja sisserändajate kuvand mitmes Euroopa riigis, eriti Ühendkuningriigis, kus artikli autor uurimismaterjali kogus, sattunud viimastel aastatel löögi alla. Ka Ühendkuningriigi otsus Euroopa Liidust lahkuda, mis tehti selle inimarengu aruande kirjutamise ajal, ilmestab hästi muutunud suhtumist sisserändajatesse. Seega on kujunemas oht, et paljud Eestist väljarännanud inimesed seisavad silmitsi uue „sümboolse ilmajätuga“, negatiivse sildistamisega. Eestil seisab ees väljakutse, kuidas muutuda paigaks, mis suudab hinnata väljarännanute kogemust võimalikult laias ulatuses ja olla piisavalt ligitõmbav, et muuta negatiivne rändesaldo positiivseks.

2. EIA 2019/2020: Linnastunud ühiskonna ruumilised valikud

1. SISSEJUHATUS.

EESTI RUUMILINE ARENG

PEATOIMETAJA HELEN

SOOVÄLI-SEPPING, ANTTI ROOSE

Eesti inimarengu aruande 2019/2020 põhiteema on Eesti ruumiline areng Eesti inimeste heaolu mõjutavates ja ühiskondlikes protsessides. Kuidas taasluua ja kasvatada Eesti ruumilist rikkust, kvaliteeti ja tasakaalu demokraatlikult ja kogu ühiskonna huvides, on selle aruande alusküsimus. Läheneme ruumi mõistele viies peatükis võimalikult laialt, nii eri mõõtkavades kui ka eri tähendustes. Laiendame mõistet geograafiliselt kogu Eestile, võttes tähelepanu alla asustusstruktuuri, loodusala, linnaruumi, sealhulgas linnadisaini ja meid ühendava aruteluruumi.

Samuti kirjeldame Eesti demokraatia tervist ruumilises muutuses, säästva arengu ja ühiskonna sidususe vaatenurgast, rõhudes elukõlbliku, inimsõbraliku, inimhõõtmelise ruumi ühisloomele. Seega, ruum selle aruande katusterminina tähistab ühist ruumi, mis pälvib avalikku huvi ja pakub ühiskondlikku hüve. Mitmes aruande artiklis kerkib üles küsimus demokraatlikest ruumisuhetest avalikus ruumis, kus avalik huvi vastandub isiklikule ja eraõiguslikule huvile.

Kui avalik on avalik ruum? See küsimus on ühiskonnas viimastel aastatel teravalt kerkinud nii linnaruumi kui ka tootmisettevõtete, korterelamute, teede ja muude objektide planeerimisel, nii seoses looduses viibimisega kui ka metsade raadamisega. Tõepoolest, avalikku ruumi saab mõista avaliku ja era(statud) ruumi vastanduses. Ehkki 40% Eesti

Eesti inimarengu aruanne 2019/2020 esikaas.

maaressursist on riigiomandis, 1% kuulub oma-avalitsustele, on ka selle ruumi n-ö avalikkus piiratud, näiteks riigikaitsemaa. Samuti võib avalik huvi puudutada ka seda 59% Eesti territooriumist, mis on eraomand.

Ruumil on ühtlasi oluline roll ühiskondlike protsesside kujundamisel. Avaliku ruumi, sealhulgas eraõigusliku ruumi kasutamine ja kujundamine peegeldab seda, kuidas ühiskond on organiseeritud. Mida avatum ja demokraatlikum on ühiskond, seda paremad on kaasarääkimise võimalused ruumi kujundamisel ja läbipaistvamad ruumiotsused. Ruum ise mõjutab inimeste olemist ja käitumist ning kujundab mõtteviisi nii kollektiivsel kui ka üksikisiku tasandil. Lisaks on avaliku

ruumi olemus viimastel kümnenditel tugevasti muutunud. Suhtlemine digiplatvormidel pakub avaraid võimalusi kohtumisteks nii tuttavate kui ka võõrastega. Nii võib digitaalne aruteluruum olla täiendus linnaväljakule või külaplatsile. Avalik digitaalne ja füüsiline ruum on omavahel tihedalt läbi põimunud, tekitades aja ja ruumi tihenemise efekti – digitaalselt saame olla samal ajal mitmes ruumis korraga.

Põhisõnumid

- Eesti on inimarengus edenenud maailma riikide hulgas 30. positsioonile, kuid jäänud sinna püsima. Eesti elanike heaolu kasv on olnud võrrelduna teiste maailma riikidega tähelepanuväärne. Riigisiselt süveneb piirkondlik sotsiaalne kihistumine.
- Eesti suurlinnastumist väljendab Suur-Tallinna jätkuv kasv: inimesed, majandus ja teenused koonduvad Tallinna linnapiirkonda ning ülejäänud Eesti kahaneb ja taandareneb.
- Eestile kui tervikule tekitab suurlinnastumine tasakaalutust nii riikluses, halduses, majanduses, elu-, ruumi- ja keskkonnakvaliteedis. On aeg hakata tegema linnapoliitikat, luua riiklik raamistik ja sihtmeetmed, lähtudes linnapiirkondadest, mitte linnapiiridest.
- Eestlaste mitmepaiksus seob Tallinna maakondadega ning linnad küladega. Inimeste igapäevaste tegevusruumide laienemine ja haldusreform on toonud kaasa ruumilise identiteedi lahjenemise. Autokasutusel põhinev elulaad, elu- ja tegevuskorraldus võimaldab tegutseda samaaegselt nii linnas kui ka maal. Mitmes kohas elamine, mis on tingitud töörändest, maakodudest, perevõrgustikest, sõpruskondadest, õppimisest ja vaba aja veetmisest, eeldab senisest paindlikumat ruumiplaneerimist ja halduskorraldust.
- Avalik arutelu loob parema elukeskkonna ja püüdleb ühismeelele. Aruteluks vajalike oskuste arendamine on riiklik huvi. Osalusdemokraatia edendamiseks on vaja senisest enam toimivaid,

lähipaistvaid ning tagasisidestamisel põhinevaid kodanikkonna kaasamisviise. Sellele aitavad kaasa nii digiplatvormid, analüütilisel argumentatsioonil põhinev meediaruum, asjatundlikud ametnikud kui ka usaldusväärsed eksperdid. See kõik tagab teadmiste vahetuse ning loob usaldust riigi ja tema kodanike vahel.

- Ehituspärand ja looduslad kultuuri osana tugevdavad Eesti inimeste keskkonnasuhet ja kodutunnet.
- Mitmekesise elukeskkonna eeldus on säästva arengu põhimõtetest lähtuv ehituspärandi kaitse koos investeringukavaga, mis tagab riigile oluliste hoonete säilitamise, kasutuselevõtu ja haldamise. Eesti inimeste keskkonnateadlikkus on kiiretes ja järskudes muutustes, mis selgitab viimaste aastate ühiskondlikke vastasseise looduslade kasutamisel. Looduslade teadlik planeerimine ja parem külastuskorraldus aitab parandada linlaste tervist ning hoida sidet loodusega.

Selle sajandi esimestel kümnenditel on maailmas haigusi, nälga ja vaesust tõrjudes saavutatud elustandardi kiire kasv. Kuid tänapäeval on maailm uue ebavõrdsuslaine võimuses ning 2019. aasta lõpus ilmunud globaalse inimarengu aruande keskne teema on ebavõrdsus kui inimeste heaolu kõige suurem takistaja. Aruannet raamistab tulevikku suunatud sõnum, et viimasel aastakümnel on lisandunud kaks uut üleilmset suundumust, mis mõjutavad inimeste heaolu kõikjal maailmas: tehnoloogia kättesaadavus ja kliimamuutus. Tehnoloogilised edulood nagu tehisintellekt ja masinõpe süvendavad lõhet nende elanikurühmade ja riikide vahel, kel ei ole võimalusi tehnoloogilise arenguga kaasa minna. Kliimakriis tabab juba praegu valusamini vaesemaid maailma piirkondi ja vähekindlustatud elanikurühmi. Hinnanguliselt põhjustab kliimamuutus maailmas aastatel 2030–2050 alatoitumise, malaaria, kõhulahtisuse ja kuumarabanduse tõttu 250 000 lisasurma aastas.

Eesti suurlinnastumist väljendab Suur-Tallinna jätkuv kasv: inimesed, majandus ja teenused koonduvad Tallinna linnapiirkonda ning ülejäänud Eesti kahaneb ja taandareneb

Eesti kaart on lihtne. On suurlinn Tallinn, on ülikoolilinn Tartu, on suvituslinn Pärnu, on hilistööstuslik Kirde-Eesti, järjest enam puhke-, põllu- ja metsamajanduslik Lõuna-Eesti ja meretagused saared. Lihtsamalt saab Eesti jagada kaheks – on Tallinn ja muu Eesti, kaheksast viieni tõiselt tegusad maakonnalinnad ning rahvuspargistuv ääremaa. Need ei ole sildid, vaid Eesti tegelik ruumistruktuur ja haldusjaotus. Ruumilise arengu mõttes on sotsiaalteadlaste 2000. aastal osutatud „Kaks Eestit“ saanud nüüd reaalsuseks

Linnastumisprotsess põimib kokku turumajanduslikud globaalvõrgustikku ühendatud tegevused ning intensiivistab maakasutust. Linna tähendust ja mõju ei saa mõõta üksnes linnavormi, tiheduse ja teiste ruumitunnustega. Tänapäeva linn määratleb end halduspiire ületava sotsiaalruumilise jõuna. Nii ei ole ka Eesti linn praegu enam traditsioonilise arusaama kohaselt ühe selgelt eristuva linnakeskusega tööstuslik tiheasula. Praegused 47 halduspiiridega linna moodustavad Eestis linnasüsteemi tinglikult, sest enam kui poolel neist napib 21. sajandi mõistes suurust ja linnalisi omadusi. Linnastumisel, iseäranis suurlinnastumisel on arvestatavad negatiivsed välismõjud eeskätt linnaruumi- ja keskkonnakasutuses, aga ka sotsiaalses plaanis, nagu näiteks ühiskonna kihistumises. Nõnda ei ole Tallinn teiste suurlinnade seas sugugi suur.

Linnaareng tervikuna põhineb Eestis linna-maa laienemisel, maavõtul. Aastatel 2000–2017 on asustusalade pindala Eestis suurenenud 138 km² võrra. Maakasutuse muutusena on Eestis neil aastatel tinglikult rajatud juurde üheksa Viljandi linna, aga tegelikkuses ega kaardil ühtegi uut linna pole. Samal ajal iseloomustab linnade kasvu killustatus ja hajumine.

Praeguse seisuga elab linnakeskkonnas 920 000 inimest ehk 69% Eesti elanikest, kellest omakorda

Suur-Tallinnas umbes 550 000 ehk 40% Eesti elanikest. 21. sajandi kahe esimese aastakümne suurlinnastumine on juba kujundanud Eesti arengulugu, kuid ei ole veel võrreldav massilise elamuehituse ja sisserändeajastuga 1970.–1980. aastatel. Suur-Tallinna kasv 2010. aastatel on tähendanud laialdasi ja veel suuremaid kinnisvaraarendusi ning liiklutaristut, linnaasumite segregatsiooni, uusasumite killustatud laienemist ning vähenevat avalikku linnaruumi. Kiire autostumise kasvuga võtavad üha suurema osa linnade territooriumist enda alla sõiduteed ja parkimiskohad. Ka taristuinvesteeringud on suunatud eelkõige sõiduteedesse, vähem kõnni- ja jalgrattateedesse, linna väljakutesse ja parkidesse. Autostumisega kaasnev inimeste vähene füüsiline liikuvus võib omakorda mõjutada füüsilist ja vaimset tervist, mille näitajad tingituna ülekaalususest ja vaimsetest häiretest on terves Eestis viimastel kümnenditel languses. Sillutatud ja ehitatud linnamaaks ohverdatakse linnarohelus, mis on teravnevas kliimakriisis omandanud järjest olulisema tähenduse nii elurikkuse ja süsinikusalvena kui ka linna tehiskeskkonna ja inimeste tekitatud keskkonnamõjude puhastamisel ja puhverdamisel. Tormakas linnakasvus põrkuvad sageli avalikud ja erahuvid (nt Viimsi valla arendustegevus, Tallinnas Kalamaja tihendamine jne).

Tallinnale pakub arengupotentsiaali kaksik-linnastumine Helsingiga. Teadmismajandust ja innovatsiooni arendav tulevikulinn Talsinki võiks liita Helsingi üleilmselt tunnustatud teadmus- ja elukvaliteedi Tallinna uuenduslikkuse ja kasvuhuuga. Kui nii läheb, siis sünnib miljonilinn, maailmalinn.

Eesti inimeste mitmepaiksus seob Tallinna maakondadega ja linnad küladega

Kõik maakonnad peale Harjumaa on kahanemas. Aastatel 2000–2018 lisandus Harjumaale 10% rahvastikku, samal ajal kui Tartumaa rahvastik vähenes 4%, teistes maakondades jäi elanikke vähemaks kümnendiku kuni veerandi võrra. Kahanemine on suurlinnastumise pöördprotsess.

Tallinna eeslinnaasumis elavad noored lastega pered, maa-alevikus üle viiekümnesed. Kahanev on piirkond, mille elanikkond väheneb olulisel määral ühe põlvkonna jooksul. Maakonnad kaugenevad Tallinnast nii ruumiliselt, majanduslikult, sotsiaalselt, elutingimuste poolest kui ka kultuuriliselt. Selle arengu keskmes on viimasel kümnendil vastuseid ootav küsimuste kimp: kas kahanevatel maakonnalinnadel on jõudu, et maakondi käima tõmmata; kas ettevõtluskeskkond on piisavalt elav ja mitmekesine ning kas töøjõubaas ja -areaal on küllaldane majanduse arenguks?

Kahanemisküsimus ei taandu pelgalt töörandele ja suurema sissetuleku otsingutele. Elamufondi ülejääk ja vananemine nii elutingimuste poolest kui ka ehitustehniliselt on muutnud paljud Eesti pered kinnismaisteks, kuivõrd nende kodu turuhind on madal. Samal ajal puudub maakondades noortel peredel võimalus alustada elu uuselamus, uues kodus. Ebavõrdsus elamistingimustes ja kinnisvarahindades, alaealist ja pensioniealist elanikkonda liikuvusvaesusesse lükkav harv ühistransport süvendab üldist regionaalset ebavõrdsust Eestis.

Maakonnatasandi ja maakonnalinnade nõrgenemine on kiirendanud suundumust kahe-keskuse Eestiks, mis koosneb Tallinnast ja Tartust, kattes nende tagamaad tunniajase autosõidu raadiuses. Töökoht liigub Tallinna ja Tartusse ees, elukoht ja teenused tulevad järele. Ülikooliõpingute järel ei naase paljud noored kodukohta, vaid jäävad elama Tallinna või Tartusse. Seda laadi protsessi leevendab eestlaste mitmepaiksus (*multilocality*). Arvukalt elanikke omab kahte kodu, ühte linnas ja teist maapiirkonnas, kuhu sõidetakse nädalavahetuse ti ja suvepuhkuseks. Nendele lisanduvad hargmaised pered, kes elavad piiri taga ja käivad Eestis puhkamas. Hargmaisus on toonud Tallinnale Helsingi ja Stockholmi lähemale näiteks Rakverest või Paidest, seda nii ajageograafiliselt elu- ja töökohtadena kui ka eluoluliselt. Sestap jäävad maakonnad, aga ka ülikoolilinn Tartu üleilmastumisprotsessides siseisolatsiooni. Ka koduläheduse mõiste on aja ja ruumi tihenemise ja kiirenemise ja linliku elumudeli tõttu muutunud, laienenud ülelinnaliseks

või isegi piirkondlikuks. See omakorda on lahjendanud ruumilist identiteeti, hägustanud kodulinna ja koduküla tähendust.

Kestliku kahanemise võtit ei ole seni pakkunud ruumilised ümberkorraldused riigihalduses ega ka haldusreform. Üha hõredam asustus ühelt poolt sundis keskvalitsuse nõudmisel maavaldu liituma ja ühiselt maaelu korraldama, kuid teiselt poolt liiguvad teenused ja muud sotsiaalsed võrgustikud linna (ostu- ja vabaajakeskused, haridus- ja raviteenused jm). Ettevõtlust edendavad ja maa-piirkondi elavdavad EL-i programmid ja projektid on mõjunud tagasihoidlikult, sest on jõudnud suurel määral linnapiirkondadesse. Konkurentsivõimele keskenduv regionaalpoliitika on toetanud turumajanduslikke arengusuundumusi ega ole ääremaastumisprotsessi vähendanud.

Eestis ootab lahendamist kohapõhine targa kahanemise plaan kolmes valdkonnas: töökohad, elukohad, põhiteenused. See eeldab Eesti piirkondade arengu kavandamist ja lahendamist kahes põhimõtteliselt erinevas võtmes: turumajanduslikel printsiipidel kasvu ja konkurentsivõtmes ning solidaarsuspõhimõttel kestliku kahanemise võtmes. Eesti vajab kaht haldusmudelit, üht suurlinnastumise, teist kahanemise puhuks

Avalik arutelu loob parema elukeskkonna ja püüdleb ühismeelele

Samavõrd kui avaliku füüsilise ruumi olemus on viimastel kümnenditel olulisel määral muutunud, on muutunud meie suhtluskeskkonnad. Suhtlemine ja sotsialiseerumine digiplatvormidel pakub avaraid võimalusi aruteludeks ja kohtumisteks tuttavate, aga ka täiesti võõraste inimestega. Virtuaalne ruum võtab üle füüsilise ruumi funktsioone. Nii nagu elukeskkond ja füüsiline ruum, peab arutelu-keskkond olema mitmekesine ja tasakaalustatud. Praegu on traditsiooniline paberväljaannetega ajakirjandus taandumas uute meediavormide ees ning seeläbi võimendamas digilõhet. Ühtlasi on see tähendanud mitmel pool Eestis kohaliku inforuumi ahenemist. See viitab probleemile, et

vanemaealised ei saa osa meediaruumist, sest nende digipädevus on ebapiisav. Avalike teemade arutamisel võrgumeedias on toimunud liikumine argumentatsiooni ülelihtsustumise suunas. Suhtluses on valdavalt kiiresti mõistetavad ja tugeva emotsionaalse laenguga sõnumid. Samal ajal on nii uue meedia kui ka sellest tulenevat kajakambrite mõju aruteluruumile üle hinnatud. Sotsiaalmeediast pärit emotsionaalne suhtlusviis on üle kandunud kogu meediaruumi, kus eksperdi ja tõenduspõhist argumentatsiooni võidakse ära kasutada eri positsioonide vastandamiseks ning argumentide tühistamiseks selle asemel, et leida väitluses ühisosa. Samal põhjusel ei soovi Eesti noored osaleda avalikus debatis. Suhtluskultuuri kuulub oskus järgida avaliku suhtlemise head tava.

Eesti kodanikuühiskonna eestkõnelejad on seisnud hea selle eest, et edendada nii arutelu- kui ka kaasamiskultuuri. Sellegipoolest on kodanikuaktiivsus Eestis vähenenud. Iseseisvunud Eestis on ruumi planeerimise praktikad ja tavad muutunud avatumaks, demokraatlikumaks. See on kinnistamas inimestes arusaama, et kaasamine on osa kvaliteetse elukeskkonna loomisest ja kujundamisest. Ometi iseloomustavad valdava osa Eesti elanike suhtumist kaasamisse pigem passiivsus ja pessimism. Põhjusena saab välja tuua vähese tagasisidestamise ja formaalse suhtumise, mis kahandab kaasamise tähendust ja usaldusväärsust ning tekitab kaasamisväsimust. Avaliku ruumi eest seisvad huvirühmad otsivad aktiivselt dialoogipartnereid avaliku sektori või erasektori hulgast ning tõukavad tagant kodanikuühiskonna ja demokraatlikuma kaasamiskultuuri arengut. Vaatamata sellele on avalik haldus muutunud kohmakalt bürokraatlikuks ja ühtlasi spetsiifiliselt tehnokraatlikuks. Konsensuse leidmist raskendab erialakeele barjäär planeerijate, projekteerijate ja kodanike vahel. Avalikuks aruteluks interneti sügavustes esitatud tehniliselt detailirohked joonised ja kirjeldused ei jäta tavainimesele võimalust kaasa rääkida oma piirkonna arengus. See omakorda on toonud kaasa arendamise ja ruumilise muutuse eituse, mitte-minu-tagahoovis-suhtumise.

Arutelu kehv kvaliteet on infoajastu suurimaid probleeme. Parema ruumi loomiseks ja osapoolte arusaamade selgitamiseks on mitmesuguseid lahendusi. Tasakaalustatud, ühismeelele püüdlev aruteluruum on ühiskonna eri gruppide koostöö ja sidustamise eeldus. Aruteluks vajalike oskuste arendamine on riiklik huvi. Kodanikupädevust ja aruteluoskusi on tarvis parandada, et võimestada kodanikke ja edendada laiapõhjalist demokraatiat. Võimalusi selleks pakuvad arendamisel digiplatvormid, asjatundlikud ametnikud ja usaldusväärsed eksperdid.

Kultuuriruumi lahutamatu osa on materiaalne ja füüsiline ruum kui rahvuse enesekirjelduse viis, nii nagu on seda ajaloo- ja tekstinarratiivid. Elukeskkond oma tänaste ja ajalooliste hoonete, linna- ja külastruktuuri, asustusstruktuuri ning maakasutusega kannab endas eri ajalooetappide kihistusi. Seeläbi on maastik koos kujundamise ja kujutamise üheks olulisemaid kollektiivse mälu ja identiteedi loomise vahendeid samamoodi, nagu on seda eestikeelsed tüvitekstid, filmid, teatrietendused või laulu- ja tantsupeod.

Kultuuripärandi kasutuselevõtt muudab väikelinnad ja maa-alevikud tervikuna atraktiivsemaks nii elanikkonnale kui ka piirkonna küllastajatele. Seda laadi mõtteviisi juurutamise eeldus on põhjalikud sotsiaal-majanduslikud mõjuanalüüsid ja terviklik vaade nii ehituspärandile kui ka tervele piirkonnale, samuti võimalikult paljude osapoolte huvide ja võimalustega arvestamine. Samuti on kohane iga objekti puhul küsida, mis on ehituspärandi säilitamise eesmärk või milline on riigi või siis eraomaniku suutlikkus kaitsealustesse objektidesse investeerida. Mitmekesisema elukeskkonna seisukohast vajab Eesti ehituspärand kaitset koos sotsiaal-kultuurilise ning majandusliku mõjuhindamise, riikliku investeringukava ja meetmetega, mis tagavad riigile prioriteetsete ajalooliste hoonete säilitamise, kasutuselevõtu ja haldamise.

Viimaste kümnendite linnastumisprotsess on avaldanud mõju kultuuriloomel. Eestis on rohkelt säilinud põlvest põlve suulise pärimuse teel edasi kantavaid kultuuripraktikaid, nagu näiteks seenel-

ja marjulkäik ning aiasaaduste kasvatamine ja konserveerimine. Loodust kaitstakse ja keskkonnast hoolitakse. Selle tõestuseks on iga-aastane tuhandeid Eesti inimesi koondav „Teeme ära” talgupäev. RMK puhkealad on linlaste seas ülipopulaarsed ning mitmel pool külastuskoormuse piiril. Sellegipoolest on Eesti elanikkonna kontakt loodusega vähenemas ja nii on paar viimast põlvkonda Eestis kaotamas looduse tundmist laiemalt, samuti esineb põhjendamatu looduskartust. Eesti elurikkuse ja looduspaikade kadu ning tehiskeskonna laiendamine annavad märku Eesti ühiskonna väärtussüsteemi katkestustest, mis selgitab viimaste aastate konflikte ruumi planeerimisel ja looduskasutuses. Selline kultuurikatkestus on otseses seoses keskkonnateadlikkuse ja -käitumisega. Meil ei ole võimalik suurendada inimeste ökoloogilist teadlikkust, kui loodusega kokkupuude piirdub telesaadete, ajakirjas avaldatud fotode või loodusmuuseumi külastusega. Kliimamuutuse ja bioloogilise mitmekesisuse küsimustesse hakatakse ühiskonnas tõsisemalt suhtuma siis, kui inimene kogeb, tajub ja tunnetab loodust vahetult. Terviklik, eesmärgipärane planeerimine Eesti linnapiirkondades peatab inimeste tervisele ja heaolule ülioluliste linnalähedaste ja linnasiseste rohealade täisehitamise.

Tulevikuvaade

Linnad on võimsa sotsiaal-majandusliku mõjujõuga, kuid samal ajal haavatavad süsteemid. Inimarengu aruande autorid juhivad järjekindlalt tähelepanu, et Eesti suuremate linnade, kuid eriti Tallinna linnapiirkonna kasv tehiskeskonna hoonestuse ja taristuna on rajatud tihtipeale inimeste vaimsele ja füüsilisele heaolule tähtsa avaliku ruumi ja roheluse arvelt. Samuti tuuakse välja kliimamuutuse ning kiire autostumise omavahelist seost. Süsinikuheite vähendamine sõltub kliimasõbralikumate liikuvusviiside eelistamisest.

Säästva arengu põhimõtteid järgivale ja head elukvaliteeti pakkuvale linnakeskkonnale on iseloomulik, et selles on hea olla nii 8- kui ka 80-aastaselt inimesel. Uut linnaajastut Eestis edendab Tartu

linn teel Euroopa kultuuripealinnaks, määratledes linnakultuuri linnaruumi ja elukeskkonnana. Lähiaastatel eelistab Tartu taristuinvesteeringutes jalakäijaid ja rattureid, vääristab südalinna, rajades lastele ja eakatele sobivaid linnaparke ning luues uut otstarbekohast arhitektuuri ja tänavakultuuri. Ka Pärnu on seadnud eesmärgiks parandada elanikkonna tervise seisundit linnakeskkonna kvaliteeti tõstes. Linnade koostöö ülikoolide ja terviseasutustega tervist toetava keskkonna loomisel võimaldab luua vundamendi rahvatervise parandamiseks ning seeläbi otseste tervisekulude vähendamiseks.

Ei Põhjala ega ülejäänud Euroopa pole suutnud seni maapiirkondadele kahanemist pidurdavat poliitikat välja pakkuda. Mõningaid Eestile sobivaid häid näiteid pakuvad eeskujuks Põhjamaad. Eesti ei ole oma ääremaastumisega erand, kuid tulenevalt Eesti geopoliitilisest asendist võib see osutuda riikluse probleemiks. Järjest hõredam püsisüstus piirialadel loob ruumilise vaakumi, kus tegutsevad Eesti sõjaväelised ja jõustruktuurid. See on tihti ainus võimalus tagada riigi kohalolek. Piiriäärsete piirkondade teema eeldab tihedamat koostöös teiste Balti riikidega. Haldusreformi järel vajavad maapiirkondade inimesed kindlustunnet, et kvaliteetsed teenused on kättesaadavad kõigile elanikkonna eagruppidele. Teiste riikide kogemusele tuginedes võib elanikkonna piirkonda püsimajäämise ja noorte piirkonda meelitamise võti peituda kodanike aktiivses osalemises piirkonna arenguprotsessides ja nende suunamisel. Kohaliku omavalitsuse jõustav, koostööle kutsuv avatud valitsemine tagab usaldusväärse õhkkonna, et koha arengu kavandamine ja elluviimine muutub inimestele oluliseks ning kohalikel elanikel on võimalus ise piirkonna arengut suunata. Need on strateegilised pikaajalised kokkulepped, mis rajanevad usaldusel ja kestavad poliitikaüleselt.

Eesti kodanikuühiskonna loimimisel valitsuse, ametiasutuste ja kohaliku tasandi otsustusprotsessidesse on kasutamata potentsiaal. Osalusdemokraatia edendamiseks vajame esiteks senisest enam toimivaid, läbipaistvaid ning tagasisidetamisel põhinevaid kodanikkonna kaasamisviise.

Need tagavad teadmiste vahetuse ning loovad laiemat usaldust riigi ja tema kodanike vahel. Teine usalduse loomise mehhanism ühiskonnas on andmete kättesaadavus ja nende täpsus. Ühiskonna innovatsiooni veab tark linn, mis põhineb reaajas jälgitavate avaandmete tõlgendamisel ning eraettevõtete, ülikoolide ja kodanikualgatuste lõimitud teadmussiirdel. Avaandmetel põhinev kodanikuteadus saab täiendavalt pakkuda sotsiaalse innovatsiooni lahendusi linna- ja maakogukondadele ning ühtlasi olla partner riigile ja kohalikele omavalitsustele spetsiifiliste probleemide lahendamisel. Seeläbi on kodanikuühiskond ühiskonna sidusust loov partner, kes kaasamise kaudu mõjutab valitsemise protsesse.

2. EESTI ELUKESKKONDADE MITMEKESISUS TOIMETAJA KADRI LEETMAA

Põhisõnumid

- Säiliva keskustevõrgu kokkuleppimine ja hoidmine võimaldaksid elada üle kogu riigi, ka ääremaal.
Kui enamik Eesti keskustest jätkuvalt kahaneb, ei ole tulevikus võimalik elada kõigis Eesti piirkondades. Ääremaastumine ei ohusta ainult maakohti, põhiteenused on kadumas maakonnalinnadest, kahanevad ka regioonikeskused. Ääremaastumist võimendab maa- piirkondade ja väikelinnade häbimärgistamine.
- Eesti kaugemad linnad ja regioonid on kahe- kordses ääremaa positsioonis; sellest aitaks välja tulla seesmiselt ja rahvusvaheliselt hästi ühendatud asustussüsteem.
Eesti äärealad asuvad kaugel nii Eesti suurematest linnadest kui ka Euroopa keskustest. Riigi suured rahvusvahelised taristuprojektid on olulised, kuid kasu neist on vaid siis, kui sellest võidab kogu riik. Autopõhisest liikumisest üksi ei piisa, auto teeb ühe osa inimesi liikuvateks, kuid isoleerib teised (nt eakad, noored ja lapsed).

- Eeslinnaline ja maaline elulaad vajab (ümber) mõtestamist, praegune planeerimata eeslinnas- tumine ja ääremaa kahanemine üheülbastab elukeskkonda.

Praegune eeslinn lõhub avaliku ruumi linnas ning ignoreerib avaliku ruumi vajadust eeslinnas. Samuti käiakse eeslinnaaladel loodus- ja kultuurmaastikega ümber pillavalt. Kahanevas maakeskkonnas on järjest vähem maaliselt elavaid inimesi, kelle elulaad seostuks otse- selt traditsioonilise loodus- ja kultuurmaastiku kujundamisega.

Lähtekohad Kadri Leetmaa

Selles peatükis laiendame avaliku ruumi mõistet kogu Eesti asustussüsteemile. Räägime Eesti inimeste elukeskkonna kvaliteedist asustussüsteemi eri osades. Üks peatüki märksõnu on elukeskkon- dade mitmekesisus. Suhteliselt väikese rahvaarvu ja territooriumi kohta on elukeskkondade valik Eestis lai ja see on omaette väärtus. Rääkides asustussüsteemist kui avalikust ruumist, peame siin peatükis silmas õigust ruumile – kõigi inimeste võimalust teha valik paljude elukohtade vahel nii, et peamised elamist võimaldavad teenused ja hüved oleksid kättesaadavad. Avame avaliku ruumi mõiste demokraatlikku ühiskonda iseloomustava kahe teineteist täiendava teema kaudu, milleks on ligipääsetavus ja koha kättesaadavus.

Suhteliselt väikese rahvaarvu ja territooriumi kohta on elukeskkondade valik Eestis lai ja see on omaette väärtus.

Eestis on ühtlustumas nii elukeskkonnad kui ka elulaadid. Loodus- ja kultuurmaastikke on viimase kolme kümnendi jooksul vaesestanud põllualade täisehitamine, põldude metsastumine ja intensiivistuv metsaraie. Muutunud on maalise ja linna- lise elukeskkonna tähendus. Inimeste soov elada väljaspool tihedat linna on toonud maastikupilti eeslinnaasumid kui linna-maa hübriidvormi. Kogu asustussüsteemis on tööeline elanikkond valda- valt rännanud suuremate linnaregioonide suunas,

kus asuvad koolid ja töökohad. Maal on põllumajandushõive vähenenud ja järjest vähem inimesi tegelevad nende „maaliste“ tegevusaladega, mis on ajalooliselt maamaastikke kujundanud.

Autostumine ja hea maanteevõrk on teinud inimesed liikuvamaks, tuues kohad üksteisele tunnetuslikult lähemale. Sellest võidavad need inimesed, kellele autoga liikumine on enesestmõistetav, teiste (nt eakad, lapsed, noored) ühistranspordist sõltuvate elanikurühmade jaoks on üksnes autopõhine liikuvusmudel ebasoodne suundumus. Muutused majanduses ja keskuste võrgus on suurendanud liikumisvajadust. Võimalusi elukeskkondade vahel valida piirab see, kui võrd on töö ja eluks vajalikud teenused elukoha läheduses olemas. Veel kolm kümnendit tagasi oli enamik maapiirkonna töökohti majandikeskustes, mis toimisid ka esmaste teenuskeskustena. Praegu tähendab suurematest linnadest eemal elamine pendelrännet tihti suure vahemaa taha, sest isegi maakonnalinnadest on paljud funktsioonid (head koolid, arstiabi ja teised igapäevaseks toimimiseks vajalikud teenused) kadunud.

Maapiirkondade kahanemine on üleeuroopaline suundumus. Tegemist on nõiarisingiga, mida on keeruline katkestada: töökohtade kadumisel lahkuvad piirkonnast inimesed, siis pole enam kriitilist tarbijate hulka teenustele, kaovad teenustöökohad ja tekib surve eluliselt vajalike teenuste pakkumise lõpetada. Nii on olnud ka Eestis. Nõukogude aja lõpp, põllumajanduse õitsenguaeg, oli maapiirkondade ja ääremaa väikelinnade kuldajastu. Pärast seda on ääremaal üles kasvanud noored asunud õppima ja tööle linna või väljapoole Eestit, kodukohta tagasi tulekuks põhjusi aga napib. Eriti kiiresti on kahanemine ääremaal toimunud Kesk- ja Ida-Euroopa riikides. Kui vanades EL-i liikmesriikides kahanes perioodil 2001–2011 rahvastik veidi enam kui 35% maaomavalitsustes, siis uutes EL-i riikides oli kahanevate maaomavalitsuste osa keskmiselt 60%, Baltimaades koguni üle 80%.

Kahanemine ääremaal ei jää ainult kaugete maakohtade mureks, järgmisena haarab see ääremaal asuvad keskused ja terved regioonid.

Ka Eestis on jälgitav asustussüsteemi alumiste astmete järk-järguline tühjenemine. Praegu on Eestis vaid kaks kasvavat linna, Tallinn ja selle satelliitlinn Saue. Kõik maakonna- ja regioonikeskused kaotavad rahvastikku.

Taanduv keskuste võrk piirab ääremaal elamise võimalusi. Keskuste võrk toimib hierarhilisena: lähikeskuses peaksid olema esmatasandi teenused, kaugemates keskustes need teenused, mida vajatakse harvem. Kui igapäevatoimetused saab ümbruskonnas aetud, puudub vajadus kodukohast ära kolida. Oma olemuselt ongi pendelränne väljarännet asendav nähtus – ehkki aja- ja rahakulukas ning loodusressursse raiskav, takistab see ääremaa tühjenemist. Põhimõtet, et keskused on end ümbritsevate piirkondade teenindamiseks vajalikud, on püütud järgida Eesti maakondade planeeringutes. Statistikaamet on koostöös siseministeeriumiga välja töötanud kogu Eestit katva toimepiirkondade ja keskuste süsteemi, mille hoidmine võiks olla toimiv mudel ääremaa tühjenemise vältimiseks.

Aastal 2000 pakkus Rein Ahas kaasautoritega välja Eesti hajalinna idee. Hajalinnastunud Eesti visioon on põhjalikult lahti seletatud ka praegu kehtivas Eesti üleriigilises planeeringus Eesti 2030+. Selle visiooni järgi võiksid kõik Eesti eriilmelised kohad olla omavahel hästi ühendatud ja välismaailmaga seotud, nii saaksid inimesed elada Eesti igas asustatud paigas. Ka üleriigiline planeering rõhutab toimepiirkondade süsteemi kui ruumimudelit, eeldades, et toimepiirkonnad pakuvad elanikele heatasemelisi teenuseid, suurt lisandväärtust loovaid töökohti ja konkurentsivõimelist haridust. Ebaselgem on üleriigilise planeeringu seisukoht linnalise ja maalise elustiili erinevuste puhul. Öeldakse, et linlik elustiil on ülekaalus ka maal, ent samal ajal ei ole välja pakutud lahendust, kuidas linlik elu maal võimaldaks maaliste ruumiväärtuste säilimist pikas ajaperspektiivis.

Rahvastikuandmed näitavad, et hajaarengu ehk suurtest linnaregioonidest ääremaale elama asumise asemel on seni toimunud elanike koondumine ääremaalt suurtesse linnaregioonidesse. Hajumine on toimunud vaid linnaregioonide

sees, linnast eeslinna. Näiteks rahvaloenduste vahel, aastatel 1989–2000, asus mujalt Eestist pealinnaregiooni elama ligikaudu 34 700 inimest, järgneval kümnendil, 2000–2011, juba ligikaudu 51 000. Vastupidises suunas, Tallinna regioonist mujale Eestisse liikus 1990. aastatel ligikaudu 23 000 ja 2000. aastatel 20 000 inimest. Tallinnast tagamaale elama asunute arv aga kahekordistus 2000. aastatel (u 34 000) võrreldes 1990. aastatega (u 17 000). Hilisem rändestatistika näitab trendi jätkumist: Harjumaalt mujale Eestisse lahkus 2018. aastal 5259 inimest ning mujalt Eestist saabus Harjumaale 7899 inimest. Tallinnast on viimastel aastatel lahkunud mujale Harjumaale aastas ligikaudu 4500–5000 inimest, vastupidises suunas on liikunud ligikaudu 3000.

Ülevaade peatüki temaatikast

Esimene teema, mille üle autorid arutlevad, on **regionaalne polariseerumine**, ääremaa piirkondade eemalejäämine riigi viimase paarikümne aasta majandusedust. Bianca Plüschke-Altöf, Bradley Loewen ja Kadri Leetmaa ning Tõnu Oja näitavad oma artiklites, et viimastel aastakümnetel on elanikkond kasvanud ainult pealinnaregioonis. Plüschke-Altöf ja teised toovad välja, et seda on kaudselt võimendanud Euroopa Liidu toetusrahad, mille jagamisel ei ole ääremaa eelistatud. Anneli Kährlik ja Annika Väiko näitavad, et ka KredExi elamute renoveerimise toetused on pikka aega jaotunud regionaalselt ebaühtlaselt jõukamate piirkondade kasuks.

Kährliku ja Väiko analüüsist ilmneb, et enamik Eesti inimesi elab ajakohastamist vajavatel elamispindadel. Suur osa elamufondist pärineb nõukogude ajast. Jõukamates linnaregioonides on inimesed suutnud elamistingimusi sagedamini parandada, kuid vaba eluasemeturu tingimustes on nii keskusregioonides kui ka ääremaal palju keerulisem majanduslikus seisus inimesi, kes seda ei suuda. Kõrgete kinnisvarahindadega pealinnaregioonis on isegi noorel keskmise sissetulekuga leibkonnal raske eluasemeturule siseneda. Samal ajal on

ääremaa linnades eluasemeid arvuliselt üle, kuid nüüdisaegsed elamispinnad (nt üürikorterid) peaaegu puuduvad. Tähelepanuväärne on Kährliku ja Väiko ning Antti Roose artiklitest tulenev teadmine, et head elamistingimused tänapäevase eluaseme mõttes ei kattu alati elukohaümbruse hea avaliku ruumi, looduskeskkonna ja ligipääsetavusega.

Ääremaal elamise puhul on ühendused keskustega elulise tähtsusega. Tauri Tuvikene, Merlin Rehema ja Dago Antov kirjutavad muude teemade hulgas ka hajaasustuse transpordiprobleemidest. Teenused ja töökohad kaovad lähikeskustest, samal ajal ei võimalda liinivõrk ja sõidugraafikud maal ainult ühistranspordist sõltuda ning ääremaa elanike liikuvuses mängib seetõttu suurt rolli auto. Elanike arvu kahanemine ja kasvav autokasutus takistavad omakorda regulaarse ühistranspordi käigushoidmist. Piirkonna sõltumine autotranspordist isoleerib inimesi, kes ise autoga ei sõida, näiteks eakaid.

Plüschke-Altöf, Loewen ja Leetmaa teised arutlevad, et ääremaastumine on nii objektiivne majanduse ja rahvastiku keskuspiirkondadesse koondumise ja ääremaa kahanemise protsess kui ka subjektiivselt elanike, arvamusiidrite ja otsustajate mõttemallides toimuv protsess. Kui EIA 2016/2017 rõhutas eesti- ja venekeelse elanikkonna paralleelmaailmu, siis lõhe pealinna ja ääremaa vahel pole väiksem. Autorid selgitavad, et maapiirkonnad on sageli kas laiale üldsusele „nähtamatud“ või on neil „mahajäänud piirkonna“ maine. Negatiivseid lugusid ääremaast loob eliit, kellel endal ei pruugi olla otsest seost ja kogemust nende piirkondadega. Häbimärgistamine hakkab objektiivset ääremaastumist võimendama, mõjutades piirkonda elama asumise ja investeerimise otsuseid.

Teine suur teema, mida artiklid lahti mõtestavad, on **eeslinnastumisega seotud planeerimisprobleemid**. Roose hindab eeslinnaelanikkonna suuruseks Tallinna, Tartu ja Pärnu ümbruses 130 000 inimest (kümnendik Eesti elanikkonnast). Oja näitab maakatte andmete alusel, et alates sajandi algusest (kiire eeslinnastumise aeg) on täisehitatud maa osatähtsus Eestis kasvanud umbes 1,3%. See ehitusalune maa ei ole tagasi pööratav endiseks

(nt põllumajanduslikuks) maakasutuseks. Et ka eeslinnaalade vaba maa täisehitamine kulgeb Eestis elamuturu nõudluse, mitte aga teadliku rohealade, maastike ja põllumaade planeerimise rütmis, siis loob praegune peamiselt erahuvidest lähtuv ehitustegevus linnade ümbruses katkestustega maakasutusmustrit.

Eesti eeslinnastumine on äärmiselt autokeskne. Nagu ääremaagi puhul, eraldab autosõltuvus siin elanikud liikuvateks ja vähem liikuvateks. Näiteks eeslinna-perede lapsed sõltuvad vanemate võimusest neid transportida. Autokesksus liikuvusmudelina ei ole sobilik lahendus ka eakatele, kelle osatähtsus on eeslinnaasumites samuti märkimisväärne (nt endised suvilapiirkonnad). Eeslinnaasumite autosõltuvus oleks hea linna- ja eeslinna planeerimise kombinatsiooni korral välditav: linnakeskused ei peaks avalikku linnaruumi planeerima eeslinnaelanike vajadusi (nt parkimist) arvestades.

Krundiväliseid sotsiaalse lävimise kohti on eeslinnaasumites vähe. Kui omavalitsus avaliku ruumi loomist planeerimisel sihiks ei võta, siis seda eraarendajate ja omanike algatusel tavaliselt ei teki. Eurorahad on küll võimaldanud rajada linna ümbrusse uusi kergliiklusteid, kuid uute või laiendatud eeslinnaasumite ruumikorraldus (nt teedevõrgustik, rohevõrgustik, avalik ruum, autota ligipääs eeslinnakeskusele) ei seostu loogiliselt varasemate eeslinnakeskustega. Nõukogude aja lõpus hakati Eestis majandite keskasulate arhitektuurile ja avaliku ruumi kvaliteedile rohkem tähelepanu pöörama. Taasiseseisvumise aja kolme kümnendi jooksul pole eeslinnakeskuste üldplaneerimise ja arhitektuurse kujundamiseni veel jõutud.

Kolmanda teemana kerkib peatükis esile **elukeskonna mitmekesisuse – linna ja maa erinevuste ning eriilmeliste loodus- ja kultuurmaastike – püsimine**. 1990. aastaid iseloomustas põllumaade kiire võsastumine, hiljem on protsess aeglustunud. Metsade raiemahtude üle on avalikkus aktiivselt arutlenud. Maakatte andmete alusel on metsad noorenemas ja okasmetsade osatähtsus vähenemas. Silmale nähtav on maakasutuse muutus linnade ümbruses, kus laienevad ehitatud alad.

Arenduste killustatust arvestades toimub siin loodus- ja kultuurmaastikega pillav ümberkäimine. Meetmed, mis peaksid elukeskkonna mitmekesisust hoidma nii ääremaal kui ka eeslinnas: looduskaitsealade kaitsekorraldus, rohevõrgustiku, väärtuslike põllumaade ja väärtuslike maastike planeeringud.

Kokkuvõttes kutsuvad kõik artiklid järele mõtlemale Eesti elukeskkonna mitmekesisuse kui väärtuse üle. Kõik elukohad ei peagi olema ühetaolised, kuid suured erinevused elamistingimustes, põhi-teenuste kättesaadavuses ja liikuvuses võiksid olla probleemid, mille lahendamisse riik süsteemselt sekkub. Ka inimese ja looduse koosmõjus tekkinud maastikud on paratamatult muutumises. Muutusi saab aga ka juhtida, seda on eriti oluline teha raskesti tagasipööratavate ja pikaajaliste protsesside puhul, nagu näiteks põllumaa, väärtuslike maastike või liigirikkuse kadumine.

Eesti maailmas

Euroopa ja maailma võrdluses on Eesti hõreda asustusega perifeerne riik. Meie äärealad on geograafiliselt kahekordselt ääremaa positsioonis – kaugel Eesti suurematest linnadest ning halvasti ühendatud Euroopa keskustega. Baltimaade ja Skandinaavia riikide asustus on hõre ja keskused on ajaliselt üksteisest kaugel, see seab oma piirangud majanduse arengule. Üleeuroopalise tähtsusega taristuprojektid (Rail Baltica, meretunnel, lennuühendused) annaksid potentsiaalselt suurema töö- ja ärivõimalustega Läänemere regioonile.

Võrreldes tihedate linnastunud piirkondadega Kesk-Euroopas, Kirde-Ameerikas ja mujal, on Eesti siiski **roheriik**. Võtame loodusaladele ligipääsu võimalust enesestmõistetavana, see on meile harjumuspärane ja väärtuslik. See on ka üks põhjusi, miks ollakse põhjendatult tähelepanelik ja tundlik planeeritavate suurte taristuprojektide keskkonnamõjude suhtes. Eesti ruumiarengus on olulised need mõlemad – loodusväärtuste säilimine ning ühendatus Euroopa ja maailma keskustega. Ääremaastumise ohjamise seisukohalt on aga suurte taristuprojektide planeerimisel oluline, et

ei suureneks regionaalne ebavõrdsus. Kasu ühendustest peaks saama kogu Eesti, ka ääremaa. Riigisisesed ühendused transpordisõlmedega peaksid paranema koos suurprojektide väljaehitamisega. Teisisõnu, riigi ressursse ei ole mõistlik suurprojektidesse paigutada, kui nende investeringute järel napib vahendeid, et teha uued ühendused kättesaadavaks ääremaale ja teelt eemale jäävatele keskustele, liiatigi kui ääremaa peab lõivu maksma loodusmaastike kadumisega. *Üleriigilise planeeringu sisemiselt hästi ühendatud hajalinnakontseptsiooni teostumist toetaks see, kui ka väiksemad linnad saaksid olla mitmekesise rahvusvaheliselt võrgustunud majandusega, mitte hääbuvad kohalikke teenuseid pakkuvad halduskeskused.*

Meie äärealad on geograafiliselt kahekordselt ääremaa positsioonis – kaugel Eesti suurematest linnadest ning halvasti ühendatud Euroopa keskustega.

Maailma ja Euroopa võrdluses sisaldavad palju looduslikku ka meie linnad. Isegi paneellinnaosad on hõredalt hoonestatud, neis on eluhoonete vahel rohkelt vaba ruumi. Puitlinnaosad Tallinnas ja Tartus on erakasutuses olevat maad ja rohelist silmas pidades isegi maalise või väikelinnalise iseloomuga. Hoogu koguvad linnaaianduse ja linnalooduse liikumised. Siit järeldub, et väikse kasutusintensiivsusega ja loodusega põimunud linnaruumi peetakse Eestis normaalsuseks. Kuna enamikus Eesti linnades rahvastik kahaneb, on aja küsimus, millal paljudes riikides normaalseks muutunud kahaneva linna planeerimise põhimõtted jõuavad meie väikelinnade, aga ka maakonna- ja regioonikeskuste planeerimisse. Seni on Eestis vaid Valga linn julgenud loobuda kasvuretoorikast ning võtta sihi tegelikkusega kooskõlas olevale kahaneva linna planeerimisele.

Ehkki Eesti suuremad linnad on maailma võrdluses pigem hõredad ja rohelised, on eeslinnastumine ka meil tavaline. Oluline eeslinnastumist soodustav tegur on Eesti linnade suhteliselt kehavad elamistingimused, mistõttu nüüdisaegseid eluasemeid rajatakse ja ostetakse nii linnas kui

ka linnapiiri taga. Eeslinnaaladel linnapiiri taga on tagaplaanile jäänud nii ühistransport kui ka avalik ruum. Euroopa linnades on uued eeslinnaarendused valdavalt suunatud ühistranspordi liinide lähedusse. Meil on omanikukesksus olnud omalaadne vaikiv ühiskondlik kokkulepe, see on kandunud ka ruumiplaneerimisse. Meie eeslinna arendamises on seni osalenud koduomanikud ise ja väikearendajad, kellega hea koostöötahte korral on võimalik häid kohalikke ruumilahendusi välja töötada. Paljudes maailma linnades on eluasemeturul suur roll rahvusvahelistel arendajatel ja ka omavalitsuste jaoks partnerina anonüümseks jäävatel finantsinvestoritel. Selleks globaalseks suundumuseks eluasemeturul peaksid tulevikus valmis olema ka meie linnaplaneerijad.

Üleriigilise planeeringu Eesti 2030+ hajalinnaruumimudel on rahvusvahelises võrdluses pigem Eesti oma tee. Enamasti vastandatakse kirjanduses hajaarengut kompaktsele linnale, viimast peetakse ressursisäästlikumaks. Põhjamaades, kus hajaasustus on samuti tavaline, on tegeldud vastavate teenusmudelitega. Leitakse näiteks, et vananev elanikkond ääremaal vajab kohandatud teenuseid, mis suure eakate osatähtsusega kohtades ei saa jääda üksnes nende omavalitsuste õlule, milles vaid eakad elavadki.

Seni aga puuduvad meil seirenäitajad, millega üleriigilises planeeringus sihiks seatud hajalinnadenemist ja selle eri elemente mõõta. Rahvastikustatistika järgi toimub linnastumise kõrval väiksema suundumusena ka vastulinnastumine (ränne suurtest linnaregioonidest väiksematesse), näiteks 2018. aastal lahkus Harjumaalt muudesse Eesti maakondadesse 5259 inimest. Suurem tõenäosus sellisteks elukohavahetusteks on küll vanemas tööeas inimestel ja eakatel, kes sageli naasevad oma kodukohta või asuvad elama suvekodusse, kuid väiksemas ulatuses (taas)avastavad maakohti ja väikelinnu ka nooremad inimesed. Paljudel juhtudel kombineeritakse linna- ja maakodu hüvesid. Juba 2000. aastate lõpus vahetas ligikaudu 5% Eesti elanikest sesoonselt oma elukohta. Et juba mitu aastakümnet on toimunud maalt väljaränne,

siis on maal kohti, kuhu alaliselt või sesoonselt minna. Sageli naastakse kohtadesse, millega on varasem side. Samuti määrab maalise sihtkoha valiku koha nähtavus ja kuvand, populaarsemad on saared, rannikualad, kultuuriliselt põnevad kohad. Ehkki hajalinnaruumimudel on üleriigilise planeeringu keskmeks, ei ole Eesti *ühiskonnas* seni selgeks räägitud, kuidas peaksid maalised väärtused, elulaad ja maastikud püsima, kui maal saaks valdavaks linnaline eluviis. Praegu puuduvad andmed, kui võrd minnakse ääremaale üksnes sealset maalist miljööd tarbima ning kes ja kuidas (taas)loob praegu maalist elukeskkonda.

Kuidas edasi?

Üleriigilise planeeringu visioon panna Eesti elukeskkondade mitmekesisus tööle hajalinnana pole seni praktilises elus teostunud. Seni on Eesti asustussüsteemis toimunud linnastumine (koondumine suurematesse linnaregioonidesse). Maakohtade õitsenguajast ehk 1980. aastatest alates on asustussüsteemi alumised astmed tühjenenud. Neid suundumusi täielikult ümber pöörata saaks teoreetiliselt ainult väliste tegurite mõjul põllumajanduse või mõne muu maalise tegevusvaldkonna oluliseks tõusmine näiteks olukorras, kus kliimamuutus parasvöötme põllumaa hinnaliseks muudab. Seni aga on Eesti ääremaapiirkondadel ja keskustel tarvis leida oma realistlik elanikkonda ja majandustegevust stabiliseeriv nišš.

Üleriigilise planeeringu visioon panna Eesti elukeskkondade mitmekesisus tööle hajalinnana pole seni praktilises elus teostunud.

Alternatiiv on jätkuv kahanemine ka järgmistel aastakümnetel. See aga seaks kahtluse alla meie õigusruumis sügavalt juurdunud seisukoha, et inimene peab saama elada kõigis Eesti piirkondades. Eesti põhiseaduse § 34 ütleb: „Igaühel, kes viibib seaduslikult Eestis, on õigus vabalt liikuda ja elukohta valida.“ *Üleriigilises planeeringus Eesti 2030+ on arengueesmärk „tagada elamisvõimalused Eesti igas asustatud paigas“.* Omavalitsustel on kohustus võimaldada laste koolitransport kõikidest

kodudest. Elu kadumist ääremaalt peetakse poliitilises retoorikas riigi julgeolekuohuks. Kui ruumilise arengu suundumused töötavad veel mõne aastakümne vastupidises suunas ning keskustevõrk, millele ääremaal elamine toetub, taandub, tuleb varem või hiljem riigil endalt küsida, kas suudetakse endal hoida ülesannet tagada ühendatus ja baasteenused igas kauges külas.

Suurkeskustest kaugel asuvate piirkondade stabiilsuse saab tagada ainult keskustevõrgu hoidmise abil. Kõige olulisemateks põhiteenusteks ääremaal ja kahanevates piirkondades on haridus ja tervishoid. Kõigis Eesti toimepiirkondades minimaalsete teenustasemetega kokkuleppimiseni on tarvis jõuda harupoliitikaülelt, et keskuseid ei nõrgendaks ühe või teise poliitikavaldkonna ülemäärane ja piirkondlikke erinevusi mittearvestav ratsionaliseerimine. Tõhusat regionaalpoliitikat ei saa ümberjagamise komponendita teha. Lähiaastatel, mil Euroopa Liidu uus 2021–2027 rahastusperiood algab, võiks senise EL-i toetusraha regionaalselt ühetaolise jagamise kriitiliselt üle vaadata. Hea näide on KredExi eluhoonete renoveerimise toetused, mis pikka aega konkurentsipõhiselt jagatuna toetasid pigem Tallinna ja Tartu linnaregioone, kuid millega on nüüd teadlikult asutud soodustama vähem arenenud piirkondi. Lähituleviku regionaalpoliitika sihtide kujundamisel võiks arutellu tagasi tuua Euroopa Liidu eelsed Eesti regionaalpoliitika programmid ja sihtalad, milles oli selgem suund vähem arenenud piirkondade toetamisele. 2000. aastate alguses oli muu hulgas lühikest aega regionaalpoliitika programmina töös ka keskustevõrgu programm.

Tõhusat regionaalpoliitikat ei saa ümberjagamise komponendita teha

Kõige olulisem regionaalse mõjuga harupoliitika valdkond on transpordi- ja muud ühendused eri piirkondade vahel. Ei piisa üksnes Eesti suurkeskuste sidumisest Euroopaga, tarvis on ka head riigisisest ühendust suuremate rahvusvaheliste transpordisõlmedega. Internet on Eestis olnud enam kui veerandsada aastat, *järgmise*

veerandsajandiga võiksid ühenduskiirused ja digilahendused võimaldada kaugtöö ja kohalolu kombineerimist piiranguteta. Ühendatud hajalinn pakuks võimaluse osa tööst teha rongis, bussis, miks mitte ka isesõitvas autos. Tuleviku Eesti hajalinn võiks pakkuda ka valikuvõimaluse, millal olla maailmaga ühenduses ja kõigile kättesaadav ning millal end üleilmsetest võrgustikest välja lülitada.

Võib-olla muutub aja jooksul ka täieliku omanikuühiskonna eeldus eluaseme- ja planeerimisvaldkonnas. Haridus- ja töövõimalusi üle Eesti ja üle maailma on palju, omanikuasustus aga kinnistab inimesed ruumis. Täisturumajandus on Euroopa riikide eluasemeturul pigem erand ning see on ka Eestis suurendanud elamistingimuste ebavõrdsust nii linnas kui ka piirkondlikult. Vajadus on rohkematele sihtgruppidele suunatud keskuse ja ääremaa eripärasid arvestava eluaseme- poliitika järele. Pärast „[Eesti 100 – hea avaliku ruumi](#)“ konkursi linnaväljakute lõpetamist võiks algatada võistluse „Hea avalik ruum eeslinnas“. Paljud uued eeslinnaasulad on rahvaarvult juba väikelinna suurused. Hea eeslinn oleks keskuslinna linnaruumi loomulik jätk, kus liikumine ühistranspordiga, rattaga ja jalgsi on mugav, ühine väliruum hästi kujundatud ning linnalähedased loodus- ja kultuurmaastikud annavad elukohale lisaväärtuse.

3. AVALIK LINNARUUM

TOIMETAJA EPP LANKOTS

Põhisõnumid

- Eestis on avaliku ruumi loome olnud süsteemitu ja killustunud eri fookusega planeeringute vahel. Kitsas vaade, mis ei võta arvesse näiteks transpordi, haridusvõrgu, turismi ja teiste valdkondade arendamise ruumilist mõju, ei aita saavutada paremat elukeskkonda. Ligipääsetava, ohutu, katkestusteta toimiva ja meeldiva avaliku ruumi loomine eeldab avalikult sektorilt eri valdkondade vaadete sidumist ja protsessi juhtimist.

- Aineeline kultuuripärand on ressurss, mille abil avaliku ruumi ja elukeskkonna kvaliteeti tõsta. Kui maakondadesse teenuste planeerimisel arvestatakse üksikotsuste laiemat ruumilist mõju, lahendab see mitu riigile olulist probleemi korraga. Kultuuripärandi kasutuselevõtt ja korrashoid aitab tihendada kahanevate asulate keskusi ja muuta väikelinnu atraktiivsemaks.
- Koosloome asemel on avaliku ruumi planeerimine Eesti linnades olnud pigem menetlusprotsessile keskenduv ja vormiliselt kaasav kui eri teadmiste ja andmete tuginev protsess. Kohalike kogukondade ja teiste huvigruppide osalus ei kindlusta automaatselt kvaliteetset avalikku ruumi, nagu ei taga põhjalikult kogutud andmed üksi demokraatlikku otsust. Ouline on leida kooskõla ruumikasutajate ning eksperditeadmise vahel, kusjuures nii eksperdid kui ka teadmised võivad jaguneda eri leeridesse.

Lähtekohad

Demokraatia seosed füüsilise ruumiga on euroopaliku tsivilisatsiooni ajaloos ilmnenu esmajoonel avaliku ruumi kaudu, mis peale selle, et see annab avalikule arutelule foorumi, on tähistanud linnastuva ühiskonna majanduslikku, poliitilist ja kultuurilist keset. Tänapäeval on avaliku ruumi tähendusväli veelgi laienenud. Selgelt piiritletud linnaruumiosa (väljak, turuplats) asemel tähistab avalik ruum levinud käsitluse järgi kõigile ligipääsetavat ja võõraste silmast silma kohtumise ruumi.

20. sajandi kiire tehnoloogiline areng on muutnud märkimisväärselt nii ruumilist keskkonda, selle kasutust ja taju kui ka ruumi uurimist. Tähelepanu ruumi ja ühiskonna omavahelisele suhtele ehk sellele, kuidas ühiskondlikud suhted ruumis avalduvad ja kuidas ruum omakorda neid suhteid kujundab, paigutub humanitaar- ja ühiskonnateadustes 20. sajandi lõpukümnenditel toimunud nn ruumilise pöörde konteksti. Avalik ruum kui poliitiline väli on üks olulisemaid valdkondadevahelisi märksõnu, mis seda pööret tähistab.

Linnastumise kiirenedes on avalik ruum ülemaailmselt üha suurema surve all, uute maa-alade hõivamine laialdaseks elamuehituseks on kaasa toonud linnaruumi mitmekesisuse kao. Äärelinna elamupiirkondades puuduvad äratuntavad keskused, nende rolli on üle võtnud linnaservas paiknevad mastaapsed kaubanduskeskused. Avaliku ruumi vähenemine tähendab ruumilise keskkonna ühtlustumist, kohaliku identiteedi taandumist ning piirkondade atraktiivsuse ja konkurentsivõime kahanemist.

Siinne peatükk keskendub üleilmsete muutuste taustal Eesti linnalise keskkonna ehk tiheasulate füüsilise avaliku ruumi kvaliteedile ja eriomastele tingimustele, mis seda alates taasiseseisvumisest on kujundanud. Peatükk tervikuna mõtestab avaliku ruumi loomet laiemalt avalikku huvi kandvate ruumiotsustena, näidates sellega, kuidas avalik ruum seob kõiki inimesi – ka neid, kes linnaväljakutel ei liigu. Avalikku ruumi selle tähendusega on seotud viimastel aastatel Eestis kasutuses olev *ruumiloome* mõiste, mis laiendab arusaamist ruumilisest planeerimisest ja arhitektuurist kui eri valdkondade ekspertide pärusmaast. Planeeringud ja ehitusprojektid on selles vaates vaid üks osa ruumiloomevahenditest ja nende kaudu ei saa käsitleda kõiki ruumis, sealhulgas avalikus ruumis toimuvaid muutusi. *Head avalikku ruumi iseloomustab seega teadmispõhine ja erinevaid ruumikasutuse kogemusi kaaluv omandivormide piire ületav koosloome.*

Eestis avaliku ruumiga toimuva mõistmiseks on abiks meie lähimineküü mõju teadvustamine. Eesti sõjajärgne moderniseerumine toimus nõukogude võimu perioodil, mille jooksul Eestist kujunes suures osas linnastunud ühiskond. Masselamuehitusele orienteeritud linnaplaneerimine ning suund maa ja linna erinevuste kaotamisele on tänase Eesti asulate ruumilist ülesehitust märkimisväärselt mõjutanud.

Avalik ruum nii majadevahelise ühisruumi kui ka esindusväljakute tähenduses oli nõukogude linnaplaneerimises ideoloogiliselt laetud, ent niisamuti võib ka väiksemaid ruumiüksusi (nt korterelamu

või korter) riikliku omandivormi ja selle variatsioonide (nt kooperatiivne omand) kaudu pidada osaks toonast avalikust sfäärist. Selline, nõukogude süsteemile eriomaselt võimendatud avalikkus asendus 1990. aastatel omakorda kohati äärmusliku individualismiga. Pinge era- ja avaliku sfääri vahel kujundab suures osas ka praegu Eesti ruumilist planeerimist ja avaliku ruumi seisust.

Viimasel kümnendil on avaliku ruumi loome Eestis siiski edusamme teinud. Ruumiplaneerimisse kaasamine on põhimõttena planeerimisseaduses esile tõstetud ja avalik sektor tervikuna on hakanud avaliku ruumi tellija rolli tõsisemalt võtma. Riigisektori hoonete arhitektuuri kvaliteet on üha paremal tasemel, arhitektuurivõistluste korraldamine on muutunud tavapäraseks – üha enam on ruumivaldkonna professionaalidest koosnevad arhitektuuri-preemiade žüriid tunnustanud just avalikke ehitisi ja ühiskonda laiemalt panustavaid projekte. Ka 2011. aastal kehtima hakanud nn protsendiseadus, millega sätestati 1% avalike hoonete ehituseelarve kasutamine kunsti tellimisele, on hoolimata seadusega seonduvatest probleemidest avalikku ruumi rikastanud, näidates, kuidas avalik ruum saab edendada kultuuriloomet ka kitsamas tähenduses.

Eelöeldu taustal on siiski oluline rõhutada, et avaliku ruumi loome ei ole kestlik, kui see võrdsustub riikliku tellimusega – olgu see siis nn protsendikunst või EV 100 juubeliprogrammi käigus valminud linnaväljakud. *Avalik ruum toimib demokraatia edendamise huvides üksnes siis, kui ta jätab võimaluse end pidevalt küsimuse alla seada ja uuesti määratleda.* See tähendab ka avatust katsetustele, institutsioonivälisele kriitikale ning isetekkeliste, kodanikualgatuste korras ja teatud piirini kehtivat stabiilsust kõigutavatele aktsioonidele.

Avaliku ruumi tuum on arutelu ja see sünnib erisuguste, sealhulgas vastandlike vaadete koosmõjus ja üha uusi küsimusi püstitades, mida institutsiooniline ja sageli dekoratiivne kunst või ruumikujundus ei ole võimeline esile kutsuma. Paradoksaalselt on avaliku ruumi huvides, et pinge nii era- kui ka avalikus omandis oleva ruumi kui ka riikliku tellimuse ja mitteametliku praktika vahel püsiks.

Artiklite teemad

Peatüki nelja artiklit raamistab tõdemus, et avaliku ruumi rolli ei ole olemasoleva ehituspärandi ega uue loomise kaudu Eesti ruumiplaneerimises piisavalt arvestatud. Siiski on viimastel aastatel suurenenud nii elanike teadlikkus avalikust ruumist kui ka ruumivaldkonna spetsialistide üksmeel, et selle teadvustamine on vajalik. Artiklid toovad füüsilise avaliku ruumi loomega seoses esile kolm suuremat teemat.

Esimene oluline teema on **avaliku ruumi tervikspektri nägemise vajadus**. Toomas Paaver ja Elo Kiivet selgitavad oma artiklis, et hea avalik ruum ei koosne ainult üksikutest hästi kujundatud linnaruumi osadest nagu esindusväljakud, vaid ennekõike tagab kvaliteetse avaliku ruumi selle katkestusteta toimimine ja inimhõlmeline keskkond. See hõlmab erinevaid liikumisviise ja jalakäijale ohutut, mugavat, kogemusterikast, spontaansetele sekkumistele avatud tänavaruumi, aga ka tunnetuslikke seoseid ümbritsevate hoonete ja mitteavalike ruumidega. Paaver ja Kiivet näitavad, kuidas eri valitsemistasandite ja ministeeriumide kitsad valdkondlikud dokumendid ja normid esindavad vastandlikke väärtusi, tekitades seega avalikus ruumis pigem eraldatust kui sidusust.

Niisamuti rõhutavad Triin Talk ja Siim Raie peatüki teises artiklis, et kui avaliku sektori valitsemisel ja riigile kuuluva kinnisvara investeringute puhul võetak arvesse kulude ja mõjude tervikspektrit, siis suudaks riik paremini tegeleda ka laguneva ja kasutuseta ehituspärandiga, mille säilimise eest oleme tulevaste põlvkondade ees vastutuse võtnud. *Kultuuripärandisse investeerimine oleks ühiskonnale pikas vaates rahaliselt kasulik ja järgiks ka ülemaailmseid kestliku arengu põhimõtteid.*

Avaliku ruumi tervikkäsitelu seondub teise suurema teemaga: **kuidas ruumiloome abil võtta sihikule suuremate ühiskondlike probleemide lahendamise?** Peatükis toodud näited on seotud regionaalarengu hoogustamisega kahanevates linnades, eeskätt elukeskkonna mitmetasandilise hoidmisega ning ühiskonnas sidususe tekitamisega

ruumi koosloome abil. Talgi ja Raie artiklis käsitletakse pärandi ja olemasoleva keskkonna kaudu kahanevate väikelinnade tihendamise vajadust.

Väärtuste tasandil aitab avaliku ruumi koosloome vähendada ühiskonna lõhestatust ja siduda erinevaid sotsiaalseid rühmi. Keiti Kljavini, Johanna Pirruse, Kaija-Luisa Kuriku ja Ingmar Pastaki artikkel tõdeb, et Eesti ühiskondlikus arengus on jõutud punkti, kus inimesed soovivad üha enam oma elukeskkonda kujundavates küsimustes kaasa rääkida. Ka Paaver ja Kiivet ütlevad, et kuivõrd avalik sektor on jätnud avaliku ruumiga tegelemise sageli eraomanikule ega ole võtnud seda enda kohuseks, on kogu see küsimus olnud seni paljuski kodanikuaktiivsuse pärusmaa.

Kljavini ja teised nendivad, et vähemalt seni, kuni Eesti planeerimistava kohalikul ja riiklikul tasandil käsitleb ruumiaktiviste kui oponente, on koosloome avaliku ruumi planeerimine ebatõenäoline. Autorid näitavad ühtlasi, kuidas ruumiaktivism ja avaliku ruumi eest seismine on Eestis üldisemalt kodanikuühiskonna arengut tagant tõuganud. Samal ajal tunnistavad autorid, et aktivismi suutlikkus mõjutada sidusa avaliku ruumi teket on piiratud, kui avalik sektor ei lepi kokku Eesti avaliku ruumi üldistes ja pikaajsetes arengusuundades.

Kaasamisega seondub peatüki kolmas oluline teema, nimelt **ruumiotsuseid suunava arutelu kvaliteet**. Renee Puusepp ja Raul Kalvo kirjutavad, et eri huve kaalutleva ja ulatuslikku kogemust arvesse võtva planeerimisprotsessi üks olulisi aluspõhimõtteid on ruumiandmete süsteemne kogumine, nende analüüs ja riskasutus. Planeeringute koostamine peaks toimuma informeeritud arutelus, kus seniste juhuslike ja tunnetuslike argumentide asemel saaks eri lahendusi kaaluda visualiseeritud ruumiandmete põhjal.

Valitsemise ja otsustusprotsesside kvaliteedi ja üldise efektiivsuse suurendamiseks on autorite arvates abiks ajakohaste ja täpsete ruumiandmete avalik kättesaadavus. Andmete kogumise ja kasutuse parandamine ei asenda muid kaasamise viise. Arutelu ja ruumiotsuste kvaliteet sõltub Kljavini ja teiste sõnul kogemuste ja teadmiste

tasakaalustatusest. Siiski ei tähenda see, et otsustamine saaks toetuda üksnes huvigruppide eelistustele, vaid kaasamine tähendab nii eksperdi-teadmise kui ka kasutajakogemuse läbikaalutud arvestamist.

Eesti maailmas

Avaliku ruumi kvaliteedi ehk ligipääsetavuse hindamine arvuliste näitajate abil on problemaatiline, ent üks võimalus seda mõõta on jälgida elanike igapäevaseks liikumiseks kasutatavaid transpordivahendeid. Levinud tõdemus on, et ohutut ja meeldivat avalikus ruumis viibimist ja liikumist võimaldavad asulad on jalakäija- ja jalgrattasõbralikud. Selles vallas on paraku nii suurima asustustihedusega Tallinn ja Harjumaa, aga ka ülejäänud Eesti mahajäämus Euroopa keskmisest ilmne.

Eurobaromeetri [2014.](#) aasta uuringu järgi kasutas Soomes ratast tüüpilisel päeval liikumiseks 14%, Taanis 23% ja Hollandis 35% inimestest ning Euroopas keskmiselt 8% elanikest. Eestis oli vastav näitaja 5% ja see jääb mõne protsendipunktiga maha nii Leedust kui ka Lätist. Eestis on selge trend autostamise suunas: isikliku või tööandja autoga käis 2018. aastal tööl 54,5%, rattaga vaid 2,7% töötajatest. Nii need arvud kui ka eraautodekeskne linnaruumi kasutus näitavad lõhet nüüdsete rahvusvaheliste suundumuste ja avaliku ruumi kättesaadavuse vahel tänapäeva Eestis.

Rahvusvaheliste raamdokumentide ja ka kohalike valdkondlike soovitude valgusel väljendame siiski võrdlemisi head teadlikkust avaliku ruumi olulisusest kvaliteetse elukeskkonna kujundajana. Aastatel 2017–2018 Riigikantselei juures tegutsenud [ruumiloome ekspertrühma lõpparuanne](#) näitab 15 aastaga toimunud nihet arhitektuuri kvaliteedi tähtsustamiselt laiapõhjalisele ruumikoosloomele. Töögrupi peamiste soovitustena on sõnastatud avaliku sektori ruumipädevuste suurendamine, disainikvaliteet, kultuuripärandi säilitamine ja avaliku sektori vastutus avaliku ruumi ja ehitatud keskkonna kvaliteedi eest seismisel.

Kuidas edasi?

Tänapäeval on enamiku omavalitsuste probleem ennekõike juhtrolli võtja puudumine, sest avaliku ruumi planeerimist suunavad pigem pragmaatilised kaalutlused, mitte koordineeritud ideaali poole liikumine. Niisamuti tuleks avaliku ruumi planeerimisel arvestada, kuidas muuta see ligipääsetavaks kõigile, sealhulgas eakatele, puuetega inimestele, lastele ja vähenenud toimetulekuga inimestele, rakendades kaasava ja universaalsidaini põhimõtteid. [Eesti 2030+](#) planeeringus deklareeritud elukeskkonna parendamise suund vajab järgmise astme planeeringutes teenuste- ja keskustevõrgu kõrval ka ruumilise kvaliteedi täpsustamist. Selle nõudmise sõnastamiseks ja valdkondlike ruumiliste seoste jälgimiseks on vaja omavalitsuste ruumipädevust suurendada eelkõige haldusreformi käigus tekkinud uutes omavalitsustes.

Kuidas aga panna füüsiline avalik ruum tööle kahanevate väikelinnade heaks, et elukeskkond säiliks tulevikus ka suurematest keskustest kaugemal? Siin on lahendusena nähtud kestliku kahanevuse tingimustega kohanemist ja selle teadlikku arvestamist ruumiplaneerimises. Teisisõnu, tuleks mõelda, kuidas kasvamise asemel kohandada linn elanike vajadustele ja taaslustada kesklinna. Avalikul ruumil on komplekslahendusi otsiva ruumiloomena keskne roll ja see võimaldab ühtlasi säilitada ja taastada ajaloolist hoonestust, kohalikku identiteeti ja loodusväärtusi. Niisama oluline on kaasamiskultuuri teadlik arendamine väikelinnades. See nõuab olulist nihet planeeringute eesmärkide seadmises ehk hea ruumilise tulemuse lahutamatu osana tuleks näha ka kohalike inimeste vajaduste rahuldamist ja pidevat avalikku arutelu.

4. LOODUSKESKKOND KUI AVALIK HÜVE TOIMETAJA ASKO LÕHMUS

Põhisõnumid

- Looduskeskkonna avalik kasutamine edendab demokraatiat keskkonnaõigluse ja jagatud looduskogemuse kaudu.

Seda soodustab Eestis looduses käimise ja looduse tundmise järjepidevust kandev kultuur. Asulates on rohealade planeerimine oluline demokraatiat edendav ja hoidev protsess. Siiski ei ole loodusalade toimimist avaliku ruumina terviklikult planeeritud ega uuritud. Ka keskkonnahüvede ja -riskide õiglase jaotuse põhimõtted vajavad riiklikku arendamist.

- Eesti maakattest moodustavad loodusalad valdava osa ja inimesed saavad tänu igaüheõiglusele neid kasutada.

Loodusalade avalikku kasutamist on hakanud kohati pärssima kättesaadavuse ja ligipääsetavuse halvenemine eramaal ning metsamaastike miljööväärtuse vähenemine lageraiete tõttu. 21. sajandi keeruliste keskkonnaprobleemide ees seistes ei tule ühiskonnale kasuks, kui inimeste arusaam loodusest ja oskused seal toime tulla ahenevad loodus- ja matkaradade külastamisel kogetuks.

- On küsitav, kas siinne loodus annab Eestile elu- ja ärikeskkonnana eelise teiste regiooni riikide ees.

Meie ökosüsteemide seisund ei ole kestlik ning loodusest saadav hüve on vaesumas. Loodusalade planeerimises on vaja pöörata senisest rohkem tähelepanu elukeskkonna tervisemõjule, inimeste erivajadustele ning looduskeskkonna läbimõeldud kasutamisele õppimise ja sotsiaalsete suhete arendamise eesmärgil.

Looduskeskkonna seisundist keskkonnaõigluse ja keskkonnademokraatiani

Selle peatüki eri osades uurime, kui vabalt saavad Eesti inimesed looduses käia ja looduse üle otsustada ning milliseid hüvesid ühiskond loodusest saab. Nende küsimuste laiem kontekst on avaliku ruumi ja demokraatlike valitsemisvormide seos looduskeskkonnaga. See kontekst on keeruline, ajaloos muutuv ja üleilmsete megatrendide tugeva surve all, nii et vaevalt saab osutada ühele õigele lahendusele praeguse või tulevase Eesti jaoks. Küll saab praeguste teadmiste valguses välja tuua peamised inimarengu seisukohalt olulised teemad.

Kõigepealt keskkonnaseisund: iga inimese heaolu aluseks on toimivad ökosüsteemid, mille panus avaliku ruumi kvaliteeti oleneb otseselt maakasutuse viisidest ning maa omandi- ja valitsemisvormidest. Siit lähtub ühiskonnakorralduslik ülesanne: mõista, planeerida ja valitseda ökosüsteemidest lähtuvaid hüvede voogusid ning nende jaotust ühiskonnaliikmete vahel. Kui kohaldame selle ülesande füüsilisele ruumile, jõuamegi peatüki sotsiaalse põhiküsimuseni: kellel on õigus ja juurdepääs konkreetse ala hüvistele ning võimalus nende kujundamisel kaasa rääkida? Neid õigusi ja juurdepääsu saab käsitleda keskkonnaõigluse vaatevinklist: mida ühtlasem on ala hüvistest osasaajate jaotus, seda väiksemaks kujuneb keskkonnast tulenev ebavõrdsus ühiskonnas. Võimalust keskkonna kujundamisel kaasa rääkida, omades ja jagades ka asjakohast teavet, katab aga keskkonnademokraatia mõiste. Keskkonnademokraatia eesmärk avalikus ruumis on hoida ja parandada sealsete ökosüsteemide seisundit lähtuvalt keskkonnahüvede ja -riskide õiglase jaotuse põhimõttest.

Nende otseselt heaolu puudutavate teemade jätkuna võib näha looduskeskkonna avaliku kasutamise kaudu loodavaid demokraatlikke väärtusi. Näiteks teadvustati juba rohkem kui sajand tagasi avalike parkide rolli linnakodanike ühiste moraalsete ja esteetiliste väärtuste, väärrika käitumise ning

võrdsel alusel sotsiaalse läbikäimise edendamisel. Tänapäeval võib looduskogemus kujundada ühiskonna sidusust isegi siis, kui loodust kogetakse omapäi ja jagatakse virtuaalses suhtluses.

Viimastel aastakümnetel on meil kiiresti arenenud looduses avalikke hüviseid edendavad talgutööd, mille juured on omakorda külaühiskondade varasemas talgukultuuris. Eestimaa Looduse Fond alustas looduses talgute korraldamist looduskaitse eesmärgil juba 1990. aastate lõpul. Kõige suuremat rahvusvahelist tähelepanu on pälvinud 2008. aastal Eestist alguse saanud prügikoristustalgud, millest on omakorda välja kasvanud maikuu esimesel laupäeval peetav „Teeme ära!” talgupäev oma elukeskkonna heaks. Näiteks 2018. aastal osales rohkem kui 53 000 inimest ligi 2200 Eesti paigas.

Riiklik vaade peaks sisaldama arusaama, millist uut poliitilist kultuuri aitab looduskeskkonna avalik kasutus luua. Looduskeskkonna peatüki ajendiks aruandes oli tõdemus, et Eestis puudub terviklik ajakohane ülevaade looduskeskkonna avaliku kasutamise ja selle üle otsustamise võimalustest seostatuna inimeste heaolu ja ühiskonna demokraatliku arenguga. Juurdepääs teabele on ka ise üks keskkonnaõiglust ja demokraatiat siduvatest komponentidest, mida Eestil tuleb Aarhuse konventsiooniga liitununa tagada alates 2001. aastast. Sama konventsiooniga on tagatud põhiõigus keskkonnaotsuste tegemisest osa võtta ning juurdepääs keskkonnaalasele õigusemõistmisele. Need õigused on omakorda tuletatud loodusvarade jätkusuutliku kasutamise ja säästva arengu eeldustest. Kokkuvõttes on säästval arengul, keskkonnaõiglusel ja kodanikuühiskonda kaasaval demokraatial Euroopa kultuuriruumis tihe seos.

Looduskeskkonda tähistav ruumiline põhimõiste on selles aruandes loodusala – loodusliku või poolloodusliku kooslusega maa- või veela. See järgib looduses viibimise ja looduskülastuste terminoloogiat ning vastab EIA 2014/2015 „looduslike ehk puhveralade” mõistele. Loodusalade kogum maastikul moodustab rohevõrgustiku.

Eesti looduse seisundi koondnäitajad on halvenenud

Eesti maakattest moodustavad loodusalad valdava osa, sealhulgas metsamaa 51,4% (riigile kuuluv 26,2%), sood 4,6%, põõsastikud 1,5% ja veekogud 5,7%. See üldjaotus on 21. sajandil vähe muutunud, kuid asulate laienemine (riikliku statistika andmebaasi järgi keskmiselt 1000 hektarit aastas perioodil 2002–2017) on üleeuroopalises võrdluses suhteliselt kiire ega vasta Euroopa Liidu pikaajalise keskkonnaeesmärgile. Üldisemalt on alarmeeriv tagasimine riikidevahelises keskkonnaalase tulemuslikkuse indeksis (*Environmental Performance Index, EPI*), mis võeti ökosüsteemide suhtelise seisundi mõõdikuks Eesti inimarengu aruandes 2014/2015. Eesti on langenud kümne aastaga maailmas 26. kohalt 48. kohale, sealhulgas ökosüsteemide elujõulisuse puhul 7. kohalt 59. kohale. Viimast kajastab kompleksindeks, mis hõlmab ka kliimamõju- ja õhusaastenaõtajaid, aga ka looduskeskkonda eraldi vaadates on Eesti positsioon taandunud elurikkuse ja elupaikade seisundi puhul 17. kohalt 24. kohale ja metsade puhul 124. kohalt 129. kohale. Globaalses võrdluses on ökosüsteemide elujõulisus suurem kõrgema inimarengu indeksiga riikides, kuid varieeruvus on suur.

Riikidevahelises võrdluses on Eesti Põhjamaade ja Balti riikide seas praegu viimane ja teinud 21. sajandil läbi kõige suurema languse. Seega pole meil regioonis „puhta loodusega” riigi konkurentsieelist ning paistab koguni, et hiljutine tõus inimarengu sotsiaalsetes näitajates on saavutatud ebaoproportsionaalselt kõrge ökoloogilise hinnaga. Viimasega haakub riigi mahajäämus ökoinnovatsioonis, mida näitab Euroopa Komisjoni keskkonna peadirektoraadi koostatav ökoinnovatsiooni indeks. Samal ajal püsib Eestis suur keskkonnaturvalisus – inimestel on ebatõenäoline kaotada juurdepääs puhtale õhule, veele ja energiaallikatele või hukuda looduskatastroofis.

Looduses viibimiseks on palju valikuid, kuid need ahenevad

Loodusalade hulga ja paiknemise kõrval kujundab Eestis loodusalade kasutust kolm peamist ühiskondlikku eripära: vähene rahvastikutihedus, looduses liikumise igaüheõigus ning lähiajaloo maa-asustusest pärinev vaimne kultuuripärand ka linnaelanikel. Üleilmses võrdluses osutavad need suurele isiklikule vabadusele valida looduses viibimise viisi, kohta ja kestust – näiteks harjuda meelispaigana kasutama võõrast eravaldust. Looduses viibimist soodustavad Eestis veel ka piirkonna ja looduse suhteline turvalisus, riigimetsa suur pindala ja sealne teedevõrk. Neis tingimustes võiks oodata, et looduskeskkonna kasutamist piiravad esmajoones elanike endi ajalised ja liikumisvõimalused. Igaüheõiguse alusel külastatavad asulavälised loodusalad on Eestis suurima pindalaga avalikult kasutatav (jagatud) ruum, kuid nende kasutusvõimalused ahenevad.

1. Eraomanikud piiravad avalikku kasutust. Igaüheõigus tasakaalustab põhiseadusliku liikumisvabaduse tingimusega vältida keskkonnahäiringuid ja mitte kahjustada omaniku huve ja omandit. Omanik saab, oma tahet selgelt väljendades, keelata oma maal viibimise või seal loodussaaduste korjamise. Ühiskonna tasakaalustatud arengu huvides vajab analüüsimist eraomanike, nendel maal käivate inimeste ja avaliku võimu vaheline suhtlus – tõenäoliselt saab sedakaudu mõningaid vastuolusid ja puudusi ennetada ja leevendada.

2. Riigimetsa miljööväärtnus väheneb raiete tõttu. Lageraiete pindala on kõigis metsades kasvanud, sealhulgas riigimetsas pärast suhteliselt stabiilset perioodi 1995–2008 keskmiselt 50% võrra (alates 2015. aastast üle 10 000 ha aastas). Raietega kaasnev miljööväärtnuse vähenemine järeldeb nii inimeste esteetilisest vastumeelsusest raiesmike ja raietööde jälgede suhtes, kui ka praktilistest tagajärgedest, nagu marja- ja seenemetsade kadumine. Neid hinnanguid peegeldab keskkonnateadlikkuse küsitlus, kus liigset metsaraiet peeti 2018. aasta

olulisimaks keskkonnaprobleemiks ja Riigimetsa Majandamise Keskuse usaldusväärtnsus oli võrreldes 2016. aastaga tunduvalt vähenenud. Kohalike sagenenud protestid raiete vastu näitavad tahet kujundada oma elukeskkonda vähemalt riigimaal.

3. Külustusvõimalused koonduvad ja üheülbas-tuvad. Kuigi investeeringud külustustaristusse hoiavad rahulolu loodus- ja matkaradadega suurena, ei võimalda need kõiki looduskasutuse viise ega sobi kõigile ühiskonnagruppidele. Uuringud maailmas näitavad, et harjumus igal aastal loodusalasid külastada toob inimeste parema tervise ja ärahoitud tervishoiukulude kaudu ühiskonnale suurt kasu – ainuüksi vaimse tervise kaudu hinnanguliselt kümme korda rohkem kui turism ja 100–1000 korda rohkem kui kaitsealade administreerimise kulu. Samal ajal võivad inimeste eelistused looduses liikumisel märkimisväärselt lahkneeda loodusväärtuste paiknemisest. Seepärast vajavad Eestis võrdlevat uurimist kaitsealade külastamise ja kodukoha looduses viibimise võimaluste keskkonna- ja tervisemõjud.

Koduümbruse loodus ja asulate rohealad vajavad senisest enam tähelepanu

Loodusalade avaliku kasutamise seos demokraatiaga on kõige ilmsel inimese kodukohas, kus kogukonnad saavad kohtuda isegi napil töövälisel ajal ning loodusesse pääsevad hõlpsamini liikumiskeskuste või muude erivajadustega inimesed. Õigus kodukoha loodusele oma elukeskkonna osana on ka põhiõigusele kõige lähemal ning olulised keskkonnaõigluse küsimused on inimeste võrdne kohtlemine asustusruumi planeerimisel ja nende võimalus planeerimises osaleda. Koduümbruse looduse küsimused – ligipääs, kvaliteet ja tulevikuperspektiiv – on võimendunud asulates, kus rohealade hüvesid kasutab palju inimesi, kuid tugev on ka alternatiivne maakasutushuvi, mis enamasti kahjustaks roheala pöördumatult või piiraks selle kasutust.

Eesti rohealadele on seni pööratud tähelepanu peamiselt üldistatult kogu linna või linnaosa tasemel. Eesti rohealade planeerimisel ei arvestata piisavalt tervise ja erivajadustega ega kodu- ja tööpaiga ühendamisega, samuti on liiga nõrk seos riiklike poliitikadokumentidega. Näiteks puuduvad looduskeskkonna aspektid Eesti vaimse tervise strateegiast (2016), ehkki on teada, et looduses viibimine maandab tõhusalt psüühika- ja käitumishäirete olulisi riskitegureid, nagu stress ja vaimne kurnatus. Linnaplaneerimise senine praktika viib pigem ikka rohealade vähendamiseni; rohealade vähesuse puhul on omakorda läbi mõtlemata võimalused, kuidas inimesi sinna suunata.

Eraldi tähelepanu nõuab maastikul liikumise, loodussaaduste leidmise ja kasutamise oskuste arendamine. Mõni neist pärimusliku taustaga oskustest, näiteks ravimtaimede tundmine, on Eestis hääbumas, teised (nt marjul ja seenel käimine) edenevad tänapäeval uues suunas. Riik saab seda kasutada oma territooriumi keskkonnanaisundi kulutõhusaks jälgimiseks kodanikuteaduse (*citizen science*) vormis, mille korraldus, tehnoloogilised lahendused ja analüüsimeetodid pakuvad suurt huvi kogu maailmas. Paljudel inimestel on säilinud seos maakohtadega, kus elasid nende vanemad või vanavanemad, teised avastavad uute maakodude ümbrust omal käel. Linnainimestel jäävad aga praktilised loodusoskused kergesti unarusse.

Tulevikuvaade

Kohandumine Maa keskkonnamahutavusega kujuneb 21. sajandi inimühiskondade eksistentsiaalseks probleemiks. Selle vältimatu osa on ka loodusalade igakülgne lõimimine inimeste elukeskkonna osaks, et otstarbekalt kasutada, säilitada ja kujundada looduse pakutavaid hüvesid. Need tegevused omakorda lähtuvad senistest teadmistest ja tavadest, kusjuures arenguvõimalusi piiravad ja võivad lausa sulgeda sotsiaalsed konfliktid ning senise elu- ja majanduskorralduse liigne jäikus. Eesti jätkusuutlikuks arenguks on strateegiliselt oluline mõista

siinsete ökosüsteemide võimalusi ja kohelda neid parimal moel, teadvustades, et looduse seisund on halvenemas.

Raamistikus „loodus-ühiskond-kultuur“ räägivad aruande artiklid lahti Eesti looduskeskkonna avaliku kasutamise põhiteemad: kuidas inimesed looduskeskkonda kasutavad, mis kasu nad sellest saavad, kuidas heaolu suurendavat looduskeskkonda planeeritakse ning mil moel saavad elanikud planeerimises osaleda või seda mõjutada. Nende artiklite ühisjoon on arusaam sellest, et loodusalad toimivad avalikus kasutuses omavahel seostatud maastikuna, mille eri osadel on eri funktsioonid ning planeerimis- ja valitsemisvõtted. Vastavalt tuleb keskkonna- ja ruumiplaneerimine lõimida kõikidesse valitsusvaldkondadesse. Niisugust läbivat tervikut ja koostöötet paljudes olulistest valdkondades veel ei ole: loodusalade eesmärgid arengudokumentides ja planeeringutes on hägused ning kogukondi ja nende teadmisi jäetakse loodusalade kavandamisest sageli eemale.

Teiseks märgivad kõik peatüki artiklid inimgruppide erinevat osasaamist loodusalade hüvedest või võimalustest, hoolimata paljude ühtlustavate põhimõtete rakendamisest (nt igaüheõigus, Aarhushi konventsiooni sätted, üleriigiline rohevõrgustiku põhimõte ja loodusalade mitmekesine haldusvõtetik eri tasanditel). See viitab vajadusele luua Eestis riiklik keskkonnaõigluse arendusprogramm, mis sisustaks tulevikku vaatavalt elanike ootused ja õigused oma elukeskkonnale, sidudes ja kujundades eri komponente. Olemasolevad programmid keskkonnaõiglust kas ei käsitle üldse või on vananenud. Lähikümnendite üldpõhimõte Eesti looduse avaliku kasutamise juhtimisel võiks niisiis olla mitmekesiste, kestlike ning inimarengut terviklikult ja õiglaselt toetavate loodusseoste arendamine. See tähendab senisest suuremat tähelepanu looduskeskkonnast saadavatele hüvedele füüsilise ja vaimse tervise, turvalisuse ja sotsiaalsete suhete seisukohalt.

5. EESTI ARUTELURUUM

TOIMETAJA INDREK IBRUS

Põhisõnumid

- *Eesti toimetusliku kontrollita aruteluruum on afektiivne. Avalikes aruteludes on hakanud tooni andma sotsiaalmeediaplatformidel või mujal veebis loodud keskkondades harrastatav afektiivne ehk üliemotsionaalne kõnepruuk – uudislike olukordade kiire sildistamine, mure või ärrituse väljendamine, eelarvamustest lähtuvad halvustavad hoiakud, pahatihti vihakõne. Et afektiivne suhtlus ei võimalda mõistmisele suunatud ühiskondlikku dialoogi ning toetab väärinfo levikut, tuleb sellele vastu seismiseks pakkuda meediaharidust laiemale elanikkonnale.*
- *Tõenduspõhist asjatundlikkust nõudvad arutelud võivad teadlastele olla frustreerivad. Eesti ajakirjandusväljaanded on „teaduse usku“, andes sageli sõna nii teadlastele kui ka teistele ekspertidele. Suurema ühiskondliku tähelepanu alla tõusvad keerukad ja tõendust vajavad arutelud toovad aga sageli kaasa ideoloogilisi rünnakuid teadlaste vastu, nende asjatundlikkuse tühistamist. Ajakirjanduses leidub puhuti ka karikatuurseid käsitusi teaduslikest aruteludest. Ajakirjandusväljaanded peaksid seetõttu otsima uusi viise tõenduspõhiseid arutelusid tasakaalukamalt vahendada.*
- *Eesti noored hoiavad avalikest aruteludest eemale. Eesti noored internetikasutajad tarbivad küll sotsiaalmeediat uudisteni jõudmiseks enam kui ajakirjandusväljaandeid, kuid peavad viimaseid tõeste uudiste allikana usaldusväärsemaks. Noored ei löö veebipõhistes aruteluruumides kuigivõrd kaasa, kuna pelgavad sealseid hierarhiaid ja afektiivset kõnepruuki. Vahendatud aruteluruumide asemel eelistatakse näost näkku kõnelusi ning ühiskonda panustatakse pigem konkreetsete päriseluliste ettevõtmiste kaudu. Meediajuhid hindavad kõrgelt noorte meediakirjaoskust.*

Lähtekohad

„Ruum“ on käepärane kujund, kui soovitakse kõnelda keerulistes seostes tegutsejatest ja nende omavahel seotud tegevustest. „Kultuuriruum“, „küberruum“, „keeleruum“, „majandusruum“, „õigusruum“ jne – neid mõisteid iseloomustab korraga nii teatud sisemise ühtsuse kui ka mitmekesisuse eeldus. Need ruumid on ka üldjuhul piiritletud, oluline on eristatus välisest, teistsugusest ruumist. Sageli jääb aga lahtiseks küsimus, kuidas need kujundlikud ruumid seonduvad päris ruumiga – sellega, kus inimesed füüsiliste objektina suurema osa oma ajast veedavad. See küsimus on aktuaalne ka siinses aruandes. Kui ülejäänud inimarengu aruande peatükid pakuvad eri vaatenurki sellele, kuidas ruumisuhed ja -korraldus mõjutavad ühiskonna ja demokraatia käekäiku, siis siin arutame, kuidas kujuteldavas, Eesti elanike aruteludest tekkivas ruumis arenevad suhted mõjutavad omakorda nii Eesti inimarengut, demokraatiat kui ka n-ö pärisruumis toimuvat.

Digiajastu eripära on, et see aruteluruum saab tõesti ühes rütmis ja suhteliselt vahetult üleilmselt toimida. Samal ajal on aga arenenud selle sise- ja välistemaatilise ja ideoloogilise killustatus. Selles vastuolus väljendub ka nüüdisaja aruteluruumide peamine pingeline. Ühelt poolt eeldab demokraatia toimimine ühiskonna laialdast osalemist diskussioonides ning nende pinnalt kujunevaid ühiskondlike kokkuleppeid ja konsensust, teiselt poolt on vajalik ka eri vaadete ja unikaalsete ideede rikkus, et ühiskonnale oleks edasiminekuks lai valik alternatiivseid ideid ja teadmisi. Alternatiivsed ideed vajavad aga arenguks ja küpsemiseks mõnevõrra eristatud ja iseseisvaid suhtlusruume.

Avaliku aruteluruumi ülesanne demokraatlikus ühiskonnas, avalik hüve, mida see ühiskonnale pakub, seisneb osaliselt paradoksaalses vastuolus – toota korraga nii ideerikkust ja –ringlust kui ka sellest rikkusest parimate (või üksmeelele jõudmise võimalust pakkuvate) ideede ja arengusuundade väljasõelumist.

Eesti avalikku aruteluruumi luuakse eri meediumidega. Neid on nii klassikalisi (trükiajakirjandus ja ringhääling) kui ka suhteliselt uuemaid – ajakirjandusväljaannete või -kanalite veebikeskkonnad, sotsiaalmeediaplatformid, meelsuskogukonnad või huvivaldkonnad oma uudiste ja arutelukeskkondadega internetis (nt äärmusparempoolsete, alternatiivsete ravivõtete pooldajate või investeerimishuviliste veebikeskkonnad). Kõigil neil meediumidel ja nende allkeskkondadel on omad sisemised organiseerumispõhimõtted, millega korraldatakse seda, kes, millal ja mis ulatuses sõna saavad. Ajakirjanduslikel institutsioonidel on nimetatud reeglid kõige läbimõeldumad ja kõige enam järgitud.

Meediaturge on ikka iseloomustanud see, et suured ettevõtted on tõhusamad ja seega võimekamad kui väiksemad ning tulemuseks on alati olnud oligopoolsed turud, mida kontrollivad üksikud suured meediakontsernid. Võrgumeedia ajastul on see suundumus süvenenud. Meediamaajade sees aga üritatakse efektiivsust saavutada ka mastaabisäästu põhimõttega, eri kanalite ja väljaannete sisu ristkasutades ja -turundades. Selle käigus on tulnud üle vaadata mitu senist ajakirjanduseetikat ja aruteluruumi korraldamist puudutavat reeglit. Meediakontsernide sisemine koondumine on ühtlasi aidanud neutraliseerida Eesti aruteluruumide killustumist eri meedialiikide lõikes, näiteks koondavad kontsernide veebiportaaliid (Postimees.ee ja Delfi.ee) peaaegu kõigi kontserni väljaannete ja kanalite loodud sisu. Niisiis on killustumisele olemas ka vastasjõud – koondumine – ning ka aruteluruumi areng sõltub nende kahe vastandliku suundumuse tasakaalust.

Peatüki artiklite kokkuvõte

Järgnevalt võetakse kokku ja seostatakse aruteluruumi peatüki artiklite põhisõnumid ehk Eesti meedia- ja kommunikatsiooniuurijate viimaste aastate uuringutulemused Eesti aruteluruumi arengu kohta. Jälgitakse eraldi kahte peamist meediatüüpi – toimetusliku kontrolliga ajakirjandust ning ilma toimetusliku kontrollita sotsiaalmeediat.

Osalust toimetusliku kontrollita võrgumeedias, sealhulgas sotsiaalmeedias, analüüsivad siinses peatükis Andreas Ventsel ja Mari-Liis Madisson oma artiklis ühiskondlik-poliitilisest kommunikatsioonist sotsiaalmeedias ning Veronika Kalmus ja Andra Siibak artiklis Eesti noorte osalusest virtuaalses aruteluruumis. Mõlemad artiklid osutavad võrgumeedias aset leidva kommunikatsiooni riskidele. Ventsel ja Madisson näitavad, et avalike teemade arutamisel võrgumeedias on toimunud liikumine argumentatsiooni lihtsustumise suunas, suhtluses valdavad kiiresti mõistetavad ja tugeva emotsionaalse laenguga sõnumid.

Olulise nüüdisaegse autorina on Zizi Papacharissi võtnud sotsiaalmeedia kontekstis kasutusele afektiivse kommunikatsiooni mõiste ([Papacharissi 2016](#)). See viitabki puhkudele, kus lühikeste ja vahetute postituste mõjul kujuneb teatud aktuaalseid teemasid vormiv tunnetuslik atmosfäär ning käsitletavate teemade pakilisuse ühine tajumine. Afektiivse kommunikatsiooni funktsioon on aktuaalse ühiskondliku arengu esmane sildistamine, et väljendada mingite aspektide olulisust teatud sündmuste või nähtuste mõtestamisel. Selline kooskogemine on oluline kriiside aegu, mil sotsiaalmeediat võidakse kasutada kollektiivseks mure või ärrituse näitamiseks ning esmaste seisukohade väljendamiseks. Nii kriisiolukordades kui ka muul ajal seondub afektiivse kommunikatsiooniga ka sotsiaalmeedia omadus avaldada emotsioone, mis muidu jääksid allasurutuks.

Sotsiaalmeedia ja muude veebifoorumite eripäraks on, et need on võimaldanud märkimisväärselt mitmekesistada avalikke aruteluruume. Need keskkonnad võivad olla seotud ajakirjanduse loodud aruteluruumiga, kus teemasid vahendavad n-ö tavapärased arvamuslimidrid (ajakirjanikud, poliitikud, teadlased, eksperdid). Kuid need võivad olla ka täiesti eraldiseisvad, kui neis on kesksel kohal kas ajakirjanduses ignoreeritud isikud või vaid sotsiaalmeedias oma mõju saavutanud inimesed (nt *youtuber*'id, Instagrami-kuulsused, Twitteri või Facebooki mikroblogijad jms), kes on suutnud eripärase sisu ja stiiliga endale suurema jälgijaskonna

tekitada. Alternatiivsete arutelukeskkondade puhul nähakse aga riskikohana nende suhtelist suletust – arutus ei osale mitte ainult suhteliselt piiratud ring osavõtjaid, vaid ka arutelude aines, nende ideoloogiline alus ja infoallikad jäävad üheülbaliseks.

Viimastel aastatel on välisuurijad näidanud, et kajakambrite mõju ei ole ühiskonnas nii suur, kui vahepeal kardetud. Vaid väga väike osa ühiskonnast (eri uuringute kohaselt 4–5%) piirdub oma meediatarbimises ja infootsingutes vaid üksikute keskkondadega. Suletud või poolsuletud ja afektiivsete aruteluruumide kaudsem probleemne kaasnähe on aga sellest hoolimata nende vastandumist ja polariseerumist tootev loogika. Seejuures ei vastanduta ainult teistsuguste vaadetega gruppidele, vaid ka meediainstitutsioonidele ja nende loodud arutelukeskkondadele, samuti institutsionaalselt tunnustatud asjatundjatele.

Toimetusliku kontrolliga meedia kohta saame lugeda Ragne Kõuts-Klemmi artiklist, et afektiivne kommunikatsioon on valdav ka ajalehtede kommentaariumides. Kommenteeritakse enam seda, mis on ärritav ja polariseeriv. Ka neist, enamasti siiski modereeritud keskkondadest võivad seetõttu saada kergelt vihakõne eskaleerumise kohad. Arko Olesk näitab oma artiklis, kuidas Eestis puudub praegu mehhanism, mis otseselt motiveeriks teadlasi avalikes aruteludes osalema. Enamik teeb seda kodanikuaktiivsusest. Nii Olesk kui ka Kõuts-Klemm näitavad, kuidas keerulisemate ja teaduslikku asjatundlikkust vajavate käsitluste puhul võib meedia teemale n-ö alla jääda, keskendudes pigem kaasnevale konfliktile kui selle taga olevate faktide ja argumentide kaalumisele. Meedia võib teadlaskonna erimeelsusi naeruvääristada, vastuoluliste teemade puhul peab ekspert arvestama rünnakutega tema asjatundlikkuse vastu ja diskussiooni ideoloogilise tasalülitamisega, eksperditeadmiste tühistamisega. Sellised kogemused võivad olla eksperdile frustrerivad ja vähendada huvi aruteluruumis kaasa lüüa.

Eelnevaga seotud tähelepanuväärne areng, mida uurivad oma artiklis Veronika Kalmus ja Andra Siibak, on kasvava põlvkonna ehk noorte ettevaat-

likkus eelkirjeldatud kas afektiivse või meediaväljaannete puhul tihti hierarhilise aruteluruumi suhtes. Virtuaalse aruteluruumi suhtes on nad kriitilised, nähes selles puuduvat viisakat ja argumenteeritud suhtluskultuuri. Seepärast eelistatakse virtuaalse aruteluruumi asemel pigem silmast silma suhtlust ning mõne konkreetse ühiskondliku valupunktiga otseselt, käsi külge pannes tegelemist.

Toimetusliku kontrolliga meedia ühe suurema probleemikohana tuleb aga esile tuua maakondliku ja väikekohtade ajakirjanduse keerukat olukorda. Suure osa maakondlikest ajakirjandusväljaannetest on Eesti suuremad meediamajad juba üles ostnud ja oma tegevusse lõiminud ning kontsernisest mastaabisäästu püüeldes on kohaliku väljaande tegevusulatus tihtipeale kahanenud. Iseseisvaks jäänud väljaanded otsivad püsijäämiseks kõrvaltegevusi, mis on tihtipeale vähendanud nende sõltumatust kohalikest võimukandjatest. Kartes kaotada koostööpartnereid (nt omavalitsus, reklaamitellijad) võivad kohalikud ajakirjandusettevõtted jätta täitmata ülesande jälgida kriitiliselt majandusliku ja poliitilise võimu teostamist. Kui puuduvad sõltumatud institutsioonid, mis kohaliku arutelu veavad ja edendavad, vähendab see ka võimalust, et nende arutelude abil saaks konsensuslikult seetada kohalike arengueesmärke ning et toimiv paikkondlik infovahetus looks väiksemate kohtade elanikele ja ettevõtetele igapäevaelus uusi võimalusi.

Kuidas edasi?

Eelneva võib kokku võtta järeldusega, et Eesti vahendatud aruteluruum ei toimi ideaalselt. Võrgumeediaga on kaasnenud aruteluruumi osaline killustumine ning uutes ruumides kohati silmatorkav ühiskondlikust dialoogist keeldumine, asjatundlikkusel põhineva autoriteetsuse mittetunnustamine ning üldiselt leviv afektiivne kõnepruuk on uued trendid. Selle tulemuseks omakorda on aga osa ühiskonnagruppide, sealhulgas noorte eemalehoidmine ühiskondlikust avalikust arutelu. Arvestades, et ka Eesti aruteluruumi toimimine ja ühiskondliku dialoogi kvaliteet sõltub rahvusvahelistest platvormidest,

peab Eesti edaspidi tähelepanelikult ja nõudlikult osalema Euroopa Liidu kui võimeka rahvusvaheliste turgude reguleerija teemakohases töös.

Rahvusvahelises regulatiivses töös, kuid samuti ka Eesti meediapoliitika arendamisel tuleb silmas pida sedagi, et Eesti kohalikud meediaorganisatsioonid on juba aastaid kaotamas turupositsiooni (sh reklaamiraha) üleilmsetele platvormidele. On oluline suunata osa sellest rahast tagasi, näiteks nimetatud platvormide maksustades, et siinset ajakirjandust Eesti aruteluruumi kujundamisel võimestada. Erilist tähelepanu tuleb seejuures pöörata just maakondlikule ja kohalikule ajakirjandusele, mis on kõige haavatavamas seisus. Parandada tuleb laiemat koostööd Eesti meedia- ja kultuuriasutuste ning avaliku sektori vahel. Oluline arengusuund on seejuures andmete, eriti avaandmete jagamine, kuid kindlasti ka otsesem püüd üksteise tegevusi võimendada.

Eesti laiema aruteluruumi arenguks peaks Eesti ajakirjandusele olema kriitiliselt tähtis eri laadi asjatundlikkuse kaasamine avalikku arutellu. Meediakanalid peavad leidma viisi, kuidas keerukat tõendust vajavaid teemasid avalikkusele esitleda nii, et arutelu kujuneks vähem emotsionaalseks ja rohkem dialoogiliseks, mõistmist ning parimat lahendust otsivaks. Ka teadusasutused ja teaduspoliitika suunajad peavad leidma paremaid võimalusi, kuidas motiveerida teadlasi avalikes aruteludes osalema, ning koolitama neid seda tegema mõjusalt, ühiskonna üldist teadlikkust suurendaval ja arutelu edendaval viisil.

Laiem aruteluruum peab võimaldama nii alternatiivsete ja eripäraste ideede ehk mitmekesisuse esile kerkimist ning küpsemist kui ka üldist ühiskondliku dialoogi ja üksmeele otsimist. Eri teadmusruumide ühendamise on klassikalise rahvuslike innovatsioonisüsteemide teooria põhjal esmane eeldus dünaamilise aruteluruumi arenguks, mis on võimeline pidevalt sünteesima uusi ideid ning alternatiivseid võimalusi kas riskide maandamiseks või uute arenguvõimaluste realiseerimiseks. Kui tavaliselt rõhutatakse selliste rahvuslike innovatsioonisüsteemide tekkes ülikoolide, ettevõtluse ja avaliku sektori hea koostöö olulisust, siis tänapäeva

võrguajastul tuleb hakata nägema ka kvaliteetse ajakirjanduse ja meediasektori kui laiema ühiskondliku mõtte- ja ideevahetuse kureerija olulisust.

Arutelukultuuri areng, aga eriti veebipõhise suhtluse riskide vältimine sõltub kahtlemata sellest, kuidas suureneb üldine teadlikkus neist riskidest. Intervjuud Eesti meediajuhtidega osutasid, et praegused noored on hoopis meedia- ja allikakriitilisemad kui vanem põlvkond. Noorte ettevaatlikkus tuli välja ka Kalmuse ja Siibaku artiklist. Niisiis võiks üks eesmärke olla laiendada koolides end tõestanud meediaharidusprogramme laiemale elanikkonnale. Selliste programmide eestvedajaks saaksid olla meediaorganisatsioonid ise kui arutelukultuuri kvaliteedist kriitiliselt huvitatud osapooled.

6. EESTI ELUKESKKOND AASTAL 2050 KRISTI GRIŠAKOV

Põhisõnumid

- Tulevikumuutused mõjutavad loodus- ja tehiskeskkonda ning jagavad selle uute kasutusviiside põhjal ümber. Oma elukeskkonna ümberkujundamisel peame arvestama, et juba tehtut ei ole võimalik tagasi pöörata, see võtab aastakümneid aega ning on kallis ja keeruline. Seetõttu on oluline elukeskkonda puudutavate valikute tegemisel mõista muutuste pikemaajalist mõju elukeskkonna kvaliteedile.
- Eesti ees on ruumiline valik: kas arendada edasi liberaalset elukeskkonda, mis pakub mugavusi vaid heal majanduslikul järjel ja kohustustest vabadele inimestele, või kaasavamat elukeskkonda, mis keskendub kõigi heaolu parandamisele.

Ruumilise valiku tegemist toetavad peatükis esitatud neli stsenaariumi, mis näitlikustavad maailmas ja Eestis toimuvaid muutusi ning nende tagajärgi. Stsenaariumide abil kutsume lugejat kaasa mõtlema, millises tulevikumaailmas soovime elada ja milliseid tulevikke vältida. Kuidas oleme võimelised kohanema nii globaalse arengu kui ka Eesti-siseste tulevikuväljakutsetega?

Mis on stsenaariumiplaneerimine?

Elukeskkond on stsenaariumiplaneerimises eriline valdkond, sest erinevalt uutest tehnoloogiatest ja teenustest muutub see aeglaselt. Kiired muutused elukeskkonnas nõuavad suuri investeeringuid, milleks on vaja raha ja poliitilisi kokkuleppeid. Elukeskkonda võidakse hoolikalt planeerida, kuid plaanide tegemise ja nende teostamise vaheline aeg on üldjuhul pikk ning tegelike muutuste ilmnemine võtab aega.

Muutused elukeskkonnas on seotud muutustega maailmas ja meie võimega muutustega kohaneda. 21. sajandi elukeskkonna arengut mõjutab nii kliimamuutus, rahvusvahelised ettevõtted ja poliitika kui ka uued tehnoloogiad ja teenused. Sageli on keeruline hoomata, millised nendest mõjudest on kõige suurema kaaluga või toovad kaasa ootamatuid ja üllatavaid tagajärgi. Tulevikku kujundavaid tegureid kirjeldatakse seetõttu kahel tasandil – prognoosid ja vaevu tajutavad märgid (*weak signals*). Valdcondlike prognoose koostatakse olemasolevaid mineviku- ja olevikutrende tulevikku pikendades. Sellised prognoosid annavad meile aimu võimalikust tulevikust senise olukorra jätkudes, aga mitte teguritest, mis trendide suunda võivad muuta, või valdkondlike trendide ootamatust koosmõjust tulevikumaailma kujundamisel.

Tuleviku-uuringutes kasutatakse seetõttu mõistet *vaevu tajutavad märgid*, mis tähendab keskendumist prognooside kõrval ka väiksematele muutustele, millel on potentsiaali tulevikutrajektoore nihestada. Vaevu tajutavad märgid võivad avalduda näiteks noorema põlvkonna väärtustes: noored oma praeguste tarbimis- ja liikumiseeliseusega panevad paika tuleviku käitumismustreid. Kuigi nende laiemat mõju ei ole veel võimalik tõestada, on vaevu tajutavate märkide vaatlemine oluline, sest need aitavad arutleda tulevikumuutuste üle, mille tegelik mõju võib ilmneda kümneid aastat hiljem.

Stsenaariumide koostamine koosnes lihtsus- tatult kolmest etapist: valdkondlike muutuste koondamine, kõige tõenäolisemate või suurima

mõjuga muutuste kindlaksmääramine ning tagajärgede illustreerimine tulevikustsenaariumide abil. Valdcondlike muutuste kindlaksmääramisel kasutasime prognoose, raporteid ja stsenaariume Eestist ja välismaalt. Kasutasime ka mõningaid globaalse haardega stsenaariume ja prognoose, kuid enamik peatükis kirjeldatud muutusi lähtus siiski Euroopa kontekstist ja väärtustest. Teise lähtekohana kasutasime aruande peatükkides käsitletud muutusi aruteluruumi, elukeskkonna ja looduskeskkonna toimimises ja kasutamises viimase 30 aasta jooksul ning autorite pakutud valdkondlike tulevikuväljavaateid. Kirjeldatud tulevikumuutuste valikul võtsime arvesse kaht ruumilist tasandit: esiteks laiemat ruumiskaalat, mille puhul muutused mõjutavad elukeskkondade paiknemist ja omavahelisi ühendusi kogu Eesti territooriumil, ning teiseks kitsamat ruumiskaalat, mis hõlmab muutusi elukeskkondade sees. Oluliste muutuste kindlaksmääramisel jätsime välja sellised äärmuslikud muutused nagu EL-i lagunemine või looduskatastroofid. Samuti eeldasime vaba Eesti riigi püsimist ka aastal 2050. Nende sisendite põhjal koondasime peamised suundumused, millel on oluline mõju ruumilise elukeskkonna (ümber) kujunemisele järgmise 30 aasta perspektiivis.

Peamised suundumused

Rahvastiku kahanemise ja vananemise ajastu on nii Eestis kui ka rahvusvaheliselt uus olukord, mis süvendab veelgi **regioonide ebavõrdsust**. Statistikaameti põhiprognoosi (2019) kohaselt väheneb Eesti rahvaarv 2040. aastaks ligikaudu 1,3 miljonini ning 2060. aastal 1,2 miljonini. Eesti ühiskonda iseloomustab eakate inimeste osatähtsuse suur kasv – 2040. aastaks prognoositakse, et iga neljas inimene (25%) Eestis on vanem kui 65 eluaastat ning 2060. aastal jõuab eakate osatähtsus 30%-ni. Tuleviku eakas on praegu vanuses 25+ ning inimeste väärtused ja elukohavalik määravad ära selle, millised nad on eakatena 2060. aastal. Prognoos maalib tuleviku Eestist Harjumaa ja Tartumaa keskse pildi – vähemalt 65% rahvastikust elab 2040. aastaks

kahes suuremas linnaregioonis. Nendes kahes regioonis on seetõttu ka kõige suurem tööealise elanikkonna osatähtsus ja kõige vähem eakaid (osatähtsus 20–21%). Teised maakonnad on kõik kahaneva elanikkonnaga: Ida-Virumaal, Järva, Valga ja Jõgeva maakonnas väheneb rahvaarv vähemalt 1/3 võrra ja elanikkond on riigi keskmisest vanem (Ida-Virumaal ja Lääne maakonnas on osatähtsus kõige suurem, kuni 40%).

Elanike koondumist suurtesse linnadesse ja ülejäänud Eesti jätkuvat kahanemist soosib linnaliste asulate kiirenev majanduskasv. Kasvutempo Tallinna ja Tartu linnapiirkonnas on pikaajaliselt ületanud teiste Eesti regioonide kasvukiirust ning regioonide sotsiaal-majandusliku taseme erinevus on üha suurenenud. Kui 1997. aastal moodustas Harjumaa SKP 55,2% kogu Eesti SKP-st, siis 2007. aastal oli see 59,6% ning 2017. aastal juba 63,7%. Kuigi pealinnaregiooni ennakkasvu teiste piirkondadega võrreldes võib pidada tavapäraseks nähtuseks, on piirkondade arengu erinevused Eestis Euroopa suurimate seas. Pered, kuhu sünnivad lapsed, elavad pigem linnast väljas ja valivad elukohaks suurema linna ümbruses asuva uuselurajooni. Statistika alusel võib vaevu tajutavate märkidena täheldada ka noorte perede liikumist maale, samuti eakate liikumist suurematest keskustest tagasi kunagisse kodukanti.

Taristuinvesteeringud, eelkõige kiired rongiühendused, võimaldavad toetada kestlikku ruumiplaneerimist. Taristu arendamine lähtub Euroopa Liidu strateegiast muuta aastaks 2050 transpordisektor süsinikuvabaks. Taristu mõju võib olla ka vastupidine, kui see võimaldab kiireid ühendusi vaid suurte keskuste vahel ning võimendab sellega regionaalset tasakaalustamatust ja ääremaastumist. Taristu arendamine lähtub EL-i strateegiast muuta aastaks 2050 transpordisektor süsinikuvabaks. Soome linnastsenaariumid 2039 pakuvad ühe stsenaariumina välja „Ühe tunni Soome“, kus mugavate uute ühendustega on kõik peamised keskused tunni kaugusel. Eestis realiseerub üks osa sellest stsenaariumist, kui valmib Rail Baltica trass, mis toob Pärnu vähem kui tunniajase

rongisõidu kaugusele ja ka Riia senisest oluliselt lähemale. See võib aidata tasakaalustada muidu väga Harju ja Tartu regiooni keskset tulevikuprognosi veel ühe keskusega.

■ Rahvusvahelised ühendused, nagu Rail Baltica, on olulised üleeuroopalise ühtekuuluvuse tagamiseks, kuid ilma riigisisese kiire rongiliikluse samaaegse arenguta lisavad need vaid hoogu juurde kolme suurema linnaregiooni edasisele kasvule ja süvendavad sellega trassist eemale jääva Eesti edasist kahanemist.

Kahanevad piirkonnad on võimetus uustulnukatele. Maailmas on praegu 258 miljonit sisserändajat, kümnest sisserändajast kuus asuvad elama Aiasse või Euroopasse. Seejuures on ⅔ sisserändajatest pärit samuti Aasiast või Euroopast. Alates 2000. aastast on rahvusvaheline ränne hoogustunud ning 50% võrra suurenenud, kusjuures vaid 10% rändajatest on pagulased. Soome linnastsenaariumid 2039 toovad olulise suundumusena välja sisserändajate liikumise eelkõige väiksematesse linnadesse, mitte suurtesse linnaregioonidesse. Sisserände olulisusele rõhub ka FinEst Bay Area projekti toetav stsenaarium, mille kohaselt võiks tunneli avamise ja Aasia lennuühenduste arvu jätkuva kasvu korral olla rände hulk Helsingi-Tallinna regiooni ligi 30 000 inimest aastas. Kuna erinevalt Helsingist on Tallinna eluasemeturg soodsam ja samal ajal vähem reguleeritud (puudub ulatuslik linnaürikorterite programm ja selged mehhanismid elanike kihistumise vältimiseks), siis võib tunneli avamine kaasa tuua kinnisvarahindade tõusu nii Tallinnas kui ka kogu Harju regioonis. See muutus võib omakorda tõugata inimesed eelistama soodsamaid võimalusi teistes Eesti piirkondades või Eestist lahkuma.

Kliimamuutus kujundab ümber elanike elukoha- ja eluviisielistusi, ehitatud keskkonna ja avaliku ruumi toimemehhanisme ja väljanägemist. Kliimamuutus mõjutab Euroopa eri piirkondi erinevalt. Lõuna- ja Kesk-Euroopas muutuvad sagedamaks kuumalained, metsapõlengud ja

põuaperioodid. Põhja-Euroopa muutub oluliselt niiskemaks ja talvised üleujutused võivad saada tavapäraseks. Kohanemisvõime tähendab regiooni majanduslikku, sotsiaal-kultuurilist, institutsiooni- ja tehnoloogilist võimekust kliimamuutusest tingitud ohtude vältimisel, aga ka uute võimaluste kasutamisel.

Kliimamuutuse mõju võrreldes Lõuna-Euroopa piirkondadega on Eesti territooriumil mõõdukas, kuid Eesti kohanemisvõimet kliimamuutusega hinnatakse keskmisest nõrgemaks. 2100. aastani koostatud Eesti kliimastenaariumide kohaselt sagenevad ka Eestis üleujutused ja põuaperioodid, suureneb kaldaerosioon ja satuvad ohtu kalda-rajatised, lisaks peab olema valmis suuremateks tormikahjustusteks.

Peale kliimamuutuse kujundab elukeskkonda kliimaneutraalsust taotleivate eesmärkide täitmine, näiteks Euroopa Liidu pikaajaline strateegia 2050, mis toob muu hulgas kaasa näiteks hoonete, eelkõige kortermajade ulatusliku renoveerimise ning sisepõlemismootoriga autode vahetamise teiste tehnoloogiate vastu, ühistranspordi ja teiste säästivate liikumisviiside eelisarendamise.

Elanike tervisekäitumise kujundamisel ja terviseriskide maandamisel on suur, kuid sageli vähe tähtsustatud roll hästi planeeritud elukeskkonnal. Näiteks Helsingi linna koostatud jalgrattasõidu tasuvusuuringu kohaselt toetab rattataristusse investeerimine nii elanike tervist kui ka ligipääsetavust. Eriti oluline on liikumisharjumuste mõju tervisele laste puhul, kes võrreldes varasemaga käivad vähem õues ning keda viiakse kooli/lasteaeda üha enam autoga. Veerand esimese klassi lastest on ülekaalus või rasvunud. Elukeskkonna kvaliteet (ligipääsu puudumine rohealadele, müra ja valgusaste) mõjutab ka vaimset tervist ja stressitaset.

Peaaegu kolmandik ehk 30,7% eestimaalas- test liigub vähem kui 15 minutit päevas jalgsi või jalgrattaga tööle või töölt koju. Euroopa Tervise Foorumi stsenaariumide kohaselt muutub elanike tervisekäitumise jälgimine ja tervislike eluviiside toetamine vananevat ühiskonda ja suurenevaid tervishoiukulusid arvesse võttes üha olulisemaks.

Rahvusvaheline lennuliikluse assotsiatsioon prognoosib, et aastaks 2036 lennureisijate arv mitmekordistub, jõudes 7,8 miljardini aastas. Elanike autoga läbitud kilomeetrite arv suureneb 2030. aastaks keskmiselt 23% (5,88 triljoni kilomeetrini). Näiteks Soomes liigub viiendik lastega perekondi iga nädal mitme kodu vahel. Eestis on elukoha kaugus töökohast aastate jooksul pikenenud. Kui 1998. aastal oli keskmine töökoha kaugus elukohast 7,3 kilomeetrit, siis 2017. aastal 11 kilomeetrit. Üha suureneva liikumisvajadusega tegelemine on üks keskseid küsimusi ÜRO säästva arengu tegevuskava eesmärkide täitmisel 2030. aastaks. Peamise transpordivahendina kasutatakse Eestis sisepõlemismootoriga isiklikku sõiduautot, kuid Euroopa Liidu pikaajalise strateegia kohaselt peaks kogu transpordisektor olema 2050. aastaks süsinikuvaba.

Suurenev liikumisvajadus, pikad vahemaad ja teenuse mugavus tõukavad tagant uute individuaalsete liikuvusteenuste arengut (nt sõidujagamine, autode ja tõukerataste lühirent). Sellistest uutest liikuvusteenustest nagu sõidujagamine on eelkõige tänu selle suuremale kasutusmugavusele kujunemas ühistranspordi konkurent. Esimesed isejuhtivad autod on tõenäoliselt suunatud sõidujagamisteenuste pakkumisele, kuna seda nähakse nende peamise rakendusena. Prognoositakse, et nende sõidukitega liikumine võib moodustada aastal 2030 juba 40% erasõitjate aastast läbi sõidust Euroopas. Isejuhtivate autode kasutamine sõidujagamisteenuse pakkumiseks võimaldab hoida kokku tööjõukuludelt ning langetada veelgi teenuse hinda. See tähendab, et ühistranspordil on veelgi keerulisem kasutusmugavuse poolest autodega (sh sõidujagamisega) konkureerida. Samuti muudab isejuhtivatele sõidukite tulek ruumikasutust, näiteks ehitatakse ümber parkimismajad, hoonestatakse endised parkimisplatsid või leitakse neile uus funktsioon avaliku ruumina.

Töösuhted teisenevad, *kaugtöö on üks oluline tulevikus töötamise viis, mis ühtlasi pakub võimalust elada hajaasustuses*. Euroopa Liidus teeb tööealisest elanikkonnast korrapäraselt

kaugtööd 5%. Hollandis (13,7%) ja Soomes (12,7%) on kaugtöötajate osatähtsus üle kahe korra suurem kui Eestis (6%). Taanis ja Rootsis saab üle poole töötajatest kasutada paindlikku tööaega. Paindliku töötaja ja töötaja autonoomia poolest (30%) on Eesti Euroopa Liidus üheksandal kohal. Kaugtöö osatähtsuse suurenemisel on mõju elanike liikuvusele ja ruumikasutusele. 64% liikuvatest globaalsetest teadmustöötajatest valib oma töökohta just asukoha, mitte aga organisatsiooni või ettevõtte järgi. Kaugtöövõimalused ja töökohtade järgnemine talentidele võib suurte keskuste ees anda arengueelise Eesti hajaasustusega ääremapiirkondadele, kuid konkreetsete asulate ja regionide kasu sõltub elukeskkonna kvaliteedist, mida töötajatele suudetakse pakkuda.

Meie liikumist ruumis jälgib ja suunab üha rohkem tehnoloogia. Digitaalsed platvormid on edukad eelkõige seetõttu, et nad suudavad koguda, säilitada ning analüüsida suuri andmehulki ning luua nendest uut väärtust. Seetõttu korraldavad kodanike valikuid (sh liikumist) nii digitaalses kui ka füüsilises ruumis üha enam algoritmid. Sihtkoha valikul mängivad suuremat rolli eri rakenduste soovitusel – näha on valikuid, mis sobivad kasutaja profiiliga või mis meeldivad tema sõpradele. Sihtkohtadesse liikumine toimub samuti rakenduse soovitataval trajektoiril. Algoritmide soovitusi pidevalt järgides tekivad passiivsed tarbijad, kes valivad vaid ettekirjutatud valikute vahel.

Ruumiandmetel on tulevikus oluline roll kasutajakogemuse mõistmisel ja kvaliteetsema ruumi planeerimisel ainult juhul, kui omavalitsusel või riigil on andmetele ligipääs. Suurettevõtete kogutud andmete puhul on kodanikel vähe kontrolli selle üle, mis eesmärgil neid andmeid kasutatakse ja kellele edasi müüakse.

Nooremate põlvkondade orienteeritus liikuvusele ja kogemustele kujundab ümber elamise ja vaba aja veetmise viise. Uuest põlvkonnast $\frac{3}{4}$ (eelkõige nn millennialid, vanus 18–34 aastat) soovib oma raha kulutada asjade asemel kogemustele. $\frac{4}{5}$ sellest vanusegrupist osaleb korrapäraselt eri üritustel, kuna neile on tähtis kohtuda inimestega

oma kogukonnast ja maailmast. $\frac{2}{3}$ lapsevanematest (keda on millennialide seas üle 53%) käivad oma lastega üha rohkem peredele sobivatel üritustel, niisiis ei lõpe üritustel osalemine pereelu algusega. Kogemustele kulutavad oma sissetulekut ka Eesti noored (vanus 16–24). Noorte kõige ostmata tooted ja teenused olid transporditeenused (64%) ja ürituste piletid (63%). Kogemusteenusena saab käsitleda ka looduskülastuste populaarsust. Noorte looduskasutuse uuringust selgus, et $\frac{3}{4}$ noortest hindab kõrgelt võimalust viibida looduses. Noored väärtustavad lõõgastust, mida pakub üksi või kaaslastega looduses olemine või füüsiline pingutus. Selline kogemustele ja ühistegevustele suunatud suundumus muudab avaliku ruumi sündmusterohkeks kohaks, kus toimuvad kontserdid, spordiüritused (nt maratonid) ja muud tegevused. Ühtlasi iseloomustab kogemusele suunatud põlvkonda ka paindlikkus ja liikuvus tööelu ja elustiili valikul. PwC uuringu (2012) järgi soovib 72% millennialidest karjääri jooksul välismaal töötada. Enamasti piirdub välismaa vaid lääneriikidega, vaid 9% on nõus töötama Indias või Hiinas. Millennialidele järgnev Z-põlvkond vahetab elu jooksul tõenäoliselt keskmiselt 17 korda töökohta, 5 korda karjääri ja 15 korda kodu.

Eesti elukeskkonda kujundab liberaalne ruumikäsitlus, mille kohaselt avaliku ruumi peamine roll on olla individuaalsetele hüvedele allutatud tarbimis- ja söitmisruum.

Tallinnas on kaubanduskeskuste pinda ligi kaks korda rohkem kui teiste Balti riikide pealinnades: Tallinnas 0,8 m², Vilniuses 0,5 m² ja Riias 0,4 m² elaniku kohta. Tallinna parkimisuuringu käigus arutati välja, kui palju brutopinda hõivavad Tallinna linnaosades parkimiskohad, sõiduteed ja jalakäijatele mõeldud ruum (sh kõnniteed). Parkimise ja sõiduteede brutopind on üle kahe korra suurem jalakäijatele mõeldud brutopinnast. Lisaks on parkimiseks ja sõiduteedeks mõeldud brutopind enamikus linnaosades kaks korda suurem ka eluhoonete brutopinnast. Kiirelt kasvanud eeslinnades on krundivälist avalikku ruumi planeeritud veelgi vähem. *Hästi toimivate asulate pinnast*

peaks 50% olema kasutuses avaliku ruumina, kuid selle eesmärgi täidavad vähesed asulad.

Tuues paralleeli sotsiaalmeediaga, võib avalikku ruumi kirjeldada kui hiiglaslikku platvormi. Avaliku ruumi traditsiooniline ühiskondlik roll on olnud kokku tuua huvigruppe ja võimaldada kohtumist ka nendega, kes on meist erinevad. Samamoodi nagu on probleem võrgumeedia killustatus, kui eri grupid ei soovi osaleda ühiskondlikus dialoogis, on füüsilise ruumi demokraatliku toimimisega probleem, kui puudub avalik ruum, kus oleks võimalik kokku puutuda eri tausta ja vaa-detega inimestega. Seetõttu on üha olulisemaks muutumas avaliku ruumi kvaliteet, võime pakkuda tegevusi eri vanuserühmadele ning tuua inimesi kokku ühisteks rituaalideks.

Ruumi (sh avaliku ruumi) tulevikku kujundavaid tegureid saab lihtsustatult jagada kaheks – kogukondlikeks ja liberaalseteks. Kaubandus-, parkla- ja sõiduteepinna ülekaalu loetakse (avaliku) ruumi planeerimisel liberaalse ruumikäsitluse domineerimise üheks sümptomiks. Liberaalset ruumikäsitlust iseloomustab kodanike suur vabadus valikute tegemisel, kuid kodanikke nähakse eelkõige eri teenuste tarbijana. Selle ruumikäsitluse kohaselt on ühiskondlikult aktsepteeritav, et kodanik liigubki ainult privaatsfääris (st autos, mitte ühis-transportis) või isoleerib end kõrgete aedade taha. Samuti seostatakse tuleviku targa linna kontseptsiooni peamiselt liberaalse ruumikäsitlusega, kus kodanikud „kauplevad” oma andmetega, saades vastutasuks võimaluse ruumi või teenust kasutada. Liberaalsele ruumikäsitlusele vastanduva kogukondliku avaliku ruumi sümboliks võib pidada lauluväljakut, aga ka linnade keskväljakuid ja asumifestivale. Kogukondliku ruumikäsitluse kohaselt on oluline kodanike ühine jagatud identiteet, mitte individuaalsed eripärad. Avalik ruum on koht, kus jagatud identiteeti võimendada ja ühisrituaalide abil taastada. Kogukondlikku ruumikäsitlust toetavad näiteks EV100 programm „Hea avalik ruum”, mille käigus uuendatakse linnade keskväljakud ja peatänavad, ning talgukultuur, nt „Teeme ära” talgupäevad, avalik matkaradade

võrgustik, kogukonnaaiad, aga ka omavalitsuste kaasav eelarve, mille kaudu on viidud ellu avaliku ruumi projekte. Avaliku ruumi tulevik oleneb sellest, kas ja kuidas leitakse tasakaal nende kahe ideaali vahel – piisavalt vabadust ja individuaalsust ning ühtlasi sidet oma kogukonna ja kultuuriga.

Eesti 2050 stsenaariumid

Kristi Grišakov, Mihkel Kaevats
(stsenaariumitekstid)

Eelnevalt kirjeldatud muutuste mõju näitlikustamiseks on koostatud neli stsenaariumi. Need on avastuslikud ja illustreerivad üksteisest võimalikult erinevaid tulevikutrajektoore. Avastuslikud stsenaariumid erinevad teistest stsenaariumitüüpidest (prognoosidest ja normatiivsetest stsenaariumidest) sellepõolest, et keskenduvad eri muutujate koosmõjule ega määra kindlaks konkreetset eesmärki, mis peab kõigis stsenaariumides olema saavutatud. Avastuslike stsenaariumide roll on näitlikustada iga telje võimalikke äärmusi, mis ei pruugi tegelikkuses kirjeldatud viisil realiseeruda. Näiteks avaliku ruumi puhul on raske ette kujutada täielikult individualistlikku (liberaalset) või täielikult kogukondliku kasutust, küll aga võidakse kalduda rohkem ühte või teise suunda.

Stsenaariumide teljed on valitud selliselt, et need haaravad kombineeritult nii laiemal skaalal Eesti asustusstruktuuris toimuvaid muutusi kui ka kitsamal skaalal avaliku ruumiga toimuvat. Ülemaailmse haardega muutusi (nt kliimamuutus, isejuhtivad sõidukid) kasutatakse tulevikulugudes valikuliselt selleks, et illustreerida muutuste koosmõju tagajärgi. Stsenaariumides mainitud õnneindeks ei ole konkreetne indeks, vaid tulevikumaailmas kasutatav uus indeks, mis kombineerib vastutustundliku majanduskasvu, säästva arengu näitajad ja inimeste hinnangu oma elu õnnelikkusele ning füüsilisele ja vaimsele tervisele.

Tulevikutsenaariumide põhiteljed on asustusstruktuur ja avalik ruum

Kahe telje ristumisel tekib neli stsenaariumi. Eesti elu tulevikus kirjeldatakse lugude kaudu. Stsenaariumilood kirjeldavad tulevikku olevikuvormis, kas üldise kirjelduse või mõne tegelase silme läbi. Stsenaariumid kirjutatakse taotluslikult reljeefsete lugudena, et tuua välja nende erinevused ning ärgitada lugejat kaasa mõtlema. Stsenaariumide eesmärk on teadvustada võimalike muutuste tagajärgi.

Asustusstruktuuri telg näitab elanike elukohavalikut ja regionaalse arengu suundumust. Telje ülemine ots lähtub prognoosidest, mille kohaselt rahvastik koondub suurematesse linnadesse. Seejuures kasvavad hoogsamalt linnaregioonid, kuid linnakeskuste kasv jääb pigem mõõdukaks. Telje alumine ots (elu maal) lähtub tasakaalustatud regionaalsest arengust, kus linnaliste asustuspiirkondade rahvastik protsentuaalselt ei kasva või pigem kahaneb. Selle suundumuse ellu rakendamiseks on vaja linnade konkurentsieelise tasakaalustamist, näiteks hajainnovatsiooni näol, kus innovatsiooniprojektide, teenuste ja majan-

dustegevuse mitmekesistamiseks suunatakse investeeringuid kahanevatesse keskustesse ja hajaasustusse. Praegu elab linnalistes ja väike-linnalistes asustuspiirkondades 69% rahvastikust, Tallinna, Tartu ja Pärnu maakonnas 45% rahvastikust. Aastal 1989 elas linnalistes asustuspiirkondades 71% rahvastikust. Statistikaameti 2019. aasta rahvastikuprognooosi baasstsenaariumi järgi on nende nimetatud kolme maakonna rahvastiku osatähtsus 2040. aastaks 71%.

Avaliku ruumi telg näitab avaliku ruumi rolli ühiskonnas, keskendudes spetsiifilisemalt andmete, liikuvuse ja ligipääsetavuse küsimustele. Telje individuaalse ruumi otsas on tavakodanikul ligipääs avalikule ruumile ja teenustele vastavalt isiklikule tarbimisvõimekusele. Ligipääs andmetele, liikuvusteenustele ja avalikule ruumile (nt rohealad) oleneb sissetulekust ja sotsiaalsest staatusest. Telje jagatud ruumi otsas on kõigile ühiskonnaliikmetele tagatud võrdne ligipääs avalikule hüvele nii andmete, avaliku ruumi kui ka liikuvusteenuste puhul. Kogukonna liikmeks olek ja ühistegevustesse panustamine on väärtustatud.

1. Vabatahtlikult linnadesse sunnitud Eesti

Rahvastik linnades:	80%
Varanduslik kihistumine:	suur
Ruumiline ebavõrdsus:	suur
Hea avalik ruum:	privilegeeritutele
Andmed:	suurettevõtetel „kõikenägev silm“, õigused ebavõrdselt jaotunud
Ühiskonna kulutused baastaristule:	suured ja kasvavad
Sotsiaal-majanduslik efektiivsus:	vähene
Säästva arengu eesmärgid:	ei ole saavutatud, kuigi mõni valdkond on teistest tugevam

„Nähtamatu käe” juhtimisel on eestlased ja ka üsna paljud uuseestlased kogunenud Tallinna, Tartu ja Pärnu linnaregiooni – hoogne elamuarendus on haaranud linnalähedased põllud, kuid ajaloolised linnad ise ei ole samas tempos kasvanud.

Puuduvate kesklinnade asemel saadakse kokku kauba- ja meelelahutuskeskustes. Linnaväljakute asemel vajatakse parklaid ja laiu teid, sest tavaline eestlane ei taha näha vaeseid ja võõraid. Pealegi on tänaval ohtlik. Regioonid on tugevalt kihistunud:

jõukam rahvas elab heade koolide, tenniseklubide ja kaunite rohealade piirkonnas, mille ümber on aed ja valvurid. Linnad ise on rõhuvas osas vaeste ja uussisserändajate elukorterite päralt, äärelinnades on kehvad koolid, kehvad ühendused ja ohtlik õhtuti väljas käia. Tallinn ja Pärnu on hästi maailmaga ühendatud – Helsingi tunnel ja Rail Baltica loovad hea ühenduse neile, kes selle eest maksta jaksavad. Ent Tartussegi saab kiirelt rongiga või isikliku droonikapliga. Inimestel ei ole märkimisväärt ühistunnet, pigem õigustatakse rikkust tub-

liduse ja vaesust laiskusega. Nende n-ö laisemate andmed on igaühele müügiks, peenem rahvas maksab teatava privaatsuse eest suurettevõtetele lunaraha. Ühiskonda vaevavad elustiilihaigused ja kuivõrd puudub toetav küünarnukitunne, siis tunneb suurem osa eestimaalasi end üksikuna. SKP asemel ühiskonna edukuse peamiseks mõõdupuuks saanud õnneindeksis on Eestis mitu aastat järjest kukkunud ning langemist ei pidurda ka suuremat ühtsust taotlevad kampaaniad.

2. Ühe tunni Eesti

Rahvastik linnades:	80%
Varanduslik kihistumine:	väike
Ruumiline ebavõrdsus:	väike
Hea avalik ruum:	jagatud ja ligipääs tagatud
Andmed:	igaühe omad, õigused on kaitstud
Ühiskonna kulutused baastaristule:	suured, aga võrdsemalt jagatud
Sotsiaal-majanduslik efektiivsus:	keskmisest suurem
Säästva arengu eesmärgid:	oleme maailmas eeskujuks

Põhjaliku regionaalse planeerimise tulemusena on terves Eestis elamuarendus ja liikuvusteenused omavahel seotud, mistõttu on esmajärgus ehitatud rongiühendusega kohtadesse. Arendajatele tundus see alguses liiga piirav, aga inimesed on rahul ega igatse sõltuvust isiklikust sõidukist. Igal linnaregioonil on oma nägu ja keskused, mis töötavad ringmajanduse põhimõttel. Uue ärkamise on läbi teinud kunagine murelaps Ida-Virumaa, mis on esmalt kunstnike ja seejärel idusektori sinna kolimise tulemusena nüüd Eesti atraktiivsemaid ja kosmopoliitsemaid elupiirkondi, kus on teine kodu nii Peterburi, Eesti kui ka teiste maade loovinimestel. Eestimaalastele meeldib aega veeta parkides ja linnaväljakutel, kuhu nad liiguvad parajasti sobivaima liiklusvahendiga – trammiga, isejuhtiva kapsliga, vesinikrattaga või kõiki neid

kombineerides. Linnades on elamuslik tänava- ja katkematu rohevõrgustik, mis aitab kliimakriisiga kohaneda, ning avalikus ruumis toimub palju mõõdujate tähelepanu paeluvaid tegevusi. Rakendatud on nn 8–80 põhimõte, mis tähendab, et nii 8- kui ka 80-aastased saavad avalikus ruumis kõrvalise abita liikuda. Räägitakse palju vaimse tervise hoidmisest ja ollakse tähelepanelikud, kui lähedasel inimesel võivad rasked ajad olla. Inimesed on kogukondlikult pühendunud mõnele varem avalikule võimule kuulunud tööle: aidatakse kõige nooremaid ja kõige vanemaid, rajatakse ühisaedu, kujundatakse tänavaid ja hoove. Suuremates linnades läheb uussisserändajatel sisseelamine üsna ladusalt, ehkki väiksemates kohtades võidakse neile ikka viltu vaadata. Õnneindeksis on Eesti suhteliselt eesotsas ja viimased paar aastat isegi tõusnud.

3. Krattide ja marakrattide Eesti

Rahvastik linnades:	70%
Varanduslik kihistumine:	suur
Ruumiline ebavõrdsus:	väga suur
Hea avalik ruum:	privilegeeritud, jagatud või olematu, vastavalt kohaliku omavalitsuse võimetele
Andmed:	koondunud suurte ettevõtete kätte, aga suur küberkuritegevus
Ühiskonna kulutused baastaristule:	suured ja ebavõrdselt jaotatud
Sotsiaal-majanduslik efektiivsus:	väga vähene
Säästva arengu eesmärgid:	mõni väiksem omavalitsus on suutnud täita, tervikuna pilt kehv

Eestis on suured ja väiksemad keskused, millest võimekamad püüavad leida oma nägu – kes püüab tähelepanu kõrgtehnoloogilisi lahendusi pakkudes, kes meelitab enda juurde aina rohkem vanemaid inimesi, kes tegeleb digiteeritud agrotootmisega. Samal ajal on ka üpris mahajäänud kante, kus peamine tööandja on pankrotti läinud ja abi pole kuskilt näha. Seal jäävad silma vaid suur-ettevõtetele kuuluvad tuulikud ja päikesepaneelid, aga neid käitavad spetsialistid ei ole kohaliku rahva seast. Uussisserändajad on jagunenud üle terve riigi ja just väiksemates kohtades leidub neid rohkem – seal on rohkem pakkumist väga väikse palgaga töödele, mida kohalikud ise taha või ei jaksu teha – samal ajal vajavad aina vananevad asulad eriti just sotsiaaltöötaja abi. Eriti halb lugu on sõltuvushaiguste ja HIV-ga, mida peetakse igapäev

oma veaks. Paljud varakamad inimesed elavad hajali, sest kliimakriis on isu linnades elada kustutanud: armastatakse öelda, et õige eestlane elab ikka oma aia ja põllulapiga majas. Kogukondlikku lähenemist harrastavad „hipid“, nii-öelda korralik inimene üritab aga ikka naabrist parem olla. Tänu hajusale asustusele pole avaliku ruumi kvaliteet suurem asi, pigem eelistatakse raha maanteedesse panna. Need on eri kvaliteediga, kunagiste ambitsioonikate taristuprojektide ebaõnnestumisest on õpitud, et pole mõtet liiga suurelt üritadagi. Isejuhtivate autode ja transpordidroonide pakkujaid on erinevaid, nii et peenemale rahvale on saadaval hea teenus, vaesem rahvas aga vaatab, kuidas saab – päris tihti saab vastu näppe. Õnneindeksis on Eesti keskpärane järelelohisaja.

4. Isemajandav Eesti

Rahvastik linnades:	60%
Varanduslik kihistumine:	väike, aga ühiskond pole kuigi rikas
Ruumiline ebavõrdsus:	esineb paikkonniti
Hea avalik ruum:	võimas rohevõrgustik, aga vähem linnalist keskkonda
Andmed:	igäühe omad, tugevad küberkogukonnad
Ühiskonna kulutused baastaristule:	suured, aga võrdsemalt jagatud
Sotsiaal-majanduslik efektiivsus:	keskmisest väiksem, aga võrdselt jagatud
Säästva arengu eesmärgid:	oleme teistest veidi ees

Kliimakatastroofi, kaugtöövõimaluste ja uus-kogukondliku majanduse tulemusena on suur osa eestlasi kolinud maale, mõne väiksema tõmbekeskuse lähedale. Vajadusi teenuste järele rahuldavad nii digitaalsed lahendused kui ka korralik talgukultuur ja naturaalmajandus – inimesed aitavad üksteist pidevalt, kuigi ka pisut sunnitult, sest väike riik ei suuda nii hajali elavatele inimestele kõike vajalikku tagada. Omajagu sõltub toimetulek ja teenuste kvaliteet ka kogukonna võimekusest: kus on häid eestvedajaid, seal elu edeneb, kuid kahjuks esineb ka vastupidist. Peale järelelonkijate on ka teisitimõtlejaid, kes peavad muud rahvast väärriiks. Uussisserändajaid on kõikjal, eriti kogukondades, kes on uute tulijate kasulikkusest aru saanud. Neist peetakse väga lugu, sest nad panevad õla alla seal, kus meil omal jõudu napib.

Sotsiaal-majanduslikult on suur rõhk omakasvatatud toidul, oma 3D-prinditud asjadel ja ühiskondlikul energiatootmisel. Just nagu kunagistes taludes, tehakse päris palju ära ise ja pereringis. Terve Eesti on ühendatud raudteevõrguga, mis on üsna hästi seotud ka mitmesuguste „viimase kilomeetri“ lahendustega, mille seast saab valida sobiva ja taskukohase liikumisviisi. Avalik ruum on pigem looduslik keskkond ja looduses aktiivselt liikumisest on saanud eestluse lahutamatu osa. Eesti on Euroopas kuulus oma elujõuliste metsade ja puhaste randade poolest. Õnneindeksis on Eesti tubli, tõusis hiljuti mitu kohta, aga nüüd paistab, et klaaslagi on ees. Tühja neist indeksest, elu on ju mõnus, mõtlevad eestimaalased omakeskis, ning panevad suitsusauna küdema.

Viidatud kirjandus

- Aslund, A., Dombrovskis, V. *How Latvia came through financial crisis*. Washington: Peterson Institute for International Economics, 2011.
- Eamets, R., Masso, J. Labour Market Flexibility and Employment Protection Regulation in the Baltic States. *European Journal of Industrial Relations*, 2005, 11(1), 71–90.
- Eamets, R., Meriküll, J., Kallavus, M., Kaarna, K., Kask, T. Teadmistepõhise majanduse suunas liikumiseks vajalik töajõud ja koolitusvaldkonnad. Tallinn: Riigikantselei, 2009.
- EIA 1995. – *Eesti inimarengu aruanne 1995*. Tallinn: ÜRO Arenguprogramm (UNDP), 1995.
- EIA 1996. – *Eesti inimarengu aruanne 1996*. Tallinn: ÜRO Arenguprogramm (UNDP), 1996.
- EIA 1997. – *Eesti inimarengu aruanne 1997*. Tallinn: ÜRO Arenguprogramm (UNDP), 1997.
- EIA 1998. – E. Terk (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 1998*. Tallinn: ÜRO Arenguprogramm (UNDP), 1998.
- EIA 1999. – R. Vetik (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 1999*. Tallinn: ÜRO Arenguprogramm (UNDP), 1999.
- EIA 2000. – R. Vetik (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2000*. Tallinn: ÜRO Arenguprogramm (UNDP), 2000.
- EIA 2001. – R. Vetik (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2001. Kas Eesti on sotsiaalselt jätkusuutlik?* Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, 2001.
- EIA 2002. – R. Vetik (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2002. Inimarengu trendid ja poliitika kujundamine*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, 2002.
- EIA 2003. – R. Vetik (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2003. Inimarengu trendid ja ühiskondliku kokkuleppe vajadus*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, 2003.
- EIA 2006. – M. Heidmets (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2006*. Tallinn: Ühiskondliku Leppe Sihtasutus, 2007.
- EIA 2007. – M. Heidmets (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2007*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2008.
- EIA 2008. – M. Lauristin (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2008*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2009.
- EIA 2009. – M. Lauristin (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2009*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2010.
- EIA 2010/2011. – M. Lauristin (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2010/2011. Inimarengu Balti rajad: muutuste kaks aastakümnet*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2011.
- EIA 2012/2013. – M. Heidmets (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2012/2013. Eesti maailmas*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2013.
- EIA 2014/2015. – R. Vetik (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2014/2015. Löksudest välja?* Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2015.

- EIA 2016/2017. – T. Tammaru (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2016/2017. Eesti rändeajastul*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2017.
- EIA 2019/2020. – H. Sooväli-Sepping (peatoim). *Eesti inimarengu aruanne 2019/2020. Linnastunud ühiskonna ruumilised valikud*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 2020.
- Ilves, T. H. Eesti tee: pigem Põhjala kui USA mudel. *Eesti Päevaleht*, 2000, 16. oktoober.
- Lagerspetz, M, Vogt, H. (2004). Estonia. – S. Berglund, J. Ekman, F. H. Aarebrot (toim.). *The handbook of political change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, 2004.
- Raudsepp, M., Heidmets, M., Kruusvall, J. Environmental Justice and Sustainability in Post-Soviet Estonia. – J. Agyeman, Y. Ogneva-Himmelberger (toim.). *Environmental Justice and Sustainability in Former Soviet Union*. Cambridge (Mass.), London: MIT Press, 2009.
- Oras, A. Eesti luule vaimsusest. *Loomingu Raamatukogu*, 1988, 25/26.
- Papacharissi, Z. Affective publics and structures of storytelling sentiment, events and media-lity. *Information, Communication & Society*, 2016, 19(3).
- Vetik, R. (toim.). *Kaks Eestit. Artiklite, ettekannete ja analüüside kogumik*. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2002.
- Vetik, R. (toim.). *Eesti arengukavad ja ühiskondlik kokkulepe. Ettekannete, artiklite ja dokumentide kogumik*. Tallinn: TPÜ kirjastus, 2003.

LISA 1.

EIA autorid 1995-2020

Nr.	Nimi	EIA aasta	Kordi
1.	Ellu Saar	1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2002, 2006, 2007, 2008, 2009, 2014/2015, 2016/2017	14
2.	Jelena Helemäe	1996, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2006, 2007, 2009, 2016/2017	12
3.	Erik Terk	1995, 1999, 2003, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010/2011, 2012/2013, 2014/2015, 2016/17	11
4.	Raul Eamets	1995, 1996, 1998, 1999, 2007, 2008, 2010/2011, 2014/2015, 2016/2017	9
5.	Rein Võormann	1995, 1996, 2000, 2001, 2001, 2003, 2006, 2007, 2009,	9
6.	Marju Lauristin	1998, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010/2011, 2012/2013, 2014/2015	8
7.	Raivo Vetik	1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2006, 2007, 2014/2015	8
8.	Krista Loogma	1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2010/2011, 2014/2015	7
9.	Leeni Hansson	1999, 2000, 2001, 2001, 2003, 2006, 2009	7
10.	Triin Vihalemm	1999, 2001, 2003, 2007, 2008, 2010/2011, 2016/2017	7
11.	Aili Aarelaid	1996. 1998, 1999, 2000, 2001, 2002	6
12.	Mati Heidmets	1998, 1999, 2006, 2007, 2010/2011, 2012/2013	6
13.	Peeter Vihalemm	2006, 2007, 2008.2010/2011, 2012/2013, 2014/2015	6
14.	Aado Keskaik	1995, 1996, 1997, 1998, 2012/2013	5
15.	Anu Narusk	1995, 1996, 1997, 1998,1999	5
16.	Anu Realo	1995, 2008, 2010/2011, 2012/2013, 2016/2017	5
17.	Erle Rikman	1999, 2001, 2003, 2007, 2014/2015	5
18.	Georg Sootla	1995, 2000, 2002, 2009, 2014/2015	5
19.	Indrek Tart	1999, 2000, 2001, 2002, 2003	5
20.	Jüri Saar	1999, 2000, 2001, 2002, 2012/2013	5
21.	Mikko Lagerspetz	1999, 2001, 2002, 2003, 2007	5
22.	Urmas Varblane	2007, 2009, 2012/2013, 2014/2015, 2016/2017	5
23.	Veronika Kalmus	2007, 2008, 2009, 2012/2013, 2019/2020	5
24.	Airi-Alina Allaste	2000, 2001, 2002, 2006	4
25.	Avo Trumm	1998, 2007, 2008, 2014/2015	4

26.	Juhan Kivirähk	2001, 2006, 2007, 2012/2013	4
27.	Luule Sakkeus	1995, 2008, 2012/2013, 2016/2017	4
28.	Mare Ainsaar	1996, 2001, 2002, 2010/2011, 2014/2015	4
29.	Marge Unt	2001, 2002, 2005, 2009	4
30.	Viive Ruus	1995, 1996, 1997, 1998	4
31.	Allan Puur	1995, 2012/2013, 2016/2017	3
32.	Andra Siibak	2008, 2009, 2019/2020	3
33.	Andres Võrk	1995, 2008, 2012/2013	3
34.	Andri Ahven	1995, 1996, 1997	3
35.	Anu Masso	2003, 2008, 2010/2011	3
36.	Anu Toots	1995, 2012/2013, 2014/2015	3
37.	Dagmar Kutsar	1997, 1999, 2008	3
38.	Gerli Paat	1995, 2008, 2009	3
39.	Indrek Ibrus	2014/2015, 2016/2017, 2019/2020	3
40.	Jüri Sepp	2006, 2007, 2012/2013	3
41.	Kaire Pöder	2012/2013, 2014/2015, 2016/2017	3
42.	Kairi Kasearu	2007, 2008, 2014/2015	3
43.	Kristiina Lindemann	2008, 2009, 2014/2015	3
44.	Marje Josing	1995, 1996, 1997	3
45.	Priit Järve	1995, 1996, 1997	3
46.	Rein Ruutsoo	1998, 1999, 2001	3
47.	Silja Lassur	1995, 2012/2013, 2014/2015	3
48.	Taimi Tulva	2001, 2002, 2003	3
49.	Triin Lauri	2012/2013, 2014/2015, 2016/2017	3
50.	Ain Aaviksoo	2007, 2008, 2009	3
51.	Ahto Oja	2014/2015, 2019/2020	2
52.	Airi Värnik	2001, 2002	2
53.	Aksel Kirch	1995, 1998	2
54.	Alari Purju	2008, 2012/2013	2
55.	Andres Kerge	1995, 1996	2
56.	Annika Väiko	2016/2017, 2018/2019	2
57.	Antti Roose	2014/2015, 2019/2020	2
58.	Arko Olesk	2014/2015, 2019/2020	2
59.	Eda Heinla	2002, 2003	2
60.	Ene-Margit Tiit	1999, 2008	2
61.	Garri Raagma	1995, 1996	2
62.	Hans Orru	2014/2015, 2019/2020	2

63.	Helje Kaldaru	2008, 2012/2013	2
64.	Jüri Kõre	1996, 1997	2
65.	Kadri Leetmaa	2016/2017, 2019/2020	2
66.	Kadri Täht	2001, 2002	2
67.	Kati Orru	2014/2015, 2019/2020	2
68.	Kristi Raik	2000, 2001	2
69.	Kristina Kallas	2007, 2016/2017	2
70.	Külliki Tafel-Viia	2014/2015	2
71.	Linnar Viik	1996, 1997	2
72.	Mare Leino	2001, 2002	2
73.	Margarita Kazjulja	2009	2
74.	Margit Keller	2001, 2008	2
75.	Marika Kirch	1999, 2000	2
76.	Mari-Liis Jakobson	2014/2015, 2016/2017	2
77.	Marti Taru	2001, 2003	2
78.	Martin Ehala	2014/2015, 2016/2017	2
79.	Peeter Ernits	1995, 1996	2
80.	Pille Pruulman-Vengerfeldt	2006, 2008	2
81.	Rainer Kattel	2014/2015, 2016/2017	2
82.	Raivo Vilu	2001, 2002	2
83.	Reelika Leetmaa	1995, 2012/2013	2
84.	Tiit Tammaru	2014/2015, 2016/2017	2
85.	Vello Pettai	2010/2011, 2012/2013	2
86.	A. Kurbatova	2006	1
87.	A. Viia	2006	1
88.	Aet Annist	2017	1
89.	Age Poom	2019/2020	1
90.	Aili Kelam	1999	1
91.	Aine Ramonaite	2010	1
92.	Aino Kiis	2003	1
93.	Alasdair Reid	2010/2011	1
94.	Talis Tammur	2017	1
95.	Anastassia Zabrodskaja	2017	1
96.	Andreas Ventsel	2019	1
97.	Andres Ellamaa	1995	1
98.	Andris Kangro	2010/2011	1
99.	Andrus Lipand	1996	1

100.	Andrus Saar	2009	1
101.	Anna Verschik	2017	1
102.	Anne Tiko	2003	1
103.	Anneli Kaasa	2008	1
104.	Anneli Kährik	2016/2017	1
105.	Anneli Külaots	1998	1
106.	Annika Uudelepp	2015	1
107.	Anu Tõnurist	2015	1
108.	Arvydas Matulionis,	2010/2011	1
109.	Arvo Kuddo	1995	1
110.	Asko Lõhmus	2019/2020	1
111.	Astrid Saava	2009	1
112.	Aune Valk	2017	1
113.	Ave Roots	2010/2011	1
114.	Barbi Pilvre	2002	1
115.	Bianka Plüschke-Altöf	2019/2020	1
116.	Bradley Loewen	2019/2020	1
117.	Clemens Buchen	2012	1
118.	Dago Antov	2019	1
119.	Daunis Auers,	2010	1
120.	Egert Vandel	2015	1
121.	Eha Röötel	2002	1
122.	Eike Hindov	1995	1
123.	Eiki Berg	2000	1
124.	Elo Kiivet	2019	1
125.	E-L. Roosmaa	2007	1
126.	Ene Käärrik	1999	1
127.	Ene Palo	2001	1
128.	Eneken Laanes	2016/2017	1
129.	Epp Lankots	2019/2020	1
130.	Epp Remmerlg	1997	1
131.	Erkki Karo	2015	1
132.	Eva- Maria Asari	2016/2017	1
133.	Evald Mikkel	2000	1
134.	Eve Mägi	2009	1
135.	Eve-Liis Roosmaa	2009	1
136.	Gabrielle Hogan-Bruun	2010	1

137.	Harri Moora	2009	1
138.	Heido Vitsur	2009	1
139.	Heigo Kadakmaa	2000	1
140.	Helen Poltimäe	2009	1
141.	Helen Sooväli-Sepping	2019/2020	1
142.	Heli Zilensk	2002	1
143.	Heli Tooman	2002	1
144.	Helina Maasing	2017	1
145.	Helle Kukk	2003	1
146.	Henrik Dobewall	2010	1
147.	Ineta Dabašinskienė	2010	1
148.	Inger kraav	2009	1
149.	Ingmar Pastak	2019/2020	1
150.	Iris Pettai	2002	1
151.	Ivar Raig	2001	1
152.	J. Hämmal	2006	1
153.	Jaan Maasing	2017	1
154.	Jaanus Terasmaa	2015	1
155.	Jana Krimpe	2003	1
156.	Jarno Habicht	2008	1
157.	Jerome N. McKibben	2017	1
158.	Johanna Pirrus	2019	1
159.	Jolanta Aidukaite	2010	1
160.	Juris Krumins	2010	1
161.	Juhan Sillaste	1997	1
162.	Jüri Saarniit	1996	1
163.	Kaarel Haav	2002	1
164.	Kadri Ukrainski	2015	1
165.	Kai Saks	2008	1
166.	Kaia Philips	2000	1
167.	Kaija-Luisa Kurik	2019/2020	1
168.	Kaido Jaanson	1999	1
169.	Kaie Kerem	2012	1
170.	Kaire Lõhmus	2003	1
171.	Kaja Kumer-Haukanõmm	2016/2017	1
172.	Kaja Peterson	2009	1
173.	Kalev Katus	1995	1

174.	Kalev Sepp	2019	1
175.	Kati Hammer-Pratka	2000	1
176.	Katri Tammekand	2003	1
177.	Katrin Kello	2010	1
178.	Katrin Männik	2012	1
179.	Keiti Kljavin	2019	1
180.	Keiu Telve	2017	1
181.	Kert Valdaru	2017	1
182.	Kristi Grišakov	2019	1
183.	Kirsti Nurmela	2009	1
184.	Klara Hallik	1999	1
185.	Kristiina Praakli	2017	1
186.	Kristina Grau	2003	1
187.	Kristina Reinsalu	2008	1
188.	Kärt Vaarmari	2019/2020	1
189.	Küllli Sarapuu	2015	1
190.	Küllli Taro	2015	1
191.	Külliki Korts	2007	1
192.	Laura Aaben	2015	1
193.	Laura Kirss	2009	1
194.	Lauri Mälksoo	2017	1
195.	Leen Rahnu	2017	1
196.	Liina Remm	2019/2020	1
197.	Liina-Mai Tooding	2001	1
198.	Liisa Puusepp	2015	1
199.	Liili Abuladze	2017	1
200.	Maarja Lõhmus	2009	1
201.	Maarja Saar	2015	1
202.	Maarja Siiner	2010	1
203.	Mai Luuk	2002	1
204.	Maie Kiisel	2008	1
205.	Mait Lang	2019	1
206.	Margit Sutrop	2009	1
207.	Margus Hendrikson	1996	1
208.	Margus Pensa	2015	1
209.	Margus Tiru	2017	1
210.	Margus Vetsa	2015	1

TAASISEISESVUNUD EESTI KOLM AASTAKÜMMET INIMARENGU LUUBI ALL

211.	Marek Tamm	2017	1
212.	Mari Järvelaid	2003	1
213.	Mari Jüssi	2012/2013	1
214.	Mari Pashkov	2009	1
215.	Maria Ulfsak	2002	1
216.	Marika Ratnik	2002	1
217.	Mari-Liis Madisson	2019	1
218.	Marion Pajumets	2017	1
219.	Marin Laak	2015	1
220.	Marit Ruuda	2002	1
221.	Marko Sõmer	2015	1
222.	Mart Kivimäe	2002	1
223.	Martin Gauk	2015	1
224.	Martin Küttim	2015	1
225.	Martin Mölder	2012	1
226.	Maryna Tverdostup	2017	1
227.	Meilute Ramonienė	2010	1
228.	Merlin Rehema	2019	1
229.	Mihkel Kaevats	2019	1
230.	Mihkel Kangur	2015	1
231.	N. Derman	2006	1
232.	O. Lillestik	2007	1
233.	Olav Aarna	2002	1
234.	Oliver Roots	2003	1
235.	Ott Pärna	2007	1
236.	Paavo Palk	1999	1
237.	Peeter Järvelaid	1999	1
238.	Peter Torop	2017	1
239.	Piret Kuldna	2009	1
240.	Piret Viires	2015	1
241.	Ragne Kõuts-Klemm	2019	1
242.	Raimo Pajula	2015	1
243.	Ramūnas Vilpišauskas1	2010	1
244.	Raul Kalvo	2019/2020	1
245.	Raul Allan Kiivet	2012	1
246.	Rein Ahas	2017	1
247.	Renee Puusepp	2019/2020	1

248.	Ringa Raudla	2015	1
249.	Rivo Noorkõiv	2009	1
250.	Robert Phillipson	2010	1
251.	Ronald Gutmann	2015	1
252.	Siim Raie	2019/2020	1
253.	Siim Vahtrus	2019/2021	1
254.	Siim Sikkut	2009	1
255.	Siiri Silm	2017	1
256.	Svetlana Djackova	2010	1
257.	T. Roosalu	2006	1
258.	Tauri Tuvikene	2019/2020	1
259.	Tero Autio	2010	1
260.	Tiia Paas	2007	1
261.	Tiia Püss	1998	1
262.	Tiina Hakman	2001	1
263.	Tiina Randla	2001	1
264.	Tiit Vaasma	2015	1
265.	Tiiu Koff	2015	1
266.	Toomas Paaver	2019/2020	1
267.	Triin Talk	2019/2020	1
268.	Triin Roosalu	2012	1
269.	Tõnu Oja	2019/2020	1
270.	Tõnu Viik	2017	1
271.	Uku Varblane	2012	1
272.	Veiko Lember	2015	1
273.	Veiko Sepp	2009	1
274.	Veiko Spolitis	2010	1
275.	Viktorija Zilinskaite;	2010	1
276.	Viktor Trasberg	2009	1
277.	Violeta Kaledaite	2010/2011	1
278.	Virve-Ines Laidmäe	1999	1
279.	Vlada Stankuniene	2010	1
280.	Voldemar Kolga	2001	1
281.	Zenonas Norkus	2010/2011	1
282.	Mart Rannut	2016/2017	1

